

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

GELENEKSEL AİLEDEN MODERN AİLEYE GEÇİŞ SÜRECİNDE
AİLEDE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİM

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Davut KESKİN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Abdullah AKIN

Çanakkale – 2017

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Geleneksel Aileden Modern Aileye Geçiş Sürecinde Ailede Din Eğitimi Anlayışındaki Değişim**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21.10.2017

Davut KEŞKİN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

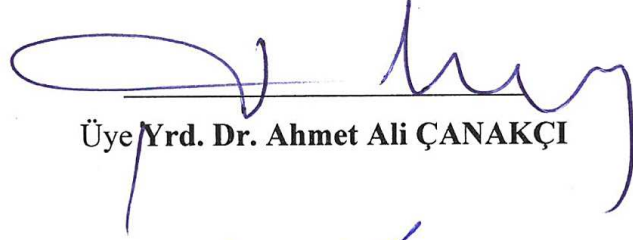
DAVUT KESKİN' ne ait

Geleneksel Aileden Modern Aileye Geçiş Sürecinde Ailedeki Din Eğitimi Anlayışındaki

Değişim adlı çalışma, jürimiz tarafından Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ

olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye Yrd. Dr. Ahmet Ali ÇANAKÇI

Üye Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇETİN

Üye Yrd. Doç. Dr. Abdullah AKIN

(Danışman)

Tez No : 101 57106

Tez Savunma Tarihi : 12.07.2017

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Enstitü Müdürü

21..107/2017

ÖZET

GELENEKSEL AİLEDEN MODERN AİLEYE GEÇİŞ SÜRECİNDE

AİLEDE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİM

İnsanlık tarihi açısından son iki yüzyıl, başta aile kurumu olmak üzere, toplumsal değişimin hızlı yaşandığı zaman dilimi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde, sanayileşme, kadının iş hayatına atılması, geniş aileden çekirdek aile tipine geçilmesine sebep olmuştur. Bu değişim, toplumun temelini oluşturan ailenin kuruluşu, yapısı, çeşitleri ve nitelikleri yanında, ailenin dini düşünce ve davranış biçimlerine de etki etmiştir. Bu etki, eğitime bakışı değiştirdiği gibi, ailenin çocuğuna verdiği din eğitiminde de gözle görülür farklılar ortaya çıkarmıştır.

Bu farklılıklar, üç ana bölüm altında, sosyo-ekonomik sebeplerin ortaya çıkardığı toplumsal koşullar merkeze alınarak incelenmiştir. Birinci bölümde, çalışma konusuyla ilgili, gelenek, modernizm, aile, değişim ve sosyalleşme gibi temel kavramlar üzerinde durulmuştur. Yine aynı bölümde din eğitimi konusu, fonksiyonları, gerekliliği de ele alınmıştır. İkinci bölümde aile türleri ve İslam aile modeli hakkında bilgiler verilerek Türklerin İslamiyet'le tanışmasından günümüze aile yapısında meydana gelen değişimler ele alınmaya çalışılmıştır. Ailenin değişimine etki eden modernizm, kadının iş hayatına katılımı ve medya gibi belli başlı unsurlara değinilmiştir.

Son bölümde ise, ailede din eğitimi konusunda ailenin sorumluluğu ve hukuki temeli açıklandıktan sonra ailede dini hayat ve değişen din eğitimi anlayışı üzerinde durulmuştur. Ailenin gerek farklılaşan bu dini hayatı gerekse çocuğa verdiği din eğitimi anlayışındaki bu değişim, aile içi ve aile dışından kaynaklanan çeşitli sebepler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kentleşme ve göç olgusuyla birlikte ailenin yeni yaşam alanlarında karşılaştığı güçlükleri aşmaya çalışması süreci ile çevre koşullarındaki değişimin, ailenin yaşam ve eğitim anlayışını değiştirmesi üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde de İslami aile modeline dönüş adına yapılması gerekenlere dair yöntemler ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Eğitim, Aile, Gelenek, Modernizm, Sanayileşme

ABSTRACT

THE CHANGE IN THE PERCEPTIVE OF RELIGIOUS EDUCATION IN THE FAMILY IN THE PERIOD OF CHANGE FROM TRADITIONAL FAMILY INTO MODERN FAMILY

In terms of History of Humanity the last two centuries have been regarded as a period of social change, especially in the family institution. With industrialization women got a start in business and a shift from large family to a nuclear family occurred in this period. This change has effected not only the foundation, structure and variety of the families but also the religious perceptive and the behaviour pattern of family which is the backbone of the society. This effect both changed the educational perspective and caused visible differences in the religious education given by the family.

These differences are examined under three main category by taking social conditions resulted from socio- economic factors into centre. In the first chapter the main notions related with the subject studied in this thesis such as tradition, family, change, socialisation are emphasized. In the same chapter the definition, subject matter, functions and the necessity of religious education are approached. In the second chapter, the changes occurred in the structure of family from Turk's becoming acquainted with Islam until modern- day are approached by giving information about the types of family and Islamic family model. Factors effecting the change in the family structure such as modernisation, women's attendance to business world are mentioned.

In the last chapter the responsibility of the family members about the religious education in the family and the religious life of family, changing religious education perception are emphasized and their legal basis are clarified. Both family's changing religious life and changing understanding of religious education given to the child are presented through various factors stem from inside and outside of the family. The endeavouring process of families to overcome the difficulties that they encounter in their new living space formed by urbanization and immigration fact and the change in the life and educational perception of the families effected by the changes in their environmental conditions are explained. In the last chapter principles and recommendations for returning Islamic family model are given.

Key Words: Religion, Education, Family, Tradition, Modernisation, Industrialization

ÖNSÖZ

Çocuğu hayata hazırlama ve sosyalleştirmede onların ilk öğretmenleri/eğitimcileri olan ebeveynler, çocuğun doğuştan getirdiği inanma duygusunun doğru bir şekilde tatmin edilip geliştirilmesinde büyük sorumluluk sahibidirler. Çünkü İslam dini, din eğitimi görevini öncelikle aileye vermiştir. Bu görevin ihmali veya başka kurumlara devri geleceğe dair endişeler oluşturmaktadır. Ailede anne babaların bu sorumluluğu yerine getirmesi, içinde yaşadığı zamana ve toplumsal yapıya göre değişiklik arz edebilmektedir.

Değişen sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle anne babanın birlikte iş hayatında yer alması, tüketimin artması ve kentsel yaşamda geçim zorluğu nedeniyle daha fazla iş yükünün altına girmeleri, onları evden yani aileden uzaklaştırmıştır. Büyükanne ve büyükbabanın çekirdek ailede yer bulamaması nedeniyle de çocuklar küçük yaşlardan itibaren bakıcı, bakımevi ve kreş gibi yerlere emanet edilmektedirler. Bu şekilde çocuklar, anne babanın ilgisi, sevgisi ve eğitiminden mahrum kalmaktadırlar.

Günün büyük bir bölümünü iş gereği dışarıda geçiren anne babaların çocuklara olan yaklaşımı ve davranış biçimi değiştiğinden, ebeveynler eğitim konusunda vermeleri gereken din eğitimini de verememektedirler. Geleneksel aile tipinde, çalışan anne babaların bu konudaki açığı nine dede tarafından giderilirken, modern çekirdek aile yapısına geçişle birlikte bu imkân da yok olup gitmiştir. Çocuğun erken yaşlardaki din eğitiminin öneminin farkında olan kimi aileler bu görevi yerine getirmesi için çeşitli okul öncesi eğitim kurumlarına müracaat etmektedirler. Fakat din eğitimi gibi büyük bir önem arz eden konunun çözümünü aile fertleri dışında aramak yetersiz kalmaktadır.

Ailede verilmesi gereken din eğitiminin değişim sürecinin ele alındığı bu çalışmada ilk olarak konu içerisinde sıkça başvurulan temel kavramlar açıklanmıştır. Aile kavramının toplumsal yapıya göre değişim aşamaları üzerinde durulmuştur. Gelenekselden moderne doğru bir değişim seyri gösteren bu evrensel kurumun İslamiyet'le nasıl bir şekil aldığı ve daha sonra bu niteliklerini nasıl kaybetmeye başladığına dikkat çekilmiştir. Bu değişimde kaybolmaya başlayan değerler yapısı ve eğitim anlayışının sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) şahsında ilk dönem İslam toplumu örnek aile yapısının günümüzde uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliğinin yöntem ve ilkeleriyle çalışma sonlandırılmıştır.

Bizi böyle bir çalışmaya iten sebepler arasında, yapılan çalışmaların daha ziyade ailede din eğitiminin önemi ile ailede verilecek din eğitimin zamanı ve metodu ile ilgili ilke ve tavsiyeler üzerinde durulmuş olmasıdır. Bu çalışma ile toplumsal değişimle birlikte modernizmin dini hayattaki ve din eğitimi anlayışındaki etkisini konuyla ilgili kaynakları tarama suretiyle göstererek bir boşluğun doldurulmasına gayret edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Abdullah Akın'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Davut KESKİN

Çanakkale-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Gelenek.....	5
1.2. Gelenek ve Din.....	6
1.3. Modernizm	8
1.4. Modernizm ve Din	10
1.5. Değişim	12
1.6. Sosyalleşme.....	13
1.7. Aile.....	15
1.8. Geleneksel Geniş Aile.....	16
1.9. Modern Çekirdek Aile.....	17
1.10. Din Eğitimi	18
1.11. Din Eğitimi Bilimi	20
1.12. Din Eğitimi Biliminin Konusu ve Amacı	21
1.13. Din Eğitiminin Niteliği.....	23

BÖLÜM II

AİLE YAPISI VE DEĞİŞİMİ

2.1. Aile ve Türleri	25
2.2. İslam Aile Modeli: İlk Dönem Aile Örneği	26
2.3. Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler.....	33
2.3.1. İslam'ın Türk Aile Yapısında Meydana Getirdiği Değişmeler	36
2.3.2. Batı'nın Müslüman Türk Ailesi Üzerindeki Etkisi	39
2.3.3. Modernizmin Müslüman Türk Ailesi Üzerindeki Etkisi.....	40
2.3.4. Kadının İş Hayatına Girmesinin Ailede Meydana Getirdiği Değişmeler.....	42
2.3.5. Medya ve Kitle İletişim Araçlarının Aile Üzerindeki Etkisi.....	43

BÖLÜM III

AİLEDE DİN EĞİTİMİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

3.1. Ailede Din Eğitimi	46
3.1.1. Ailede Din Eğitiminin Tanımı ve Kapsamı	46
3.1.2. Ailede Din Eğitiminin Hukuki Temeli	50
3.1.3. Ailenin Din Eğitimi Görevi	54
3.2. Ailede Değişen Dini Hayat	58
3.2.1. Eş Seçimi ve Ailenin Kurulması	59
3.2.2. Aile Planlaması ve Çocuk Sayısı	61
3.2.3. Teknolojik Gelişmeler ve Medya	61
3.2.4. Göç, Kentleşme ve Dindarlık	62
3.3. Ailede Çocuğa Verilen Din Eğitiminin Değişimi	65
3.3.1. Örneklilik Oluşturma ve Çevre Etkisi	66
3.3.2. Çocukla İletişim Sorunu ve Ergenlik	68
3.3.3. Büyükanne ve Büyükbabanın Yokluğu	71
3.3.4. Kadının Çalışması ve İş Hayatı	73
3.3.5. Din Eğitiminin Başka Kurumlara Devredilmesi	73
3.3.6. Zorunlu Eğitim ve Sınav Sistemleri	74
3.3.7. Kitle İletişim Araçları	75
SONUÇ ve ÖNERİLER	78
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

as. : Aleyhisselam

çev. : Çeviren

der. : Derleyen

EKEV : Erzurum Kültür Eğitim Vakfı

Ed. : Editör

Hiz. : Hazreti

md. : Maddesi

OMÜİFD : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

RTÜK : Radyo Televizyon Üst Kurulu

s. : Sayfa

sav : Sallallahu aleyhi vesellem

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Son iki yüzyıl, insanlık tarihinin değişim sürecini yoğun bir şekilde yaşadığı zaman dilimi olarak görülmektedir. Sanayi alanında ve sosyal hayatta kendini göstermeye başlayan bu hızlı değişim, bireysel ve toplumsal hayatın hemen hemen her alanında kendini göstermiştir. Sosyo-ekonomik temellere dayanan modernizm, günümüzde artık günlük hayatın neredeyse bütün pratiklerini içine alacak şekilde etki alanını genişletmiş durumdadır. Modernizmin ortaya çıkışı, geleneksel yaşamdan çağdaşlaşmaya, bizdeki ifadesiyle batılılaşmaya dönük düşünce ve pratikler olarak değerlendirilmektedir.

Geleneksel dönemin argümanlarının yaşam alanını düzenlediği, hayatı dizayn ettiği dönemin ardından pozitivizme dayanan, bireyselliğin ön planda olduğu modern döneme geçilmiştir. Yaşanan değişimlerden en çok etkilenen kurumların başında din ve aile gelmektedir. Aile ve din kurumu insanlığın var oluşundan beri süregelen en önemli fenomenlerdir. Toplumun temelini oluşturması açısından aile ve hayatın her alanını etkileme gücüyle din, her dönemde araştırmacıların ilgisini çekmiştir.

Bu çalışma ile geleneksel yapıdaki aileden modern dönemin ailesine geçiş sürecinde ailede çocuklara verilen din eğitiminin değişimi ve bu değişime etki eden unsurların neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle gelenek, modernizm, din, sanayileşme, değişim gibi temel kavramlar üzerinde durulmuş ve ardından çalışmanın temelini oluşturan aile türleri ve İslam aile modeli hakkında bilgiler verilerek, Türk aile yapısında meydana gelen değişimde rol oynayan belli başlı konulara değinilmiştir.

Modernleşme ile birlikte hızlı bir değişime uğrayan aile kurumunun etkilerini toplumun tüm kesimlerinde görmek mümkündür. Modernleşmenin etkisiyle gittikçe artan küreselleşme ve sekülerleşme sürecinin daha çok, toplumun temeli olan aile üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Geleneksel aile yapısından çekirdek aileye geçişle, aile bağlarının gün geçtikçe zayıflaması, medya kuruluşlarının eğlence programları, diziler vb. artık ailenin eğitim fonksiyonunu elinden almaya çalışmaktadır.

Sanayileşme, kadının iş hayatına katılması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bilimsel ve teknolojik alanlardaki gelişmeler, ailede çocuğa verilen eğitimin niteliğini, hızını ve yönünü etkilediği gibi din eğitimini de etkisi altına almıştır. Söz konusu etmenleri, öncelikle ailedeki dini hayatı, dolayısıyla çocuklara ailede verilen ya da

verilmesi gereken din eğitimini de değişime sevk etmektedir. Ailedeki dini hayatı ve din eğitimini etkileyen bu unsurların ortaya çıkış koşullarının ortaya konulması ve bunlara karşı gerekli tedbirlerin alınabilmesi için bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin (sav) din eğitimine dair ilkeleri ile din eğitimi bilimcileri tarafından günümüze kadar geliştirilmiş yöntemler merkeze alınarak çözümler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Modernleşme ile birlikte manevi, dini ve kültürel değerlerin yozlaştığı ve iletişim araçlarının insanlar üzerinde olumsuz etkisiyle aile kurumunun oldukça fazla zarara maruz kaldığı görülmektedir. Modern dönemde artık evlilik gibi önemli bir müessesenin inşasında ve evliliğin devamında geleneksel yapıdan, dini ahlaki ve kültürel değerlerden her geçen uzaklaştığı müşahede edilmektedir. Bu bağlamda, özünden uzaklaşan bireylerin yaptığı evliliklerle kurulan aile ortamında çocuklara verilen din eğitiminin olumsuz olarak etkilendiğine her geçen gün şahit olunmaktadır. Bu çalışmadaki amacımız geleneksel geniş aileden modern çekirdek aileye geçiş sürecinde ailede yaşanan dini hayattaki değişim ile söz konusu aile tipleri arasında var olduğunu düşündüğümüz din eğitimindeki anlayış farkının dayandığı hususları sosyolojik, psikolojik ve pedagojik açıdan ortaya koymaya çalışmaktır.

3. Araştırmanın Metodu

Çalışma konumuz literatüre dayalı teorik bir araştırma olduğu için veriler konunun genel kabul gören kaynaklarına başvurularak toplanmış, bu veriler konuyla ilgili verilen bilgilere göre analiz edilmiştir. Özellikle psikoloji, sosyoloji, eğitim, din eğitimi, eğitim felsefesi, eğitim sosyolojisi, eğitim psikolojisi, din psikolojisi, din sosyolojisi, aile sosyolojisi ve değerler eğitimi gibi alanlardaki eserlere müracaat edilmiştir. Türk ailesinin yapısı, değişimi ve dönüşümü ile ailede din eğitiminin farklılaşma nedenleri ile ilgili yapılan çalışmalar ve çeşitli kurumlarca yapılan araştırmalar incelenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'deki kütüphanelerde konu ile ilgili çalışmalar taranmış ve kaynaklar konu başlıklarına göre değerlendirilmiştir.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki Müslüman aileler oluşturmaktadır. Araştırma, geleneksel Türk aile yapısının İslamiyet'le başlayıp sanayileşme ve batılılaşma ile devam

eden değişimi, buna bağlı olarak Türk aile yapısındaki değişen din eğitimi anlayışı ile sınırlandırılmıştır.

5. Araştırmanın Problemi

Ailede verilen eğitimin önemli bir yanını din eğitimi teşkil etmektedir. Din eğitimi de ailenin varoluşundan beri, insanların yaratılış amacına uygun olarak yaşamasına ve her iki dünyada da mutlu olmasına kılavuz olma görevini ifa etmektedir. Çocuğun sağlam bir dini ve ahlaki eğitim alması, ancak temeli sağlam ve gerekli donanıma sahip bir aileyle mümkündür. Toplumsal değişime eşlik eden aile kurumundaki değişim de mutlaka ailede verilen din eğitimine yansımaktadır. Ailede din eğitimine ilişkin yapılan pek çok araştırma daha ziyade ailede verilecek din eğitiminde dikkat edilmesi gereken ilkeleri ve tavsiyeleri içeren çalışmalardır. Ailedeki din eğitiminin değişimine ait çalışma ise neredeyse hiç yapılmamıştır. Bu araştırmanın problemi geleneksel geniş aileden modern çekirdek aileye geçişte ailelerin çocuklarına verdikleri din eğitim anlayışının değişmesine sebep olan etmenlerin neler olduğunu ortaya koymaktır.

Araştırmamızın bu ana probleminin yanında aşağıdaki alt problemlere de cevap aranacaktır.

1. Ülkemizde geleneksel aile yapısından modern aileye geçişte ailedeki din eğitimi anlayışını etkileyen faktörlerin bu değişimdeki rolleri nelerdir?
2. Geleneksel geniş aile ile modern çekirdek ailede dini tutum ve davranışlardaki farklılığa etki eden sosyo-ekonomik nedenler nelerdir?
3. Annenin alışma hayatına girmesi çocukların din eğitimini nasıl etkilemiştir?
4. Ailede verilmesi gereken din eğitimi okul öncesi eğitim kurumları, kreş ve bakım evleri gibi yaygınlaşan yapılar tarafından mı yerine getirilmektedir?
5. Geleneksel ailede yer alan dede ve ninenin din eğitiminde rolü nedir, çekirdek ailelerde yer almamaları din eğitimi açısından bir sorun teşkil etmekte midir?
6. Modern ekirdek aile çocuğun din eğitimini ihmal mi etmiştir?
7. Kitle iletişim araçları, ailenin din eğitimi sürecini etkilemiş midir?
8. Modern ailelerin eğitime verdikleri önem ile din eğitimine verdikleri önem arasında bir korelasyon kurulabilir mi?

9. Zorunlu eğitim süresi ailedeki din eğitimini etkilemiş midir?

Sayılan bu problemlerin araştırmamızın bazı bölümlerinde alt başlıklar altında incelenmesi, daha önce çalışılmamış olan bu konuların her birinin ayrı bir başlık olarak çalışılması konusunda küçük bir başlangıç noktası olması açısından alana katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

BÖLÜM I

TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Gelenek

Geçmişten gelen bir birikimi ve bir sürekliliği temsil eden gelenek kelimesi, gelmek fiilinden türetilen isimleşmiş bir kelimedir. Daha önceki insanlardan gelen şeyleri ifade eden gelenek, kendinden öncekiler tarafından devredilmiş¹, toplumun da kendinden önceki kuşaklardan devraldığı her türlü maddi, manevi kurum ve uygulamalar biçimidir². Uzun bir süreç içerisinde toplumda yerleşmiş olan belli zamanlarda bazı değişikliklere uğrayarak gelen inançlar, değerler, örf adetler ile toplumsal pratiklerden müteşekkil kültürel birikimdir. Bunu yanında gelenek, belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因, geçmişten beri süregelen ve genellikle yaygın bir biçimde benimsenen ritüeller ve sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi olarak da tanımlanır³.

Geleneğin toplumsal yönü çok güçlü olduğundan bireyleri kendine uymaya zorlayarak toplumda ortak bir anlayış ve güçlü bir birliğin oluşmasını sağlar. Toplumsal yapıyı ve değerler sistemini koruma konusunda önemli fonksiyonlara sahip olan gelenekler, geleceğin inşasında da hareket noktası olarak kabul edilir. Bu durumdan hareketle gelenek, önceki dönemlere ait olanın sonraki dönemlerde yenilenmesidir denilebilir⁴. Gelenek yazılı, sözlü ve uygulamalı olabilen, doğru veya yanlış olduğuna bakılmaksızın gelecek nesillere aktarılarak devam ettirilen, iyi veya kötü, bir şekilde topluma yön verme gücüne sahip olan bir değerdir. Gelenek, toplumun fertleri arasında sağlam bir bağ meydana getirir. Bu nedenle gelenek, toplumsal değerlerin ve kurumların en zor değişenidir.

Toplumsal anlamda geleneksel toplum genellikle endüstriyel, kentleşmiş ve kapitalist modern toplumun tam karşısında yer alan toplumsal yapıya işaret eder. Dini anlamda ise

¹ Mustafa Armağan, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 71.

² Hüseyin Yılmaz, "Gelenek Gelenekçilik Gelenekselcilik", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 3,2005, s. 41.

³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 258. (gelenek md.)

⁴ Ömer Çelik, "İslamcı Gelenek ve Gelenekçi İslam", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Sayı: 9, 1995, s. 37.

gelenek, tarihi ve beşeri bir olgu değil de medeniyeti vahye yani onu kaynağına bağlayan zincirdir⁵.

Gelenekle ilgili yapılan tanımlar ve gelenek üzerine geliştirilen düşünceler, biri gelenekten yararlanma ve değişen zamanla geleneğin özünü koruyarak yeniden üretme diğeri ise Kuran'da da eleştirilen⁶ ve sırf atalara sadakat göstermek için yaşanan ve doğruluğu yanlışlığı test edilmeden hayata taşınan, tabulaşmış gelenek olmak üzere iki ayrı noktada değerlendirilebilir⁷.

1.2. Gelenek ve Din

Din, insan, Allah ve toplum arasındaki bağlantıyı sağlayan, İslam göz önünde bulundurulduğunda inanç, ibadet ve ahlaktan oluşan bir sistem iken gelenek, nesiller arasında aktarılan bilgi, düşünce ve davranışların toplamına verilen isimdir. Bu bağlamda dinin kapsamına, vahiy, peygamberin söz ve uygulamaları, geleneğin kapsamına ise dinî metinlerden çıkarılan yorum ve uygulamalar girmektedir. Böylece gelenek, yazılı ve sözlü tüm uygulamaları içermektedir⁸.

Hz. Peygamber (sav) ile başlayan, tarihî sürece ve kuruluşa katılan ilk dönem müslümanların temsil ettiği tutum ve davranışların birer alışkanlık olarak kalıplaşarak sonraki nesillere aktarılmasıyla dini gelenek ortaya çıkmıştır⁹. İslam'ın temel kaynakları Kur'an ve sünnette bildirilenler, değişmez kutsal olarak kabul edilirken, bu iki kaynağın yorumları ve bu yorumlara dayanan pratikler de zaman içerisinde kutsallaşmış, din ve gelenek formları olarak birbiriyle iç içe geçmiş ve bambaşka bir bütünlük oluşturmuştur. Bu nedenle geleneksel toplumlarda din ve gelenek iç içedir. Böyle toplumlarda din, kültürün bütüncül yapısına hâkimdir. Din, aynı zamanda toplumda kontrol mekanizması görevini de üstlenir. Bunun yanında din, nesilden nesile geçerken geleneksel bir görünüm de alabilmektedir. Bu geçiş iki şekilde olabilir: İlki, dinin kutsal metinlerinin olduğu gibi intikali, diğeri ise dinin açıklama ve yorumlarının intikalidir¹⁰.

⁵ Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, (çev. Şehabettin Yalçın), 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 37.

⁶ Maide 5/104

⁷ Ahmet Faruk Kılıç, Siddık Ağçoban, "Gelenek ve Modernizm Bağlamında İslam", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 28, 2013, s. 226.

⁸ Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 57.

⁹ Nadim Macit, "Din Gelenek ve Tecdid", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 157, 2000, s. 41.

¹⁰ Mustafa Armağan, *Gelenek*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, s. 38.

Geleneğin oluşumu zamanda yaptığı yolculuğa ve bu yolculuğun niteliğine bağlı olduğundan, dini gelenek dediğimiz oluşumlar da, hemen ilk müntesiplerle değil onların arkasından gelen nesillerle oluşmaya başlar.

Din gelenek ilişkisi, dinin insanlar tarafından belirli bir zaman ile sınırları çizilen ve yine belirli bir sistemle toplumsal alanda yaşanması ile başlamıştır. Ancak zamanla gelenek, dinî tutum ve davranışların statikleştiği süreçte, dinin toplumsal otoritesinden geleneksel davranışları, dinî davranışlar gibi göstererek faydalanmaya çalışmıştır. Bu süreçte ilahî olan bazı değerler gelenek ile insanileştirilmeye çalışılmıştır.

Geleneksel yapı, genellikle dinin hâkim olduğu toplumsal yapıdır. Geleneksel hayatı, dinsel bir tutum olarak tanımlamak ve onu dinselliğin bir alanı olarak algılamak geleneksel hayat tarzının en belirgin özelliklerindedir. Geleneksel hayatın dinsel bir niteliğe sahip olması nedeniyle bu yapıdaki toplumlarda, her toplumsal mesele aynı zamanda dini bir mesele, her dini mesele de aynı zamanda toplumsal bir mesele olarak görülmektedir¹¹. Bu nitelikte bir toplumda herhangi bir sorunla karşılaşıldığında çözüm noktasında, genellikle dini referanslara başvurulmaktadır.

Cemaatçi karakteri sebebiyle üyeleri arasında sıkı ve yakın ilişkiler sayesinde sosyal kontrol mekanizmasının işlemesi nedeniyle geleneksel toplumlarda kişiler, hem toplum hem de din adına kendisine empoze edilen normlara ve davranış biçimlerine uymak zorundadır. Toplumda bu anlamda bir inanç birliği mevcuttur¹². Geleneğin bu şekilde insanları bir arada tutan bir yapıya sahip olması gibi, din de geleneği korumaktadır. Gelenek vahiy ile başlar ve en alt kattaki folklorik malzemeyle nihayetlenir. Geleneksel kültürde din ve gündelik hayatın pek çok ögesi bütünleşmiştir. Kültürü dinsel olandan, dinsel olanı gündelik olandan ayırıştırmak güçtür. Bu itibarla dinin geleneğin kalesi olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumlarda dinin temel sosyal işlevlerinden biri muhafazakârlıktır. Bu tür toplumlarda din, ahlakın, örf ve adetlerin resmi koruyucusudur¹³.

Kaynağı dikkate alındığında dinin özünün Allah'a, geleneğin ise insanlara ait olduğu görülecektir. Dinin sınırları gelenekten daha geniştir. Çünkü din, bütün insanları ve toplumları kıyamete kadar ilgilendirecek olan ilahi ve sosyal bir yapı iken gelenek, dinin

¹¹ Adil Çiftçi, Peter L. Berger, Robert J. Wuthnow, *Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 137.

¹² Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarda Din I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 1986, s. 52.

¹³ Necdet Şubaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 85.

belli bir zamanında ortaya çıkmış ve yaşama geçirilmiş yorumudur. Gelenek, geçmişten tevarüs edilen ve dini olarak anlaşılabilir özellikler de dâhil olmak üzere bir medeniyeti meydana getiren tüm ayırıcı nitelikleri kapsamaktadır. Yine gelenek, hiyerarşik olarak üstte olana hizmet etmek, belli yasalara uymak, kendisini harici saldırılara karşı korumak gibi özellikleriyle, dine nazaran daha dolaylı ve daha karmaşıktır¹⁴.

İslam dini merkeze alınacak olursa, geleneğin temelleri, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed ile tarihi sürece ve kuruluşuna katılan bütün Müslümanlar tarafından atılmış ve sonraki nesillerin anlama ve yaşam biçimleri ile büyük bir bölümü oluşturulmuştur. Fikri ve ameli anlamda farklılaşan Müslümanlar, varlıklarını çeşitli ekoller içerisinde sürdürmüşlerdir. Her ekol, tarihi süreçte kendisini koruyacak bir takım değişiklikler yaparak veya bazıları koruyarak varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

Allah Rasülü Hz. Muhammed'e tabi olan bazı Müslüman toplumların dini yorumlaması ve hayatı anlama ve yaşama biçimi, din merkezli değil de gelenek merkezli olduğu için, kimi dönemlerde dine uygun düşmeyen biçimler de görülmüştür. Bu şekilde beşeri, izafi ve kültürel öğelerle iç içe geçmiş olarak tarihsel bir görünüm arz eden gelenek, sonraki nesillere aktarılırken, dînî özünden uzaklaşmıştır. Bir anlamda dini olmayan bu modeller, kendi içlerinde vahye uygun olarak gerekli olan değişim ve dönüşümünü gerçekleştiremedikleri için varlıklarını sürdürememişler ve artık birer bilgi yığını konumuna düşmüşlerdir¹⁵.

1.3. Modernizm

Modern kavramı, Latince hemen şimdi anlamına gelen “modo” kelimesinden türetilen “Modernus” kelimesinden elde edilmiş olup, kökü itibarıyla eskiye, geçmişe, önekilere, gelenek ve göreneklere, bir önceki zamana ait olanlara göre şimdikini, yeni olanı, çağa ait olanı ifade etmektedir. Modern kavramı bağlamında yaşanan süreç ise modernleşme olarak tanımlanmış, ortaya çıkan yeni düşünce sistemi de modernizm olarak ifade edilmiştir¹⁶.

¹⁴ Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, s. 13.

¹⁵ Mehmet Tözluyurt, *Kur'an'da Gelenek Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Ankara Üniversitesi, Ankara.

¹⁶ Hilal Paşa, *Gelenek ve Değişim Açısından Develi'de Halk İnanış ve Uygulamaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Erciyes Üniversitesi, Kayseri; İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998, s. 208.

Tanımı, yapanların amacına göre değişebilen modernleşme, az gelişmiş toplumlar açısından bir sosyal gelişme olarak tanımlanırken, gelişmiş toplumlar için birikimlerin diğer toplumlara aktarılması, yol göstericilik, şekillendirme, onlar adına karar verebilme yetkisini kendinde görme anlamlarına gelebilmektedir. Buna göre modernleşme yönü belirlenmiş ve kendisine bir takım değerler yüklenmiş bir sosyal değişme¹⁷ ve değiştirme projesidir.

Modernliği ortaya çıkaran süreçler değişkendir. Çünkü batının dini, siyasi ve ekonomik tarihi, insan ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını hızlandıran birbirinden farklı birçok oluşumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hristiyan ortaçağının yarattığı gerilimler, Rönesans, Aydınlanma ve sonunda Endüstri Devriminin verdiği ivmeyle yeni bir süreç başlamıştır. Bu nedenle modernlik ile bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimlerin gerçekleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan çok yönlü yenilenme¹⁸ dönemi tanımlanmaktadır¹⁹. Yine bazı çevrelerce Batı'nın bilgi, üretim, teknoloji, kültür ve hayat tarzının dünyanın genelinde yaygınlaşma sürecine modernleşme denmektedir²⁰.

Modernleşme, Avrupa'da ortaçağda dine dayalı olarak kurulan, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yaşam tarzına karşı çıkılarak, akla dayalı/rasyonel, bilimsel, bireyin mutluluğunu ve gelişimini temel hedef alan, iktisadi, sosyal ve siyasal değişim süreci olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme sürecini gerçekleştiren materyaller; kentleşme, iş alanındaki hareketlilik ve uzmanlık, sanat alanındaki gelişmeler, eğitimin yaygınlaşması, özgürlük, eşitlik, insan hakları, demokrasi ve liberalizm fikirlerinin kabul görmesi şeklinde sıralanmaktadır²¹. Sayılan bu kavramları bünyesinde barındıran, bu kavramlarla hayatına yön veren toplumlar, modern toplumlar olarak addedilmektedir.

Modernleşme, tarıma dayalı toplum tipinden, sanayiye dayalı toplumsal yapıya geçiştir. Bu toplumda tek tip ilişki biçimi yerine farklılaşmaya ve uzmanlaşmaya dayalı ilişki biçimi hâkimdir. Hukuki açıdan ise eşitlikçi ve özgürlükçü bir yapı ortaya çıkmıştır.

¹⁷ Abdullah İnce, "Modern Dönemde Yaşlanma ve Din", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2012, s. 746. <http://www.jasstudies.com/Makaleler/761195956_inceabdullah_TT.pdf> (02.02.2016)

¹⁸ Mehmet Akgül, "Modernlik, Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", (der. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (içinde), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 184.

¹⁹ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ...*, s.64.

²⁰ Mehmet Akgül, "Modernlik, Modernleşme, ...", s. 184.

²¹ Zeliha Ağdemir, *Gelenek-Modernlik Arasında Günümüz Türkiye'sinde Başörtülü Kadının Kamuda Çalışma Sorunu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

Okuryazarlık oranı, kentleşme, geleneksel otoritelerin zayıflaması, kitle iletişim araçlarını kullanma gibi özellikleriyle ön plana çıkan modern toplumlar, kitle iletişim araçlarının artışı ile birlikte artan haberleşme ve etkileşimi sonucunda, kültürel değerleri neredeyse tamamen değişime uğratmışlardır. Geleneksel anlayışın hâkim olduğu yapılarda toplumsal ve coğrafi hareketlilik sınırlıyken modern toplumlarda birey, sınıf, statü ve mekân olgularını sonradan kazanmaktadır. Toplumdaki hareketlilik ve dinamik yapı ile gelenek, inanç, cemaat duygusu, bilimselleşme ve ticarileşmeye dönüşmüş; duygusal ve kendiliğinden ilişkiler yerine yapay ve akılcı ilişkiler ortaya çıkmıştır²².

Modernleşme süreci, geleneksel yapı ve kalıplardan yeni yapı ve kalıplara doğru devam eder. Modernleşmenin toplumsal yapıdaki yansımaları kentlere yönelen göç, mesleki değişim, aile yapısındaki değişim, gelir düzeyindeki artış, eğitimde fırsat eşitliği, kadın erkek ilişkisindeki değişimlerdir²³. Bunların yanında tüketim değişikliği, doğum ve ölüm oranlarının azalması, teknolojik gelişmeler de modernliğin yansımalarıdır.

1.4. Modernizm ve Din

Geleneksel toplumun karşıtı olarak anlaşılan modern toplum tipi, rasyonalite ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Modern toplumlarda davranışlar artık geleneksel ve inanca dayalı değildir. Modernleşmeyle birlikte geleneksel toplumların özelliği olan dini bağlılıklar kaybolmuş, din ve devlet ayrılığı yani sekülerleşme süreci ortaya çıkmış, dolayısıyla bireysel inanma şekilleri tezahür etmiştir²⁴. Geleneksel hayat tarzında biricik meşruiyet kaynağı olma vasfı ile bütün alanları kuşatan din, günümüz modern hayat içerisinde alanı iyice daraltılarak tamamen vicdanlara hapsedilmeye çalışılmaktadır²⁵.

Modernlik, özü itibarıyla fiziki dünyayı yani somut olgu ve olaylar dünyasını baz alan pozitivist bir bakış açısına sahip olduğundan karşısına ilk aldığı alanlar din ve inanç olmuştur. Akıl ve bilimin rehberliğini esas alarak, insani ihtiyaçları fizikî dünya ekseninde tanımlayan modernlik, geleneksel fizik ve metafizik varlık algısını fizik temelli tekil bir varlık formuna dönüştürmüştür²⁶. Modernizm, merkezini ilâhî esasların oluşturduğu, dini olan dünya görüşü ve hayat anlayışını değiştirerek, merkezine akıl ve bilimin yerleştirildiği

²² Abdullah İnce, “Modern Dönemde ...”, s. 747-748.

²³ Murat Sevinç, *Gelenek Değişim ve Din* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, s. 21.

²⁴ Mehmet Ali Kirman, “Modernleşme Süreci ve Din”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, s. 113.

²⁵ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ...*, s. 149.

²⁶ Mehmet Akgül, “Modernlik Modernleşme ...”, s. 182.

ve dinî inanışların dışlandığı veya sadece vicdanlarda yer vermek istediği bir sistem olarak şekillenmiştir. Bu itibarla modernizmin, gelenekten yani genel olarak dini değerlerden koparılan ve ayrılan şeyleri simgeleme özelliği ön plana çıkmaktadır²⁷.

Modernizm, hayata dair örüntüleri yeniden üretirken, din algısını da kökten değiştirmiştir. Dindarlığı pozitif araştırmaların konusu haline getirirken, dini günlük yaşamın üzerinde yaygın bir etki bırakamayacak şekilde açık bir uyumsuzlukla gündeme getirmektedir²⁸. Modernleşme kavramı uzun bir süre din karşıtı söylemler için kullanıldığından bu fikrin taraftarları, bu yolda engel olarak gördükleri her türlü unsuru, bilhassa dini reddetmekten çekinmemişlerdir. Buna karşılık başta dinî kurumlar olmak üzere örf adet gibi geleneksel yapılar, modernleşmeye karşı duran, onu reddeden tarafta yer almışlardır²⁹.

Modernizmin merkezine oturtulan pozitivizm, vahyin bazen alanını daraltarak bazen de onu külliye göz ardı ederek, tabiatı anlamada ve hayatı belirlemede, tecrübe, müşahade ve akli yeterli görmüştür. İslâm ise akıl, deney ve gözlem yoluyla bilinmesi ve anlaşılması mümkün olan alanları belirlemiş, bunların yetersiz kaldığı durumlarda vahyin esas alınması gerektiğini belirtmiştir³⁰.

Modernlikle bağlantılı birçok özellik, dini veya geleneksel olan özellikleri etkilemiştir. Bireycilik dinin cemaat unsurunu tehdit ederken, akılcılık da deruniliğini hedef almıştır³¹. Modernleşen toplumlarda insana özgü doğa ve ilişkilerin temeli değişikliğe uğramasa da, geleneksel toplumun değerleri modernleşme ile birlikte yok olmaktadır. Değişimin hızlı olması sebebiyle, modernleşen toplumlarda yeni nesillerin ellerinde yetiştikleri ebeveynlerinin bile hayat normlarının modası geçmiş olabilmektedir. Değişen toplumsal şartlar ve yaşam koşulları ile davranış modelleri de sürekli değişmektedir³².

Modernleşme sürecinde etkinliğini kaybedeceği ve hatta yok olacağı düşünülmesine rağmen din, kendini yeni şartlara uyarlayarak, değişik biçimlerle birey ve toplum hayatında çok önemli fonksiyonlarını sürdürmeye devam etmektedir. Geleneksel hayat tarzında

²⁷ Hasan Gümüsoğlu, "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 57, 2013, s. 296.

²⁸ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ...*, s. 110.

²⁹ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ...*, s. 133.

³⁰ Hasan Gümüsoğlu, "Modernizmin Din ...", s. 296.

³¹ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ...*, s. 144.

³² Mehmet Akgül, "Modernlik Modernleşme ...", s. 188.

görülen dinsellik, modern hayatta değişime uğramıştır. Fakat bu durum dinin modern hayattan tamamen çekilmesi olarak değerlendirilemez. Çünkü din müntesipleri aracılığıyla alan ve sınırlarının yeniden kurmakta, modern tahayyülü zorlayacak şekilde yeni bir referans noktası olarak gündeme gelmektedir³³. Sekülerleşme sürecinde, dinin yok olmasından ziyade onun yer değiştirmesi söz konusudur. Dolayısıyla elde edilen çeşitli verilere göre, din ve modernizm arasındaki ilişki aslında dinin aleyhine bir zıtlık içermemektedir³⁴.

1.5. Değişim

Değişim, bir halden başka bir hale geçişi³⁵, mevcut durumda meydana gelen farklılaşmayı ifade eden bir kavramdır. İnsan hayatı için bir kanun olarak nitelendirilebilecek olan değişim kainatın bir geleneğidir. Değişimin meydana geldiği alan ve durumlar değişimin şartlarını, değişmeyi üreten nedenler de değişimin faktörlerini oluşturmaktadır.

Bir şeyleri farklı hale getirme olarak bilinen değişim, mevcut olan durumun, iletişim ve irtibat halinde olunan çevre koşullarının ihtiyaçları karşısında, artık çaresiz ve kayıtsız kalınması durumunda yeni bir yapılandırma, o ihtiyaçları giderebilecek düzeyde bireysel ve toplumsal anlamda yeni fikirler üretebilmeye karar verme ve bunu uygulama sürecidir³⁶.

İnsanın içinde yaşadığı sosyal çevre ve bu çevrede yürüttüğü faaliyetler, karakter ve mizacını etkilemektedir. Aynı şekilde kişinin psikolojik özellikleri de sosyal ve kültürel yapıyı etkilemektedir³⁷. İnsan içinde yaşadığı toplumsal hayat içerisinde şekillenmekte ve yine aynı ölçüde toplumun şekillenmesinde de etkilidir. Bir toplumsal yapı öznesi olan insan, aile, eğitim, ekonomi, din gibi toplumsal yapıyı oluşturan kurumların değişiminden etkilenmekte değer yargılarını ve normlarını, tutum ve davranışlarını buna göre oluşturmaktadır³⁸.

Değişim toplumlar için de bir zorunluluktur. Toplumlar hiçbir zaman statik olmamışlardır. Hızında ve yönünde farklılıklar arz etse de toplumsal değişim, tarih boyunca bütün topluluklar tarafından yaşanmış ve bundan sonraki toplumlar için de

³³ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ...*, s. 153.

³⁴ Mehmet Ali Kirman, "Modernleşme Süreci ...", s. 121.

³⁵ Celaleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 17.

³⁶ Nezahat Güçlü, Ekrem Tuğrul Şehitoğlu, "Örgütsel Değişim Yönetimi", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2006, s. 240.

³⁷ Celaleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal ...*, s. 20.

³⁸ Celaleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal ...*, s. 63.

yaşanacak olan bir süreçtir³⁹. Genel olarak toplum yapısının ekonomi, siyaset, eğitim, aile, kültür gibi temel alanlarında ortaya çıkan köklü değişiklikler ve farklılıklar toplumsal değişim olarak tanımlanmaktadır. Buna göre toplumsal değişim, belirli bir zaman ve mekanda toplumun yapısında gözlenebilen ve incelenebilen değişimdir⁴⁰.

Toplumsal değişmeyi etkileyen faktörler, iklim, coğrafya, göç, nüfus artışı, ekonomik ve teknolojik gelişmeler olarak sıralanabilir. Zamana ve mekana göre kimi faktörler diğerlerine göre ön plana çıkarken kimi zaman aynı etki gücüyle kendisini göstermişlerdir. Tarihin bazı dönemlerinde ise sayılanların dışında daha etkili faktörler de ortaya çıkmıştır.

Toplumsal değişme ile din arasındaki ilişki genellikle iki zıt yönlü şekilde gerçekleşmektedir. Bir yönüyle toplumsal değişimin önünde bir engel olarak duran din, bir başka yönüyle toplumsal değişimin temel faktörüdür⁴¹. Dinler oluşum sürecinde toplumsal düzene karşı bir eleştiri getirmekle birlikte, kendi oluşturdukları toplumsal yapının olduğu gibi korunması isterler. Dinler kurumsallaştıktan sonra oluşturdukları yapıyla statikleşmektedirler⁴².

1.6. Sosyalleşme

“Sosyal” kelimesi aslen Fransızca’dan adapte edilmiş arkadaşlık ve hoşgörü ile karakterize edilmiş ve müttefik, ortak anlamında kullanılmış bir kelimedir. Kelimenin kökü Latince’deki “socialis” kelimesine dayanmakta ve birleşmiş, başkaları ile yaşam anlamına gelmektedir. Başkaları ile birlikte yaşamak ya da başkaları ile birlikte yaşamayı sevmek, arkadaşça ilişkiler içerisinde bulunmak, arkadaşça toplanma anlamında sosyalleşme kavramı, bilimsel bir kavram olarak yeni yeni kullanılmaya başlanmış olmasına karşılık bir olgu olarak insanlık tarihi ile birlikte var olagelmiştir⁴³. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. İnsanın ikinci bir insanla kurduğu her türlü temas bu sosyalliğin bir yansımasıdır.

Toplumun değerlerinin, normlarının, örf ve adetlerinin, davranış modellerinin, bireylere aktarıldığı uyum sürecine sosyalleşme adı verilmiştir. Sosyalleşme, bireyin aile,

³⁹ Ejder Okumuş, “Toplumsal Değişim ve Din”, (der. Talip Küçükcan), *Din Sosyolojisi*, (içinde), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 82-83.

⁴⁰ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa 2011, s.145.

⁴¹ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, s. 152-153.

⁴² Celaleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal ...*, s. 19.

⁴³ Muhiddin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, Yediveren Yayınları, Konya 2013, s. 23; Necmi Emel Dilmen, Sertaç Ögüt, “Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları”, *Marmara Üniversitesi Yeni Medya ve Etkileşim Konferansı Bildiri Kitapçığı*, 1-3 Kasım İstanbul 2010, s. 237.

okul, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçlarıyla içinde bulunduğu toplumun kültürünü ve bu kültürün örf, adet, gelenek ve göreneklerini öğrenme ile toplumun bir üyesi olabilmesi için gerekli olan bilgi, inanç ve tutumları kazanması süreci olarak ifade edilebilir⁴⁴. Sosyalleşme süreci bir sosyal olgu olarak, ferdin doğuştan itibaren toplum üyeliğini kazanmasında geçirdiği safhaların hepsine verilen addır.

Sosyalleşme, kişinin toplumun bir parçası haline gelmesi, aile, okul, mesleki örgütler gibi içinde yer aldığı toplumsal kurumların, yaşadığı kültürel ortamın kendisinden beklediği şekilde davranmayı ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamayı öğrenme süreci olarak da tarif edilmektedir⁴⁵. Bir başka ifadeyle sosyalleşme, kişinin ait olduğu grubun ve toplumsal yapının özelliklerini edinme sürecidir.

Sosyalleşme, hayat boyu devam eden bir öğrenme sürecidir. Doğduğu andan itibaren insan, bu sürecin içinde yer alır ve her toplum kendi kültürünü yeni nesillere sosyal bir miras olarak aktarmak ister. Sosyalleşme sürecinde birey bir taraftan toplumun kültürünü öğrenip onu içselleştirirken diğer taraftan çeşitli kimlikler kazanmaya başlar. Sosyalleşen birey, toplumun bir üyesi haline gelir ve toplumun diğer üyeleriyle benzer davranışları göstererek kendisinden beklenen toplumsal rolleri oynamaya başlar. Ancak bu süreçte insan sadece kendi toplumunun kültürel değerlerini öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda çeşitli kanallarla aktarılan diğer toplumların kültürünün de etkisine maruz kalır.⁴⁶ Çünkü insanın yapısı çevreden gelen uyarıcılara karşı hep açık durumdadır. Bu uyarıcılardan kimi istekli kimi ise isteksiz de olsa bunlar kişi tarafından içselleştirilir.

Sosyalleşme sürecinde en temel kurum ailedir. Aile birincil sosyalleşme yeridir. Birincil sosyalleşme, bebeklik ve çocukluğun ilk dönemlerinde gerçekleşir ve kültürel öğrenmenin en yoğun olduğu dönemdir⁴⁷. İnsanın hemen hemen hiçbir beceriyi yerine getiremediği, çaresizce geldiği bu dünya hayatında anne babası onu hayata hazırlar. Ebeveynler, edinmiş oldukları bilgi ve tecrübelerle çocuklarını donatıp yetiştirmeye çalışırlar. İşte bu bilgi, birikim ve tecrübe aktarımı ile toplumsal, dini ve ahlaki değerlerin kazandırılması süreci, sosyalleşmenin kendisidir.

⁴⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan Aile Kültürü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 64; Muhiddin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde ...*, s. 27-28.

⁴⁵ Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 2002, (sosyalleşme mad.)

⁴⁶ Meryem TUNA, *İlköğretim Çağındaki Çocukların Sosyalleşmesinde Popüler Kültürün Rolü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

⁴⁷ İbrahim DAŞKIRAN, *Gençliğin Kimlik Oluşumunda Din, Aile ve Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

1.7. Aile

Aile, toplumun temel taşı ve çekirdeğidir. İnsanlıkla birlikte var olan aile toplumsal bir kurumdur. Anne, baba ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük yapı taşı şeklinde tanımlanan ailenin çeşitli çevreler tarafından çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bu nedenle evrensel bir kurum olan aile kurumu işlevi, biçimi ve hangi üyelerden oluştuğu konularında çeşitli tanımlamalara sahiptir. Genel ve kuşatıcı bir tanım yapmak mümkündür fakat insanlık tarihi kadar eski olan ve sürekli değişim ve dönüşüm halinde olan bu kurumun yapılan her tanımı, asla kâmil bir tanım olmayacaktır.

Bir kültüre göre yapılacak bir tanım, diğer kültürleri dışarıda bırakacak bir tanım olacaktır. Kimi tanımlarda anne-baba ve çocuklar, kimilerinde çocuk merkezli tanımlar yapılmakta, kimilerinde kan bağı bulunan aile büyükleri tanıma dahil edilirken, kimilerinde kan bağı bulunan aile büyükleri yanında manevi bağlarla aile büyüğü sayılan kişiler tanıma dahil edilmektedir⁴⁸. Aile için yapılan tanımlamalar farklı dönemlerde ve kültürlerde farklılıklar gösterse de insan zihninde mutlaka bir aile kavramı vardır. Aile iki farklı cinsten iki farklı insanın duygusal ve fizyolojik birliktelik dengesinin bir sonucu ve gereği, aynı zamanda çoğalmayı da içine alan birlikteliğin geçerli hukuki normlar ile tanımlanmış şeklidir⁴⁹.

Sosyal hayatın ana unsurlarından olan aile, anne-baba- çocuklar ve kan bağı bulunan akrabalarından meydana gelen ekonomik ve toplumsal bir kurumdur⁵⁰. En geniş anlamıyla aile, çevre ile sıcak ilişkiler kurmaya, düşünce ve kültür çevresi oluşturmaya, insan türünün devamını sağlamaya ve toplumsallaşmaya yarayan, bunun yanı sıra karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, toplumda oluşturulmuş çeşitli zenginliklerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal ve hukuksal yönleri bulunan toplumsal birim olarak tanımlanmaktadır⁵¹.

Ailenin tanımı ve açıklamaları yapılırken farklı türleri üzerinde durulabilmektedir. Fakat biz bu çalışmamızda, ailenin geleneksel ve modern yapılarını temele alacak şekilde bir problem durumu üzerinde duracağımızdan bu iki tür aile kavramını açıklamakla yetineceğiz.

⁴⁸ Altan Eşsizoglu, "Aile ile İlgili Temel Kavramlar", (ed. Çınar Yenilmez), *Aile Yapısı ve İlişkileri*,(içinde), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 4.

⁴⁹ Dursun Ayan, "Aile ve Hukuk", (ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkıner), *Aile Sosyolojisi*,(içinde), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 215.

⁵⁰ Dursun Ayan, "Aile ve Hukuk", s. 51.

⁵¹ Hacer Araz, *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dini İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitime Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

1.8. Geleneksel Geniş Aile

Geleneksel geniş aile, hemen hemen hiç farklılaşmamış, pek çok fonksiyonu kendisinde toplayan, üç neslin bir arada yaşadığı, genellikle ekonomik ve siyasal bir birliktelik ve hiyerarşik bir iş bölümünün düzenlendiği geleneksel toplumun aile tipidir⁵². Ailedeki iş bölümü yaş, cinsiyet ve tecrübeye göre belirlenir. Geleneksel Aile, kırsal alanda yaşayan, tarımla geçimini sağlayan, akrabalık bağları kuvvetli, aile adının önem ifade ettiği, erkeklerin karar almada ön planda olduğu, yaşlı erkeklerin aile sorumluluğunu üstlendiği, geleneklere bağlı bir aile tipidir⁵³. Aile birkaç ailenin bir arada yaşaması ile oluştuğundan üye sayısı çoktur.

Geleneksel geniş aile, kırsal bölgelerde daha sık görülen bir aile tipidir. Kırsal kesimin ihtiyaçlarına göre şekillenen geleneksel aile, toprağa dayalı üretim ilişkilerine sahip olunan toplumlarda, dayanışma ve yardımlaşma üretimin verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi açısından oldukça önemlidir⁵⁴. Geleneksel ailenin dünyaya gelen her yeni üyesi, ilerleyen dönemlerin iş gücü olarak görülmektedir.

Geleneksel geniş ailede din, gelenek ve görenekler, hayatın her alanında kendini yoğun bir şekilde hissettirir. Eşin seçilmesinden çocukların isimlerinin verilmesine, evlilik törenlerinden karı-koca ilişkilerine kadar dinin ve geleneğin etkisi görülür. Geleneksel toplumlarda genel olarak eşlerin evlenmelerine aile büyükleri karar verir ve çocukların sayısı konusunda bir sınırlama da yoktur⁵⁵. Geleneksel geniş ailede, çocuklar ve sayısı neslin devamını sağlama işlevi ile ekonomiye katkı bakımından çok büyük bir öneme sahiptirler.

Geleneksel toplumlarda ve onun parçası olan ailede biz duygusu hakimdir. Otoriter, hiyerarşik bir yapı mevcuttur ve toplumsal ilişkileri geleneklere dayalı normlar sistemi düzenlemektedir⁵⁶.

Geleneksel aile yapısının başlıca fonksiyonları şu şekilde sıralanabilir:

Ekonomik fonksiyon,

⁵² Berrin Eyce, "Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 4, 2000, s. 229.

⁵³ *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010, s. 27.

⁵⁴ Altan Eşsizöğlü, "Aile ile İlgili ...", s. 10.

⁵⁵ Vehbi Ünal, "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 26, 2003, s. 591.

⁵⁶ Ali Bayer, "Değişen Toplumsal Yapıda Aile", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 8, 2013, s. 105.

Koruyuculuk fonksiyonu,
 Eğitim fonksiyonu,
 Dini fonksiyon,
 Psikolojik fonksiyon,
 Biyolojik fonksiyon,
 Prestij fonksiyonu,
 Boş zamanları değerlendirme fonksiyonu⁵⁷.

1.9. Modern Çekirdek Aile

Modern çekirdek aile, kimi tanımlarda çekirdek aile, anne baba ve çocuklar olmak üzere iki nesli içine alır. Bu aile tipinin temelini geniş aile oluşturur. Ancak geniş aile yapısında kendine yer bulan aile büyükleri ve diğer kan bağı akrabaları artık modern çekirdek aile içerisinde yer bulamamaktadırlar.

Modern çekirdek aile tipi, sanayileşmiş toplumların özelliklerinden birisidir. Modern çekirdek aile, ekonomik ve coğrafi anlamda her zaman yer değiştirme esnekliğine sahiptir ve ailenin üyeleri statülerini kişisel beceri ve yetenekleri sayesinde kazanırlar. Çekirdek ailenin, geniş ailede olduğu gibi, üretim yapmaya uygun bir yapı olmaması, onu, üretimin fabrikalar veya küçük ve orta boy işletmelerde yapıldığı sanayi toplumuna uygun hale getirir. Geleneksel geniş aile gibi üretme, bu üretim üzerinden kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanı olmayan modern çekirdek aile yapısı, tüketim alışkanlıkları bakımından da sanayi toplumuna uygun bir aile tipidir⁵⁸.

Sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkması nedeniyle modern çekirdek ailenin önemli bir özelliği, kentli veya kent ailesi olmasıdır. Modern çekirdek aile üyelerinin birbirleri ve diğer insanlarla kurdukları iletişim, çalışma koşulları, ikamet edilen konutun iç ve dış düzeni tamamen kentsel özellikler göstermektedir.

Modern çekirdek ailede kadının iş hayatına girmesiyle birlikte aile içi ilişkiler ve rollerde de çok büyük değişiklikler olmuştur. Evlenme yaşı ve eş seçiminden başlayarak ailenin kurulma biçimiyle eş ilişkileri bakımından geleneksel geniş aileden ayrılmaktadır. Ataerkil yapıda babanın üstünlüğü yok olmuş, anne ekonomik kazancın getirisiyle birlikte

⁵⁷ Berrin Eyce, "Tarihten Günümüze ...", s. 230.

⁵⁸ Altan Eşsizoglu, "Aile ile İlgili ...", s. 9.

erkeklerle eşit seviyeye gelmiştir. Yaşanan bu değişim sadece eşler arası dengeyi ve iletişimi etkilemekle kalmamış aynı zamanda çocuklara da yansımıştır. Çalışan kadın artık annelik fonksiyonlarını çoğu zaman, bakıcı, kreş gibi başka şahıs veya kurumlara devretmektedir⁵⁹.

Eğitim kurumları bu süreçte önemli bir işlevi yerine getirerek aile üyelerinin eğitilmesi, dini ve ahlaki alışkanlıklarının kazandırılması gibi faaliyetleri önemli oranda üstlenmiştir. Değişen toplumsal koşullar, küçük olarak nitelenen ailenin modern/çekirdek aile haline gelmesine sebep olmuştur⁶⁰.

Modern toplumlarda ve onun aile tipi olan çekirdek ailede ben duygusu egemendir, demokratik temelli eşitlikçi bir yapı mevcuttur, toplumsal ilişkileri akla ve mantığa dayalı normlar sistemi düzenlemektedir⁶¹. Modern çekirdek ailenin dikkati çeken bir diğer özelliği ise, boşanma oranlarının çok yüksek olmasıdır. Bu nedenle parçalanmış ailelere sık rastlanmaktadır.

1.10. Din Eğitimi

Eğitim, yetiştirmek, büyütme, geliştirmek gibi anlamlara gelmektedir. Kişinin geliştirdiği yetenekler ve tutumlar ile içinde yaşadığı değerler ve diğer davranış biçimlerinin etkisi altında kişide oluşan süreçlerin tümünü ifade eder. Bireyde davranış değişikliği meydana getirme ve en genel anlamıyla insan yetiştirme süreci olarak da tanımlanan eğitim, insanın eğitilebilir özelliğinden hareketle, belli amaçlara ulaşmak için yapılan planlı ve kasıtlı etkinlikler şeklinde tanımlanmaktadır⁶². Eğitim, kişiye bir takım bilgi ve beceri kazandırmak, bununla beraber yetişmekte olan nesillere mevcut kültürün aktarmak ve böylece onların şahsi imkan ve yeteneklerini kullanarak toplumu arzu edilen seviyeye getirmelerini sağlamak amacındadır⁶³.

Eğitimin bu genel tanımlarını verdikten sonra din eğitimi kavramına geçebiliriz. Din eğitimi, din ve eğitim kavramlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kavramdır. Din eğitimi, tek başına din olmadığı gibi, tek başına eğitim de değildir. Yani din eğitimi bu haliyle ne dinin tanımını ne de eğitimin tanımını vermektedir.⁶⁴ Din eğitimi

⁵⁹ Musa Gümüş, "Türk Ailesi ve Modernleşme", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 24, 1993, s. 89; *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, s. 28.

⁶⁰ *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, s. 28.

⁶¹ Ali Bayer, "Değişen Toplumsal ...", s. 105.

⁶² Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2013, s. 105.

⁶³ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul 1997, s. 18.

⁶⁴ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din ..." s. 117.

kavramı, bireyin dînî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istenilen yönde davranış geliştirme süreci olarak tanımlanmaktadır⁶⁵. Dolayısıyla din eğitimi, insanların doğuştan beraberlerinde getirdikleri din duygusunun açığa çıkartılmasıyla, bu duygunun bireyin hayatına olumlu katkı yapabilmesine yardımcı olacak davranışları metodik bir şekilde geliştirme ameliyesi olarak görülmektedir⁶⁶.

İslam dinini merkeze alan tanımı yapıldığında din eğitimi için, insanın, doğuştan getirdiği dini istidat veya fitratın çeşitli terbiye unsurlarıyla işlenip, Allah'ı ve O'nun ilahi kelimini öğrenip gereklerini yapmaya hazır hale getirilmesiyle yaşayışını bu bilgiler ve talepler doğrultusunda düzenleyebilmesidir, denilebilir⁶⁷.

Günlük hayat içerisinde din eğitimi ile din öğretimi bazen aynı anlamda kullanılabilir. Bunun kaynağı genel olarak eğitim ve öğretim kavramlarının birbirinin yerine kullanılması alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Bu yanlış düşüme için, din eğitiminin tanımı yapılırken öncelikle bu iki tamlamanın birbirinden farkını ortaya koymak gerekmektedir. Din öğretimi çoğunlukla, bireyin inandığı dinin gereklerini öğrenmesi, yani bir dinin kurallarını öğretme sürecidir. Din eğitimi ise, bu bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlama ve istenilen davranışları kazandırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, din eğitimi ile öğretimi birbirinden çok uzak kavramlar değildir. Din eğitimi ile din öğretimi kavramlarının biri diğerinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olan süreçlerdir⁶⁸.

Yine benzer bir kavram karışıklığı din eğitimi ile dînî eğitim kavramları arasında yaşanmaktadır. Din eğitimi kavramı ile dini eğitim kavramlarının da ayrı ayrı şeyler olduğunun bilinmesi gerekir. Dînî eğitim kavramında yapılan eğitimin dînî olarak nitelendirilmesi söz konusu iken din eğitimi kavramında ise yapılan eğitimin dini olan kısmına işaret edilmektedir. Bir başka ifadeyle dînî eğitim ile kastedilenin, eğitimin tamamının dînî olduğu, din eğitimi ile kastedilenin, eğitimin içerisinde din ile ilgili süreçlerin olduğudur⁶⁹.

Din eğitiminin tanımı ile ilgili bir diğer husus ise yapılan hemen hemen bütün tanımların örgün ve yaygın eğitimi, başka bir ifade ile formal eğitimi esas almasıdır.

⁶⁵ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 2. Baskı, Pegema Yayınları, Ankara 2002, s. 23.

⁶⁶ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din ...", s. 118.

⁶⁷ Cemal Tosun, *Din Eğitimi ...*, s. 23.

⁶⁸ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din ...", s. 118.

⁶⁹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi ...*, s. 24.

İnformal eğitimin dışlanması'nın nedeni ise bu alanın betimleme, açıklama ve kontrol altına açısından imkansız gibi görülmesidir. Ancak yarı formal olarak kabul edilen ailedeki eğitim gibi ailedeki din eğitiminin de bu kapsam dahilinde olduğu düşünülmektedir⁷⁰.

1.11. Din Eğitimi Bilimi

Tarih boyunca halka dini bilgiler öğretilmiş ve bunula birlikte dînî bilimler geliştirilmiştir. Fakat dinin öğretimini yapmak ayrı, bunu kime, nasıl ne amaçla, hangi düzeyde öğretileceğini araştırmak, bu hususlarda teoriler geliştirmek, onları denemek ve uygulamak ayrıdır. Dinin eğitim ve öğretiminin belirli metod ve ilkeler doğrultusunda verilmesi ve geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Ancak yakın zamana kadar din eğitimi ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmamıştır⁷¹. Din eğitiminin problem olarak ele alınması, eğitim biliminin ve modern anlamda teolojinin kurulmasından sonradır. Din eğitimi bilimi, batıda olduğu gibi, ülkemizde de oldukça geç kurulan bir bilim dalıdır⁷². Bu bilimin geç kurulmasını etkileyen birçok sebep vardır. Bu sebepler aynı zamanda din eğitimi gerçekliğinin tüm boyutları ile ele alınmasını ve Din Eğitimi Biliminin kendisi üzerinde çalışmalar yapılmasını geciktirmiştir.

Eğitim bilimi, hayat içerisinde ortaya çıkan çeşitli ihtiyaçlara binaen zamanla gerekli bazı dallara ve alt disiplinlere ayrılmıştır. Bu disiplinler zaman içerisinde bilimselleşme çabasına girmişlerdir. Dînî hayat ve dînî eğitim, hayatın ve eğitimin diğer alanları kadar önemli bir gerçekliğini oluşturmaktadır. İşte bu gerçekliğin araştırılması, anlaşılması ihtiyacı din eğitimi bilimini doğurmuştur⁷³.

Din eğitimi bilimi; "din, eğitim, bilim, eğitim bilimi ve din eğitimi" kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan bileşik bir kavramdır. Din eğitiminin uygulama kısmına din eğitimi faaliyeti, bu faaliyeti kendisine konu edinerek inceleyen bilime din eğitimi bilimi denmektedir⁷⁴.

Din eğitimi bilimi bir yandan din/ilahiyat bilimleri ile bir yandan eğitim bilimleri ile bir yandan da diğer beşeri bilimlerle ilişki içerisinde. Bu ilişki çerçevesinde, din eğitimi

⁷⁰ Cemal Tosun, *Din Eğitimi ...*, s. 23.

⁷¹ Nurullah Altaş, İsmail Arıcı, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", (der. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş), *Din Eğitimi* (içinde), 1. Baskı, Gündüz Yayınları, Ankara 2012, s. 54.

⁷² Beyza Bilgin, *Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı:1, s. 474.

⁷³ Cemal Tosun, *Din Eğitimi ...*, s. 32.

⁷⁴ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2001. s.28; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s.30.

bilimi bir taraftan din, bir taraftan da insan üzerinde incelemelerde bulunan bilimlerle bağımlı sürdürmektedir. Din eğitimi biliminin ilişki içinde olduğu ilahiyat ve eğitim alanı çeşitli bilimlerden oluşmaktadır. Din Eğitimi Bilimi ile ilgili bilimler, kendi alt bilim dallarını belirlemeye ve geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak Din Eğitimi Bilimi bu çalışmalara yeterince eğilememiştir⁷⁵.

1.12. Din Eğitimi Biliminin Konusu ve Amacı

Din eğitiminin konusu insandır. İnsanın Allah ile diğer insanlar ile ve çevreyle ilişkisinin nasıl ele alınıp aktarılacağı ile ilgilendir. Din eğitiminin ne olduğu, bu bilimin gelişim süreci, diğer bilimlerle ilişkisi ve alan araştırmaları, din eğitiminin konularını oluşturmaktadır. Örgün eğitimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin geliştirilmesi ve verimliliğin artırılması, İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinin programlarının geliştirilmesi ve verimliliğinin artırılması; yaygın eğitimde cami, Kur'an Kursları ve ailede verilen din eğitiminin etkinliğinin ve verimliliğinin sağlanması, din eğitiminin temel konularını oluşturmaktadır.

Din eğitiminin amacı, insanda doğuştan mevcut olan din duygusunun geliştirilmesi, doğru ve sağlam bir zemine oturtulmasıdır⁷⁶. Din eğitimi, bireyin yaratıcı ile olan münasebetinin doğru bilgiye dayanarak sürdürülmesini istemektedir. Din eğitimi, Allah-insan ilişkisinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi ve korunmasında insana yardımcı olmaktadır. Bu anlamda insanın kendini geliştirmesi ve yaratıcısını tanıması din eğitiminin başlıca amacıdır. Bununla birlikte din, insanın hem bu dünyada, hem de ahirette mutlu olmasını da amaçlayan ilahi kurallar bütünüdür. Din eğitimi de dinin bu amacını eğitim yolu ile gerçekleştirmek istemektedir.

Din eğitimi, psikolojinin verilerinden hareketle insanın ruh yapısının temel fonksiyonları olan zihni ve duygusal boyutlarının geliştirilmesini hedeflemektedir. Dinin mahiyetine uygun olarak din eğitimi, insanın varlığının bütünü ile ilgilenmektedir. İnsanı, hayat içerisindeki konumu ile ele almaktadır. Yaratıcıyı öğretime müsait kılmaya çalışır, iman esasları ve dinin öğretileriyle yakından ilgilenir. Dine ait bu teorik bilgilerin yanında bunların eğitim öğretimi, uygulama ve tecrübesi ile de ilgilenir⁷⁷. Bu bağlamda din

⁷⁵ Süleyman Akyürek, "Din Eğitimi Gerçekliği ve Din Eğitimi Bilimlerine İlişkin Bir Analiz", *Bilimname*, Sayı: 19, 2010, s.118.

⁷⁶ Celal Kırca, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Prensipleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 1987, s. 11.

⁷⁷ Nurullah Altaş, İsmail Arıcı, "Din Eğitiminin ...", s. 55.

eğitiminin diğer hedefi de, insanda duyarlılık geliştirerek ahlaki tutum ve davranışlar kazandırmaktır⁷⁸.

Kültürel varlıkların çoğu dinî motifli olduğu için, din eğitiminin diğer bir amacı da bireyin kültürlenmesine katkı sağlamaktır. Din eğitimi, bir taraftan kültürün korunması ve geleceğe taşınmasına yönelik bir eğitim vermeyi, diğer yandan da bu kültürel varlıkların yeni yetişen nesillere aktarılmasını ve onların kültürlenmelerini sağlamayı amaçlamaktadır⁷⁹.

Din eğitiminin bireyin kendinden farklı inanca ve kültüre sahip insanları anlama ve onlara saygı duymalarını desteklemek, çoğul bir toplumda yaşamaya yönelik olumlu bir tutum geliştirmeyi sağlamak ve diğer dinler hakkında bilgi sahibi yapma ve anlayış geliştirme konusunda kişiyi muktedir kılmak gibi amaçları da vardır⁸⁰.

Din eğitiminin genel amacı, bireyin, aldığı din eğitimiyle içinde yaşadığı toplumun daha yaşanılır hale gelmesine olumlu katkı yapabilecek duyarlılık ve anlayışa sahip olmasıdır. Yakın amaç ise, bilgi, duygu ve davranış bakımından yeterlilik kazanan bireyin dinden gelen mesajları içselleştirmesini, duygularını ve eğilimlerini yönetebilir hale gelmesini sağlamaktır⁸¹.

Din eğitiminden asıl maksat insanın kendisine dönmesi, kendini tanıması ve kendisini eğitmesidir. Kendini ve çevreyi tanıma ve bütün bunları anlamlandırma açısından Yaratıcıyı tanıma, bütün eğitim çalışmalarının odak noktasını oluşturur. Kur'an, tarihte, tabiatla ve insandaki ilahi tecelli ve tezahürlerin farkına varmış ve bu bilinçle benliğini inşa etmiş Müslüman bireyler oluşturmayı hedefler. Dini bir bakış açısıyla eğitim, insana kendine yönelmeyi, kendini tanımayı öğretip daha sonra kendinden hareketle Allah'ı tanımayı öğretme ve bu yönde rehberlik etme işlevlerini yerine getirme aracıdır⁸². Din eğitiminin temel hedefi insanın kendini, eşyanın hakikatini ve Rabbini tanıması ve anlamasıdır.

⁷⁸ Ramazan Bulut, *Din Eğitiminin Toplumsal Temeli ve Fonksiyonları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2010, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

⁷⁹ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din ...", s. 121.

⁸⁰ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, 2. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2014, s. 145.

⁸¹ Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din ...", s. 122.

⁸² Hayati Hökelekli, *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 214.

1.13. Din Eğitiminin Niteliği

Anne babalar çocuklarına din eğitimi verirken kendi inandıkları gibi inanıp o inancın gereği olan davranışları tıpkı kendilerinin yaptığı gibi onları taklit ederek davranış ortaya koymalarını isterler. Kendi inanç sistemini çocuğuna dayatıp sorgulamadan inanmasını istemek, çocuğa yapılabilecek en büyük kötülüklerdendir. Bu şekilde çocuklardan beklenen dindarlık, bireyin düşünme, sorgulama, seçme, karar verme, sorun çözme gibi insani yeteneklerini besleyip geliştiren bir güç olmaktan çıkarak bunlara ket vuran bir unsura dönüşür⁸³.

Çocuğu kendi haline bırakıp tercihlerini kendisinin yapmasını beklemek de doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü her an çevrenin etkisi altında olan birey kararlarını yine etkilenme ve eğitime durumlarına göre vermektedir⁸⁴. Müslüman olan her anne baba çocuğunu yine iyi bir Müslüman olarak yetiştirecektir. Ancak bu eğitim verilirken çocuğun İslam'ı içtenlikle seçme kararının öznesi olmasına dikkat edilmelidir.

Din eğitimi verilirken, bilimden ve bilimsel bilgiden yararlanmak oldukça önemlidir. Bu yaklaşım onun yeteneklerini nihai sınırlara kadar geliştirecektir. Çocuğun düşünme, sorgulama, anlamlandırma, alternatifleri fark ederek doğru olanı seçme ve karar verme gibi yeteneklerini geliştiren bir yol izleyecektir. Çocuğu, zamanla kendi dindarlığının mimarı olmasına ve aldığı kararları uygulayan birey olmasına götürecektir. Bilinçli aileler çocuklarına bu anlamda din eğitimi verirken çocuğun fitratına uygun olarak dînî değerleri içselleştirmesine ve benimsemesine kılavuzluk ederler⁸⁵.

Eğitim sürecinin insanın duygu, düşünce ve inanç dünyasını şekillendirme faaliyeti olması nedeniyle, atılan her adımda yapılan her faaliyette din eğitiminin niteliğine dikkat edilme zorunluluğu vardır. Din eğitiminde bilgilendirme süreci, çocuğun insan olma sürecini destekleyecek tarzda işlemelidir. Din, insanın varoluşunu, yaratılış gerçeğini ve geleceğini ilgilendiren bir konudur. İnsanî olan, dolayısıyla insanın kendini gerçekleştirmesine imkân veren din eğitimi, insanın din konusunda takınacağı tutumu kendisinin bilinçli kararına bırakmalıdır. Aksi durumda, yani dînî bilginin aktarılması sürecindeki hatalar ve eksiklikler, davranışlara olumsuz yansiyacaktır. Bu nedenle din

⁸³ Muhammet Şevki Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, 1.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara 2011, s.65-66.

⁸⁴ Muhammet Şevki Aydın, *Açık Toplumda ...*, s. 66.

⁸⁵ Muhammet Şevki Aydın, *Açık Toplumda ...*, s. 69.

eğitiminin hedefleri belirlenirken ve hedefe ulaştıracak yöntem ve teknikler seçilirken gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir⁸⁶.

Bireyin gençlik ve yetişkinlik dönemindeki dini inanç, duygu, tutum ve davranışlarının temeli de büyük ölçüde çocukluk döneminde atılmaktadır. Buna göre verilecek iyi bir eğitimle, çocukta din duygusunun sağlıklı gelişimi sağlanabileceği gibi, yanlış ya da baskıcı bir eğitim vermek suretiyle ondaki din duygusunun körelmesine hatta onun dinden uzaklaşmasına neden olunabilmektedir. Çocuğa sağlıklı ve etkili bir din eğitimi verebilmek için, onun fiziksel, psiko-sosyal, duyuşsal ve zihinsel gelişim alanlarının yanında, dini gelişim özelliklerinin de göz önüne alınması son derece önemlidir⁸⁷. Gelişim özellikleri dikkate alınarak yapılan din eğitimi, çocukta karşılığını bulacak ve bu eğitim ile yetişkinlik dönemi için sağlam temellere dayanan bir kişilik oluşturulmuş olacaktır.

⁸⁶ Bülent Çelikel, "Din Eğitiminin Psikolojik Temeli Üzerine Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 58, 2014, s. 545.

⁸⁷ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *AÜİFD*, Cilt: 45, Sayı: 2, s. 138.

BÖLÜM II

AİLE YAPISININ DEĞİŞİMİ

2.1. Aile ve Türleri

Anne, baba, çocuklar ve diğer kan bağı bulunan akrabalarından oluşan toplumun en küçük yapı birimi olarak tanımlanan ailenin kuruluşu, yapısı ve fonksiyonları, toplumdan topluma ve zamana göre değişmektedir. Tarih boyunca yaşanan önemli olaylar, ailenin değişimini hızlandırmıştır. Özellikle son birkaç yüzyılda yaşanan sanayileşme, kadının iş hayatına girmesi, kentleşme ve göç gibi unsurlar ailenin değişim ve dönüşümünde çok önemli bir yere sahiptir.

Aile kurumunun çeşitli kriterlere göre sınıflandırması yapılmıştır. Aile içi egemenliğin ait olduğu kişiye göre değerlendirildiğinde ataerkil ve anaerkil ile eş sayısına göre değerlendirildiğinde monogami (tek eşlilik) ve poligami (çok eşlilik), geçmişten günümüze en çok kullanılan aile sınıflandırma kavramlarıdır. Bunun yanında sanayileşme ve modernleşmeyle beraber kullanılmaya başlanan bir diğer genel değerlendirme bulunmaktadır ki bizim de çalışmamızda kullanacağımız bu sınıflandırma tipindeki aile türleri, karşılaştırma yapacağımız geleneksel geniş aile ve modern çekirdek ailedir.

Modernizm, toplum ve aile yapısında çok önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ekonomik faaliyetlerin tarımdan sanayiye doğru kayması kentlere doğru göçü artırmış ve buna bağlı olarak geleneksel geniş aile tipi çözülmeye başlamıştır. Son dönemlerde kent hayatında anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tipi egemen olmaya başlamıştır⁸⁸.

Türk toplumunda, geniş aile yapısının, çekirdek aile yapısından daha yüksek oranda olduğu kanısı yaygındır. Fakat yapılan araştırmalar, bu varsayımın yanlış olduğunu göstermektedir. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü 1993 yılında Türkiye genelinde “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” gerçekleştirmiştir. Araştırmanın kapsamına, okul öncesi çağda ve ilköğretim birinci kademe çağında çocuğu bulunan tüm aileler dahil edilmiştir. Yapılan araştırma ile il ve ilçe merkezlerinde yaşayan ailelerin

⁸⁸ Serap Suğur, Nadir Suğur, “Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş”, (ed. Gürhan Can), *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, (içinde), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998, s. 23.

%80'inin, kırsalda yaşayan ailelerin ise %70'inin çekirdek aile yapısında olduğu tespit edilmiştir. Yine Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün 1997 yılında yaptığı diğer bir araştırma sonuçlarına göre deneklerin %89'unun şu anda çekirdek aile şeklinde yaşadıkları, evlilikle beraber kurulan çekirdek ailenin %49 ve evlendikten sonraki süreçte de çekirdek aileye geçişin %40 olduğu sonucu elde edilmiştir⁸⁹.

2.2. İslam Aile Modeli: İlk Dönem Aile Örneği

İslâm öncesi dönemde Mekke ve çevresinde sistemli bir aile düzeni yoktu. Bunun başlıca sebebi, ahlaki yozlaşma ve çarpık inanç sistemi nedeniyle kadınlara ve kız çocuklarına itibar edilmemesidir. İslam dini çeşitli inanç ve ibadet esasları ortaya koyduğu gibi, aile hayatını düzenleyici hükümler de getirmiştir. İslam'ın getirdiği esaslar, bütünüyle ataerkil aile modelini öngörür. Buna göre ailenin reisi olan baba, tüm aile fertlerinden sorumludur.

Eş ve çocuklar aileyi bütünleyen unsurlardır. Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği aile düzeni içinde erkeğin aile reisi sayılarak tüm aileden sorumlu olması, kadının aile hayatında yeri yoktur manasına gelmez. Toplumun huzur ve güven ortamı içinde fonksiyonlarını icra etmesini hedefleyen İslâmî yapıda, kadına yer olmadığını söylemek doğru olmadığı gibi İslam'a da büyük haksızlık sayılır. Her toplum için vazgeçilmez bir unsur olan kadının, toplum hayatını düzenleyen İslâmî esaslar arasında yer almaması mümkün değildir⁹⁰.

İslam dininde aile kurumunun temeli, Kur'an ve Hz. Peygamber'in (sav) Sünneti gibi iki ana kaynağa dayanır. Zamana, şartlara ve bölgesel özelliklere göre değişkenlik arz eden unsurların dışında aile ile ilgili temel ilkeler hep bu iki kaynaktan elde edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnette yalnızca inanç, ibadet ve ahlak konularına yer verilmemiş, bunların yanında fert ve toplum olarak müslümanların sosyal hayatları, çeşitli ilişkileri ile ilgili kaideler konmuş, kimi detay, kimi çerçeve mahiyetinde hükümler sevk

⁸⁹ T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması 1992-1993, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1995.

<http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54293dab369dc32358ee2b0f/kutuphane_18_aile_cocuk_egitimi_arastirmasi.pdf> (08.09.2016); Yunus Günindi, Songül Yaşa Giren, "Aile Kavramının Değişim Süreci ve Okul Öncesi Dönemde Ailenin Önemi" *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, 2011, s. 353.

⁹⁰ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, Cilt: 1, s. 193.

edilmiştir⁹¹. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de evlenme, boşanma, mehir, miras, iddet, emzirme gibi kadınlarla ilgili konularda açık hükümler getirilmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber (sav) öğretti, tavsiye ve uygulamalarıyla kadınlarla ilgili önemli esaslar vaz etmiştir. Mehrin kolaylaştırılması, kadının tek erkekle evlenmesi, erkeğin evlenebileceği kadın sayısının sınırlandırıp gerçekleştirilmesinin güç şartlara bağlanması, boşanmanın güçleştirilmesi, kadına miras ve toplum içinde söz hakkı tanınmasıyla kadına onurlu bir hayatın kapıları açılmıştır. Bilhassa kadına hiçbir değer verilmeyen arap toplumunda bu kesimin hak ve mesuliyetlerinin tayin edilmesi, İslam'ın ilk yılları için önemli bir atılımdır. Hz. Peygamber (sav)'in getirdiği İslami toplum nizamı içinde kadınların pek çok konuda söz hakkına sahip olup, erkeklerle birlikte toplum faaliyetlerine katılmaları, çağın ölçülerini hayli aşan ileri bir hamledir⁹².

Kur'an-ı Kerim'de aile ile ilgili çeşitli düzenlemelere yer veren iki yüz kadar ayet, İslam'ın bu kuruma büyük önem verdiğini göstermektedir. Kur'an, çocukların emzirilme süresinden ana-babaya saygıya, aile içi tartışmalardan, boşanmaya kadar pek çok konuda geniş açıklamalar yapar. Kur'an'ın aile ile ilgili konuları ele alan ayetleri çoğunlukla, cahiliye döneminden intikal eden problemlerin çözümüne yöneliktir. Hz. Peygamber'in (sav) konuyla ilgili söz ve uygulamaları da Kur'anî ilkelerin açılımı mahiyetindedir⁹³.

Aile yapısı ve ilişkileri ile ilgili İslami kurallar ve düzenlemelerin örf ve adete, içtihadı, mesalih denilen fayda zarar ilkesine dayalı olanları, amaca uygun yenileri ile her zaman değiştirilebilir. Değişen şartlar karşısında İslam'ın tavrı asla direnme, mevcudu muhafaza etme, değişme ve yenileşmeye karşı çıkma şeklinde olmamıştır. İslam'da değişmeye kapalı olan alanlar, Allah, kainat ve insan hakkındaki temel bilgi ve inanç ile yüksek ahlaki faziletlerdir⁹⁴.

Peygamberimiz (sav), risalet öncesi ve sonrası hayatıyla, herkes için, her alanda en güzel örnektir. Yüce Allah, onu bize 'Üsve-i Hasene'⁹⁵ en güzel örnek/en güzel model olarak tanıtmıştır. Üsve, uyulacak, arkasından gidilecek, örnek, model kişi demektir. Buna göre Hz. Peygamber (sav), yalnız sözleriyle değil, fiil ve halleriyle de izinden gidilecek örnek kişidir. O, her alanda nasıl yaşanacağını, nasıl hareket edileceğini bütün

⁹¹ Hayreddin Karaman, "Değişen Şartlar Karşısında İslam Aile Yapısı", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 27, Sayı: 2, 1991, s. 25.

⁹² Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle ...*, s. 194.

⁹³ İsmail Hakkı Ünal, "İslam Düşüncesinde Ailenin Dini Temelleri", *Küreselleşen Dünyada Aile: 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010, s.116.

⁹⁴ Hayreddin Karaman, "Değişen Şartlar ...", s. 26.

⁹⁵ Ahzab: 33/21

incelikleriyle somut olarak göstermiştir. Bu nedenle onun hayatı, insanlık için modeldir. O, tüm aile bireyleri için de en güzel örnektir. Mutlu ve huzurlu bir aile için, onun aile hayatı iyice öğrenilip örnek alınmalıdır.

Bugün yeni kuşakların yetişmesinde, özenilen ve örnek alınan bir aile olan Peygamber (sav) ailesini tanımak ve onu yeni nesillere anlatmak büyük önem arz etmektedir⁹⁶. Bu nedenle biz de yaptığımız çalışmanın bu bölümünde müslüman aileler için model olan Hz. Peygamberin (sav) ailesi hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

Peygamber Efendimiz (sav) evlilik müessesesini ve aile hayatını çok önemsemiştir. Hz. Hatice ile başlayan örnek aile hayatı, diğer eşleriyle devam etti. “Nikâh benim sünnetimdir, yolumdur, hayat tarzımdır; nikâhlanmayan, evlenmeyen, benim sünnetime uymayan yahut yüz çeviren benden değildir”⁹⁷ sözüyle Peygamberimiz (sav) bir taraftan evliliği teşvik etmiş, diğer taraftan da bekar kalmayı yahut dul olarak yaşamayı uygun görmediğini ifade etmiştir.

Peygamberimiz (sav), yirmi beş yaşında ilk evliliğini Hz. Hatice ile yapmış ve o vefat edinceye kadar sadece onunla evli kalmıştır. Hz. Hatice'nin vefatından sonra 53 yaş itibariyle bazı hanımlarla evlenmiştir. Onun bu evliliklerinin her biri çeşitli hikmetlere yönelik olarak gerçekleşmiştir. Her şeyden önce o, bu evliliklerini Allah'ın izni ve emri dahilinde yapmıştır. İslam'ın iyice anlaşılıp diğer hanımlara ulaştırılması, bazı dini hükümlerin pratik olarak uygulanması, yeni akrabalık bağlarının kurulması, bazı kabilelerin desteğinin sağlanması, kimsesiz dul kadınların koruma altına alınması, farklı konumlardaki kadınlarla iyi geçinme konusunda örnek olma bu hikmetlerden başlıcalarıdır⁹⁸.

O, Yüce Allah'ın "... eşlerinizle iyi geçinin"⁹⁹ emrini en güzel bir biçimde uygulamıştır. Peygamberimiz (sav) hanımlarıyla ilmi tartışmalar yapan, onlarla şakalaşan, onlarla yarışan, meşru dairede onların eğlenmelerine izin veren ve bunu sağlayan, onların isteklerini imkanlar ölçüsünde karşılayan bir eş idi¹⁰⁰.

⁹⁶ Ali Akpınar, “Aile İlişkilerinde Hz. Peygamber’in Örnekliliği”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 45 Sayı: 1, 2009, s. 8.

⁹⁷ Tirmizi, Nikah, 3.

⁹⁸ Ali Akpınar, “Aile İlişkilerinde ...”, s. 17.

⁹⁹ Nisa: 4/19.

¹⁰⁰ Ali Akpınar, “Aile İlişkilerinde ...”, s. 19.

Hanımları ile arasında yaşanan bazı tartışmalarda, onların hepsini en güzel bir şekilde tatlıya bağlamasını bilmiştir. Eşleri, onun yanında rahatlıkla fikirlerini söyleyebilir ve hatta onunla tartışabilirlerdi¹⁰¹.

Ailede, birer insan ve mümin olarak kadın ile erkek arasında fark yoktur. İslâm, insanın üreyip çoğalması ve yaratılış amacı yönünde gelişmesini, iki cinsin bu maksatla bir araya gelmesine bağlı kıldığından, maksada en uygun birliği evlilik içinde gerçekleştirmiş, evlilik dışı ilişkileri, amacına ters düştüğü ve aile birliğini bozduğu için yasaklayarak aileyi oluşturan fertlerin her birine de çeşitli hak ve yükümlülükler tevdi etmiştir¹⁰².

Kur'an, iman, ibadet, takva ve ahlâkî erdemler bakımından kadın ve erkeği birbirinden ayırmamış, kadın veya erkek hiç kimsenin amelinin kaybolmayacağını bildirmiş, Allah'a ve Resul'üne itaatte, iyiliği emredip kötülükten sakındırmada, mümin erkek ve kadınların birbirlerinin yardımcısı olduğunu, Yüce Allah'ın onlara cennetler vadettiğini haber vermiştir. Hz. Peygamber (sav) de, yaratılışta ve tabiatta kadınların erkekler gibi olduğunu, kadın ve erkeğin, bir bütünün iki ayrı parçası olduğunu söylemiştir¹⁰³.

Kur'an-ı Kerim, eşler için "... onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz..."¹⁰⁴ ifadesini kullanırken Hz. Peygamber (sav) de "Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır."¹⁰⁵ sözüyle, eş olmanın tamamlayıcı, bütünleyici ve destekleyici yönünü ön plana çıkarmıştır. İnsan olma ortak paydasında eşleri bütünlüğe taşıyan böyle bir yaklaşım, "zevc" kelimesinin "birbirini tamamlayan ve birisinin varlığı diğerinin anlaşılmasına yardımcı olan iki varlıktan her biri" şeklindeki anlamıyla da birebir örtüşmektedir¹⁰⁶.

İslâm, Cahiliye döneminin kadını hiçe sayıp nesneleştiren, karanlıklarda bırakan anlayışının aksine ailede kadının eğitimine önem vermiştir. İslâm'ın ilk emri 'oku'dur.¹⁰⁷ Bu emir, kadın erkek tüm Müslümanları kapsamına almaktadır. Kur'an'ın başka pek çok

¹⁰¹ Ali Akpınar, "Aile İlişkilerinde ...", s. 20.

¹⁰² Hayreddin Karaman, "Değişen Şartlar ...", s. 30.

¹⁰³ Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber Döneminde Aile", *Küreselleşen Dünyada Aile- 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010, s. 74.

¹⁰⁴ Bakara: 2/187.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, Tahâret, 94

¹⁰⁶ Huriye Martı, "İdeal Bir Eş Olarak Hazreti Peygamber", *Küreselleşen Dünyada Aile- 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010, s. 40.

¹⁰⁷ Alak: 96/1.

ayetinde ilim öğrenmenin önemi vurgulanmış,¹⁰⁸ bu konuda asla kadın-erkek ayrımı yapılmamıştır. Hz. Peygamber (sav) de, ilim öğrenmenin kadın-erkek her Müslümana farz olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁹ Hz. Peygamber (sav) döneminde kadınlar, eğitim faaliyetlerinde erkeklerle beraber aynı safta yer almışlardır¹¹⁰.

Kur'an, Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ vazifesinin eğitim ve öğretimle gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir. Kur'an'da ve hadislerde ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesiyle ilgili ifadelerden çoğu genel olduğu için hem erkeği hem de kadını içine almaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav), kendisine vahyedilen Kur'an'ı, kadın erkek ayrımı yapmadan herkese ulaştırma ve duyurma gayreti içinde olduğu, takip ettiği tebliğ faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. O, ilahi bir mesaj olan Kur'an'ı, kadın erkek bütün insanlara ulaştırma ile görevlendirilmiş olan bir elçidir. Nazil olan ayetleri, Rasûlullah'ın önce erkeklere, sonra da kadınlara okuması, Kur'an'ın tebliğ şekline ışık tutmaktadır. Mekke devrinde Hz. Peygamber (sav), Daru'l-Erkam'da ve Safa Tepesinde tebliğ faaliyetini sürdürürken kadınların da orada hazır buldukları haber verilmektedir¹¹¹.

Mescid-i Nebi'nin en önemli fonksiyonlarından biri de eğitim ve öğretim faaliyetleridir. Müslümanlar burada, Hz. Peygambere (sav) gelen ayetleri ve onun açıklamalarını dinlemeleri yanında, Hz. Peygamber'in (sav) başka konulardaki görüşlerini de bizzat ondan öğrenme imkanı bulmuşlardır. Yapılan bu eğitim öğretim faaliyetlerine kadınların da katıldığı bilinmektedir. Peygamber Mescidi'nde kadınlara mahsus bir Suffe'nin olduğu ve sabah namazlarında erkek saflarının arkasında bir kadın safının oluşturulduğu bildirilmektedir¹¹².

İslâm'da kadın, eş seçimi konusunda erkekle aynı haklara sahiptir. Hz. Peygamber (sav), kız olsun dul olsun, evlenecek kadının mutlaka izninin alınmasını emretmiş, istemediği bir kişiyle evlendirilmesine izin vermemiştir. Hz. Peygamber (sav) döneminde kadın, kendisini “sufehâ / akli ermeyenler” olarak nitelendiren önceki uygulamaların aksine ailede söz sahibi olmuş, kendisine danışılan bir konuma gelmiştir. Nitekim Hz.

¹⁰⁸ Taha: 20/114; Zümer: 39/9; Mücadele: 58/11; Fatır: 35/28.

¹⁰⁹ İbn Mace, Mukaddime 17.

¹¹⁰ Ali Osman Ateş, “Hz. Peygamber Döneminde ...”, s. 74.

¹¹¹ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle ...*, s. 117.

¹¹² Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle ...*, s. 117.

Peygamber (sav) , Hudeybiye seferinde hanımı Ümmü Seleme'nin görüşüne göre hareket etmiştir¹¹³.

İslâm öncesi kadın mirastan pay alamaz özellikle Medine ve civarında terikeden sayılıp bir mal gibi mirasçılara intikal ederdi. Bu uygulama Kur'an tarafından yasaklanmış ve mihir, nafaka, miras gibi mali haklar tanınarak kadın hukuki şahsiyet haline getirilmiştir¹¹⁴. Erkeğin kadına iyi davranması gerektiğini çok açık ve kesin bir şekilde dile getirmiştir. Bu anlamda "En hayırlınız ailesi için hayırlı olandır. Bana gelince, ben aileme karşı en hayırlı olanınızım";¹¹⁵ "En hayırlınız hanımlarına karşı iyi davranmanızdır"¹¹⁶ buyurmuştur.

Hiz. Peygamber'in (sav) ailesi, güzel ahlâk en mükemmel bir biçimde yaşandığı bir Kur'an ailesidir. Peygamber Efendimiz (sav) , aile fertleri arasında karşılıklı sevgi, saygı ve hukuka riayet esasına dayalı öylesine ahenkli bir aile yapısı oluşturmuştur ki, bu sistemde büyük-küçük, kadın-erkek, herkesin hak ve vazifeleri vardır. Baba, ailede huzur ve saadetin teminatı, anne ise toplayıcı ve idare edici unsurdur. Çocukların da gerek birbirleri arasında gerekse anne babalarına karşı riayet etmeleri gereken bazı kurallar vardır.

Cahiliye döneminin aksine Hiz. Peygamber'in (sav) örnek ailesinde şefkat, merhamet ve sevgi hâkimdi. Peygamberimiz sevgi ve saygıyı, hoşgörü, merhamet ve adaleti hep ön planda tutmuştur. Hiz. Peygamber'in (sav) merhameti, sevgi ve şefkati, gayr-i müslimlerinkiler de dahil bütün çocukları kucaklamıştır. O, engin tevazusuyla çocuklarla her fırsatta ilgilenmiş, şakalaşmış, gördüğünde onlara selam vermiş, hal hatırlarını sormuş, bu arada kusurlarını hoş karşılamış, hasta olduklarında ziyaretlerine gitmişti¹¹⁷.

Hiz. Peygamber (sav) çocuk ve torunlarının maddi ve manevi eğitimiyle de ilgilenir, onlara, dünya ve ahiret mutluluklarını sağlamaya yönelik irşatta bulunurdu. Torunu Hasan bir gün zekat hurmalarından birini ağzına atmıştı da Hiz. Peygamber (sav) hemen onu ağzından çıkartmış; "Bilmiyor musun, Al-i Muhammed zekat malı yiyemez." buyurmuştu¹¹⁸.

¹¹³ Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber Döneminde ...", s.76.

¹¹⁴ Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber Döneminde ...", s.77.

¹¹⁵ İbn Mâce, Nikâh, 50.

¹¹⁶ Müslim, Radâ 62.

¹¹⁷ Abdullah Aydın, "Hz. Peygamber'in (sav.) Terbiyesinde Yetişen Çocuklar", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu-1 Tebliğ ve Müzakereleri* (der. İbrahim Canan), s. 303.

¹¹⁸ Buhari, Zekat, 60.

Peygamberimize uzun yıllar hizmet eden Enes bin Malik: “Ben Rasûlullah kadar çocuklara merhamet eden ve şefkatle muamele eden görmedim.”¹¹⁹ demiştir.¹²⁰ Peygamberimiz zaman zaman çocuklarını ve torunlarını kucaklayıp öper, onlarla oynayıp şakalaşır. Müşrikler tarafından ebter/soyu kesik diye aşağılanmaya çalışılan Hz. Peygamber (sav), kadına karşı çok olumsuz bir bakış açısının olduğu o dönemde kız torunu Ümâme’yi omuzuna alarak, Medine’de ashabına namaz kıldırmıştır. Bir gün torunları Hz. Hasan ile Hüseyin’i kucığına almış seviyorken, çöl halkından bir zat huzuruna geldi ve O’nun bu davranışına hayret ederek, “Siz çocuklarınızı öpüp okşar mısınız? Biz onları kesinlikle öpmeyiz!” dediğinde Peygamberimiz ona şu cevabı vermiştir: “Allah, senin gönlünden merhamet duygusunu çekip çıkarmışsa ben ne yapabilirim ki!”¹²¹.

Namaz kılariken torunlarından biri sırtına çıkmış, bu yüzden namazı biraz uzatmıştı¹²². Bir defasında namazını kısa tutmuş ve sebebini soranlara "Bir çocuk ağlaması duydum ve annesi üzülmesin diye namazı kısa tuttum"¹²³ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (sav) ev hayatında, temizlik, dikiş ve yemek hazırlanmasına kadar birçok konuda hanımlarına yardım etmiştir¹²⁴. Peygamber Efendimiz ’in (sav), sade yaşantı konusundaki tutumu ailesine de yansımıştı. Nitekim evi, son derece sade bir tarzda döşenmiş olup, kullandığı eşyalarla, ailesiyle birlikte son derece basit, lüks ve gösterişten uzak bir yaşantı sürmekteydi¹²⁵.

Ailesini ve arkadaşlarını ibadette aşırı zorlamalardan sakındırmış, işi bıkkınlık noktasına götürmemelerini emretmiştir. Peygamberimiz, aile fertlerini de düzenli olarak ibadetlerini yapmaları konusunda teşvik etmişlerdir. Nitekim kaynaklarımızda, kızı Hz. Fâtıma ile damadı Hz. Ali’yi sabah namazına kaldırdıklarına dair bilgiler yer almaktadır¹²⁶. Sevgili kızı Hz. Fâtıma’yı Peygamber kızımı diye güvenip namazını geçirmemesi konusunda uyardığı da kaydedilmektedir¹²⁷. Peygamberimiz, “Amellerin en faziletlisi ve

¹¹⁹ Müslim, Fedâil, 63.

¹²⁰ Abdurrahman Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 330.

¹²¹ Buhârî, Sahîh, VII, 75.

¹²² Nesai, İftitah 83.

¹²³ Nesai, Kible 35.

¹²⁴ Ali Osman Ateş, “Hz. Peygamber Döneminde ...”, s. 80.

¹²⁵ Abdurrahman Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, s. 332.

¹²⁶ Tirmizi, Tefsir, 34.

¹²⁷ Ali Osman Ateş, “Hz. Peygamber Döneminde ...”, s. 84; Müslim, İman, 89.

Allah katında en çok kabul göreni, az da olsa devamlı yapılanıdır”¹²⁸ buyurarak, ibadette sebat ve devamlılığı tavsiye etmiştir.

Hız. Peygamber (sav), çocukları ile yakından ilgilenmiş, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış, çocukları evinde bulunduğu müddetçe sevgiye dayalı örnek bir eğitim vermiş, evlenip ayrıldıktan sonra ilgisini, rehberliğini devam ettirmiş, böylece ümmetine örnek olmuştur¹²⁹. O şöyle buyurmuştur : "Ailenin çocuğa en büyük hediyesi iyi bir terbiyedir eğitimidir, güzel ahlaktır"¹³⁰.

Hız. Peygamber (sav), ailelerin gençleri, okçuluk, yüzme, hesap, tıp, nesep ve Kur'an okumak gibi hem maddi hem de manevi alanlarda eğitmelerini tavsiye ve emretmiştir.¹³¹ O, bilginin yaygınlaşmasını teşvik etmiş; insanlardan bildiklerini başkalarına aktarmalarını istemiştir. Dolayısıyla Hız. Peygamber (sav) tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinde öğrenilen bilgilerin başkasına ve özellikle aile fertlerine ulaştırma ve öğretilmesi görev olarak kabul edilmiştir¹³². O, bu konudaki sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmiş ve ümmetine de bu konuda çok önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Aile bireylerine sorumluluklarını hatırlatırken şöyle buyurmuştur: "Hepiniz yöneticisiniz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz. Kişi, ailesinin yöneticisidir ve onlardan sorumludur. Kadın, eşinin evinin yöneticisidir ve ondan sorumludur"¹³³.

2.3. Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler

Toplumsal değişme, toplum ve birey hayatında önemli bir etkiye sahiptir. Toplumsal değişim insan topluluklarının olduğu zamandan beri vardır. Çünkü insanoğlunun kendisi toplumsal değişimin en önemli unsurudur. Fakat bu değişimin tarihi seyri içinde en hızlı ve yoğun bir şekilde yaşandığı dönem, on dokuz ve yirminci yüzyıl olduğu rahatlıkla söylenebilir. İmparatorluklar yıkılmış, ulus devletler kurulmuş ve demokratik yönetimlere doğru bir geçiş başlamıştır¹³⁴.

Aile, toplumsal yapının en önemli unsuru olup, sistemin genel karakteristiklerini yansıtmaya ve kendisini oluşturan bireylere bunu aktarma işlevine sahiptir. Aile, tarihsel ve

¹²⁸ Buhârî, Sahîh, VII, 181-182.

¹²⁹ Abdullah Aydın, "Hız. Peygamber'in (sav) Terbiyesinde ...", s. 311.

¹³⁰ Hayreddin Karaman, "Değişen Şartlar ...", s. 35.

¹³¹ Tirmizî, Cihâd, 22; Ebû Dâvûd, Cihâd, 68.

¹³² Mahmut Dündar, "Erken Dönem İslami Eğitim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 32, s. 292.

¹³³ Buhari, Cuma II; Müslim, İmare 20.

¹³⁴ Ali Bayer, "Değişen Toplumsal ..", s. 104.

toplumsal süreçlerin gelişimine bağlı olarak değişmiştir. Nitekim aile ile ilgili geniş, ataerkil ve anaerkil aile gibi tipolojik ayrımlar, tarihsel gelişim içinde toplumların yapısına göre farklılaşan aile pozisyonlarını tanımlamak için üretilmiş kavramlardır. Geleneksel toplum, modern toplum ayrımı en çok aile yapısında görülen değişimlerle tanımlanmakta ve kavramsallaştırılmaktadır. Modern toplumun ortaya çıkışını hazırlayan sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme süreçlerinde toplumsal kurumların yapısında meydana gelen değişimle birlikte toplumun temelini oluşturan ailenin de yapısı, öğeleri ve işlevleri tamamen farklılaşmıştır¹³⁵. Tarih boyunca yaşanan ve son dönemlerde giderek artan toplumsal yaşamdaki bu değişimin bir sonucu olarak ailede, geniş aileden çekirdek aileye doğru bir geçiş söz konusudur.

Geniş aileden çekirdek aileye geçişin sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi olan sanayileşme, belli üretim merkezlerinde insan gücüne ihtiyacın artmasına ve dolayısıyla insanların kırsal kesimden ve geniş aileden ayrılarak endüstri merkezlerine doğru göç etmesine yol açmıştır. Endüstrileşmenin de etkisiyle yeni bir kentleşme ve kültür biçimi oluşmuş ve insanlar bu kültürün içine bir şekilde adapte olmuşlardır.

Bireysellik gelişmeye başladıkça, geniş ailenin sürdürülmesi ekonomik olmaktan çıkmış, yavaş yavaş çözümlenerek yerini çekirdek ailelere bırakmıştır¹³⁶. Değişimin hızında ve yönünde farklılıklar olmakla birlikte, bütün dünyada geniş aile sistemlerinin çözümlenmesiyle çekirdek ailenin yaygınlaşması yoğun bir hareket olarak gözlemlenmektedir. Bu geçişin temelinde sanayi toplumunun talepleriyle birlikte modern kültürün yayılması gibi etmenler yatmaktadır. Eşin özgürce seçilmesi, kadın haklarının artışı, kadının iş hayatına girmesi, akraba evliliklerinin azalması ve çocuk haklarının genişletilmesi bu değişime alt yapı olan etmenler olarak sayılabilir¹³⁷.

Sanayileşmeye bağlı olarak kadınların iş hayatına girmeleri ile aile yapısında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Zorunlu olarak ortaya çıkan bu süreç esnasında, geniş aile yapısından, çekirdek aile yapısına doğru bir geçiş görülmektedir¹³⁸. Yaşanan bu süreçle birlikte aile fertlerinin toplum ve aile içindeki statülerinde de değişimler yaşanmıştır. Günümüzde kadın yalnız çocuk yetiştiren anne modelinden çıkmış ve meslek kadını haline dönüşmüştür. Erkeklerin üstünlüğü giderek azalmış, eşit fırsatlar gündeme

¹³⁵ Celaledin Çelik, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din", *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 8, 2010, s. 26.

¹³⁶ Yunus Günindi, Songül Yaşa Giren, "Aile Kavramının ..." s. 353.

¹³⁷ Celaledin Çelik, "Değişim Sürecinde ...", s. 27.

¹³⁸ Yunus Günindi, Songül Yaşa Giren, "Aile Kavramının ..." s. 353.

gelmiştir. Ailede anne ve baba sorumlulukları paylaşmış ve bir eşitlik durumu oluşmuştur¹³⁹. Geleneksel ailedeki eski yerleşik işbölümü ve roller sistemi ortadan kaybolmaya başlamış, yerine kadının erkekle eşitlendiği, erkeğin ise ev işlerinde ve çocukların yetişmesinde sorumluluk almaya çalıştığı bir anlayış ortaya çıkmıştır. Böylece modernleşme sürecinde aile içi roller sisteminde değişimler ortaya çıkmış, ailenin dini, sosyal ve kültürel işlevleri yapısal bir farklılaşmaya uğramıştır¹⁴⁰. Törelerin, örf adet ve geleneklerin belirlediği aile yapısı, bu süreçte zihniyet ve kültürel değişimin, artan bireycilik ve rasyonalizmin etkisiyle bir sarsıntı geçirmiştir.

Kocanın evin geçimi için çalıştığı, kadının da ev işlerini yerine getirdiği geleneksel aile yapısı, artık terk edilmeye başlanmıştır. Ailede eşlerin her ikisinin de çalıştığı, kariyer sahibi olduğu bir yapıya doğru değişim başlamıştır. Ancak bu durumun ortaya çıkışı ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte sayılarının sürekli biçimde artması, iş gücünde küçük çocuklu annelerin sayısındaki artışa neden olmuş, kadınların ve erkeklerin iş gücü kalıplarındaki benzerliklerinin artması gibi oluşan yeni durumlar, çeşitli problemleri de beraberinde getirmiştir.

Modernleşme süreci, artan küreselleşmeyle birlikte hız kazanmış ve demografik anlamda özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında dünya genelinde ölüm ve doğurganlık hızlarında belirgin azalmaları beraberinde getirmiştir. “Demografik Dönüşüm” olarak isimlendirilen bu süreç esasen yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarının hüküm sürdüğü bir durumdan (geleneksel demografik rejim), doğumların bilinçli olarak kontrol edildiği ve ölüm oranlarının düşmüş olduğu yeni bir duruma (modern demografik rejim) geçiş şeklinde tarif edilmektedir. Evlenme ve doğurganlık hızlarındaki belirgin azalmalar, boşanma hızlarındaki artışlar, ilk doğum ve evlilik yaşlarının gittikçe ötelenmesi, kadının işgücüne daha fazla katılması ve ekonomik bağımsızlığını elde etmesi, daha az çocuk doğurmayı özendiren normun yaygınlaşması ile göç ve kentleşme süreçleri, geleneksel aile biçimlerini dönüştüren önemli demografik ve sosyolojik faktörlerdir¹⁴¹.

Kentleşme ile birlikte, radyo, televizyon gibi imkan ve haberleşme araçlarının evlerin içine daha çok girmesiyle birlikte, ailenin tüketim eğilimlerinde ve beğenilerinde de değişimler meydana gelmiştir. Bunlara bağlı olarak, ailenin tüketeceği ürünlere yönelik

¹³⁹ Ali Bayer, “Değişen Toplumsal ...”, s. 106.

¹⁴⁰ Celalettin Çelik, “Değişim Sürecinde ...”, s. 27.

¹⁴¹ Sutay Yavuz, Mustafa Murat Yüceşahin, “Türkiye’de Hanehalkı Kompozisyonlarında Değişimler ve Bölgesel Farklılaşmalar”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2012, s. 78.

üretim etkinliklerinde de değişiklikler kendini göstermiştir. Bu bağlamda, geleneksel yapıdayken aile tarafından yerine getirilen bazı işler, artık gıda imalatçıları ve hizmet sektörü mensuplarına intikal etmiştir. Böylece aile, daha bağımlı bir tüketim ünitesi olmuş ve üreticilerin etkisi altına girmiştir¹⁴². Bu durum, modern çekirdek aileyi üretim birimi olmaktan ziyade tüketim birimi haline getirmiştir. Geleneksel yapıda üst düzeyde yaşanan sosyal yardımlaşma ve dayanışma artık ailenin dönüşümüyle azalmış, neredeyse kaybolma seviyesine gelmiştir. Çünkü modern toplumda çeşitli kurumlar, ailenin görevlerinin bir kısmını elinden almıştır¹⁴³.

Modern Batı toplumunda artık ailenin tanımı değişmiş, tek ebeveynli aile yaygınlık kazanmıştır. Eşcinsel çiftlerden ve evlat edindikleri çocuklarından ya da kiralık annelerden doğan çocuklardan oluşan ailelerden bahsedilmeye başlanmıştır. Batıda ailenin böyle bir değişim geçirmesinin ardında yatan neden, sanayi sonrası toplumda insanın bireyselliğindeki artış ve ilişkilerin neredeyse bir manada dönüşerek bireyin içe kapanması ve atomize olmasıdır. Gelenek ve din gibi bağlardan kendisini kurtarmak isteyen modern insan, kaçınılmaz olarak aileyi de kurtulması gereken bir bağ olarak addetmiştir¹⁴⁴.

Burada özellikle Türk aile yapısının değişimine etki eden unsurlara belli başlıklar altında değinecek ve gerekli açıklamalar yaparak günümüz Türk aile yapısının tarihi arka planını görmeye çalışacağız.

2.3.1. İslam'ın Türk Aile Yapısında Meydana Getirdiği Değişmeler

Eski Türk toplumunda ilk sosyal birlik aile idi. Aile, toplumunun çekirdeği konumundaydı. Türklerin dünyanın dört bucağına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri büyük önemden kaynaklanmaktadır. Türklerde devlet düzeni ile aile düzeni arasında çok büyük benzerlik vardı. Devletin yapısının ile aile yapısı arasında yakın bir ilişki gözlemlenmektedir. Türklere göre gök kubbe devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü ve kubbesi gibi idi. Gök kubbesi altında devlet, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer alıyordu. Bu sebeple İslamiyet öncesi Türk ailesinin genel özelliklerine bakıldığında; ailenin hiyerarşik yapısında gücü ve otoriteyi elinde bulunduran kişinin baba

¹⁴² Ali Bayer, "Değişen Toplumsal ...", s. 111.

¹⁴³ Vehbi Ünal, "Geleneksel Geniş ...", s. 591.

¹⁴⁴ Nazife Şişman, "Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın", *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (der. Ömer Çaha), İstanbul 2007, s. 588.

olduğu ve aile içindeki himayeci örgünün, siyasal sistemi de belirleyen bir karaktere sahip olduğu göze çarpmaktadır¹⁴⁵.

Eski Türk ailesinin de çağdaşı birçok toplumda olduğu gibi ataerkil bir yapıda olduğu görülmektedir. Yalnız bu ataerkil aile yapısı Yahudilerde veya Roma toplumunda olduğu gibi aile reisine geniş yetkiler veren, eş ve çocukları âdeta bir mülkiyet ilişkisiyle babaya bağlayan bir aile değildir. İlk dönemlerde göçebe ve genellikle savaşı bir toplum olmanın gereği olarak erkeğin aile ve toplum içerisindeki yeri kadına göre daha önemliydi¹⁴⁶. Fakat daha sonra yine ataerkil yapı muhafaza edilmekle birlikte kadına verilen değer artmış, ailenin ve toplumun temel unsuru olarak görülmüştür.

İslamiyet, Türk toplum yapısında önemli yapısal değişimler meydana getirmiştir. Bunların en önemlisi, eski dinî anlayış olan şamanist gelenekleri yerinden söküp atmış olmasıdır. Sosyal kurumlar, özellikle aile, geniş çapta İslami normların etkisi altına girmiştir. Ancak, Müslüman Araplardan alınan bazı milli yaklaşımlar da, İslâm damgası altında Türk toplum yapısına nüfuz etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Türk aile modelinde bu gelişimin izlerini görmek mümkündür. Ancak, ana çizgi Türk ailesinin tarihî gelişim kimliğini sürdürmesi biçimindedir¹⁴⁷.

İslam'ın toplumsal hayatı düzenleyen kurallarına bakıldığında, getirilen kuralların genellikle tepeden inme ve devrimsel kurallar değil, var olan kuralları belli bir düzene sokan, iyi olan örf ve âdetleri devam ettirip yanlış olanları değiştiren bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, İslam dininin geldiği toplumlarda değişimin ani ve hızlı bir biçimde değil toplumun yanlış geleneklerinin yavaş yavaş düzeltilmesi biçiminde kademeli ve kalıcı bir şekilde yaşandığını söyleyebiliriz¹⁴⁸. Bu sebeple Türkler, İslamiyet'i benimsemelerinden sonra, seçtikleri bu yeni dine uyum problemi yaşamamışlardır. Türklerin İslamiyet'i kitleler halinde benimsemelerinin bunda önemli bir payı vardır.

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra, Müslüman Türk ailesi yeni bir şekil almıştır. İslam'ın kadın ve erkeği evlilik sonucu birbirine mirasçı yapması dinî ve hukukî bir bağ

¹⁴⁵ Fatma Yaşar Ekici, "Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi", *The Journal Of Academic Sosial Science Studies Elektronik Dergisi*, Sayı: 30, s. 214; <http://www.jasstudies.com/Makaleler/1577589038_12-Yrd.%20Do%C3%A7.%20Dr.%20Fatma%20YA%C5%9EAR%20EK%C4%B0C%C4%B0.pdf> (03.04.2016)

¹⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, "Dinlerde ve Bazı Kültürlerde Aile Yapısı", *Din ve Hayat Dergisi*, Sayı: 12, 2011, s. 12.

¹⁴⁷ Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, 1993, s. 42.

¹⁴⁸ Sinan Yılmaz, *Türk Ailesin Dönüşümü ve Din (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, 2008, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

meydana getirmiştir. Bu bakımdan evlilik dinî bir kutsallık kazanmıştır. İslamiyet'ten sonra Türk ailesi, geleneksel Türk ailesinden gelen özelliklerini yeni normlarla daha da güçlendirmiştir. Evlenme kadar boşanma da töre ve geleneklerin ötesinde yasallık kimliğine sahiptir.

İslamiyet'te aileyi, genellikle, bir kaç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile tipinde görenler varsa da bu kesin bir durum değildir. Örfе göre şekillenmiş hem çekirdek hem de geniş görünümlü aile yapılarından söz etmek mümkündür. Ancak çekirdek aileler, geniş akraba bağlarından hiçbir zaman soyutlanmamış; her bir çekirdek aile üyesi gerektiğinde diğer akrabalarının nafakasını temin etmekle yükümlü olmuştur¹⁴⁹. Yerleşim düzeni, genellikle kardeş ve akrabaların evlerinin çoğu zaman aynı avluda yer aldığı bir yapı arz etmektedir.

Çok sayıda kadınla evliliklerin yapıldığı bir toplumda ortaya çıkan İslamiyet, birden fazla kadınla evliliği ne tavsiye etmiş, ne de özendirmiştir. Aksine tek eşli evliliklere vurgu yapıldığı bir gerçektir. Durum böyle olduğu için çok kadınla evlilikler, hiçbir zaman Müslüman toplumların bir stereotipi haline gelmemiştir¹⁵⁰.

Birçok toplumda olduğu gibi İslâm aile yapısı da ataerkildir. Aile reisinin, onu meydana getiren fertler üzerindeki yetkisi, önekilere nispetle son derece sınırlıdır. Kadın, kocası karşısında bağımsız bir kişiliğe sahip olduğu gibi iktisadî bakımdan da bağımsızdır; İslâm hukukunda karı ve kocanın mal varlıkları birbirinden ayrıdır. Evlenme sırasında erkek kadına mehir adıyla belirli bir para veya mal öder veya ödeme borcu altına girer. Mehir evlenecek kadının ailesine değil, bizzat kendisine verilir ve kadın dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. İslâm ailesinde evlâtlık kurumuna yer verilmemiş, bu sunî bir ilişki olarak kabul edilmiştir. İslâm dini belirli şartlarla aile birliğinin bozulmasına müsaade etmiştir. Birbirleriyle uyuşamayan eşlerin en son başvuracakları çözüm şekli boşanmadır¹⁵¹.

İslamiyet etkisindeki Türk ailesine bakıldığında, yaşanan en önemli değişiklik genel anlamıyla dünyayı algılama ve yaşama biçimidir. İslamiyet ve değişen siyasal coğrafi şartlarla birlikte göçebe hayattan yerleşik hayata geçen Türklerin aile yapısında önemli

¹⁴⁹ Abdurrahman Kurt, "Aile ve Din", (der. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (içinde), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 396.

¹⁵⁰ Abdurrahman Kurt, "Aile ve Din", s. 396.

¹⁵¹ Mehmet Akif Aydın, "Dinlerde ve Bazı ...", s. 13.

değişiklikler olmuştur. İslamiyet etkisindeki Türk ailesinin en dikkat çekici değişimi Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir¹⁵².

2.3.2. Batı'nın Müslüman Türk Ailesi Üzerindeki Etkisi

Osmanlı yöneticileri ve aydınları, son dönemlere doğru Batılı ülkelere göre geri kaldığı tespitini yaptıktan sonra, aradaki mesafeyi kapatmak için çareler aramaya başlamışlardır. Yenilik hareketleri öncelikle askeri amaçlı olarak bu alanda başlamış, ilerleyen zamanda hukuktan eğitime kadar geniş bir sahaya yayılmıştı. Bu çerçevede Batılı müesseseler ve yenilikler gerek teknik ve hukuk alanlarında gerekse de siyaset alanında Osmanlı yurduna taşınmaya başlanmıştır. Osmanlıda, modernleşme politikaları ve çabalarını belirgin olarak Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanıyla atılan ilk adımlarda görülmektedir.

Türk toplumunun Batılılaşma macerası yaklaşık iki yüzyıldır sürmektedir. Fakat yaşanan bu süreç sonunda gelinen noktada Türk toplumunun eski yapısını terk ederek yeni bir yapıya geçişinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Toplum içerisinde birincil ilişkilere dayanan geleneksel formlar tamamen kaybolmamakla birlikte, anonim ilişkilerin egemen olduğu cemiyet modeli ya da bir başka ifadeyle sanayi toplumu modeli de oluşabilmiş değildir. Gelinen noktanın, bu iki toplum modeli arasında gidiş gelişler, arayışlar ve tereddütlerle karakterize olan bir geçiş modeli olduğu söylenebilir¹⁵³.

Türk modernleşmesi, Avrupa'daki modernleşme sürecinin sonucunun Türkiye'ye aynen ve doğrudan monte edilmeye çalışılması ile ortaya çıkmıştır. Bu süreç devlet elitleri vasıtasıyla gerçekleşmiş, modernleşme sürecinin yansımalarını bizzat günlük yaşantısında tecrübe eden geniş halk kitleleri ise modernleşme sürecinin pasif ve edilgen tarafı olarak kalmıştır¹⁵⁴.

Türk modernleşmesinin bir toplum mühendisliği projesi olduğu düşünüldüğünde, ailenin de bu proje kapsamında iktidar tarafından yeniden tanımlandığı öngörülebilir. Türk modernleşmesi boyunca aydınlar, çok eşlilik, erken evlenme, eşler arasındaki büyük yaş farkları ve geniş aile yapısı gibi konularda geleneksel aileyi eleştirmişlerdir. Geniş aileden çekirdek aileye geçilmesi meselesi, ailenin evrimci bir yorumudur. Ancak modern bakış açısına sahip aydınlara göre bu geçiş, Batılılaşmadan dolayı gerçekleşmesi gereken zorunlu

¹⁵² Fatma Yaşar Ekici, "Türk Aile ...", s. 215.

¹⁵³ Sinan Yılmaz, Türk Ailesin ...

¹⁵⁴ Zeliha Ağdemir, Gelenek-Modernlik ..., s. 18.

bir durumdur. Toplumda çekirdek ailenin kurumlaşmasının modernleşme sürecinde önemli bir aşama olduğunu düşünenler, geniş ailedeki hane içi büyük kadınlar ve erkeklerin aile üyelerine etkisinin çekirdek aileye göre zayıflayacağını, böylece siyasal rejimin hane içi nüfuzunun önündeki engellerden birisinin teorik olarak kalkacağını hesap etmişlerdir¹⁵⁵.

Aile, Batıda olduğu gibi bizde de modernleşmenin karşısında muhafazakârlığın ve gelenekselliğin en önemli temsilci kurumu olarak işlev görmüştür.

2.3.3. Modernizmin Müslüman Türk Ailesi Üzerindeki Etkisi

Modernizm, toplumları değiştiren ve değiştirmeye devam eden ilmî ve teknolojik bir süreçtir. İslâm ülkeleri söz konusu olduğunda ise modernleşme, endüstrileşmemiş bir toplum üzerinde endüstrileşmiş bir toplumun roller sistemini getiren bir süreç olmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İslâm ülkelerinde gerçekleştirilen modernleşme önemli değişikliklere yol açtı. Köylü veya geleneksel toplum olarak nitelendirilen yapıdan büyük metropol hayatına geçiş, evlenme yaşının yükselmesi, yaş gruplarının yeni bir şekilde sınıflandırılması gibi demografik; kişi başına düşen millî gelirin artması, gıda maddeleri tüketiminin çoğalması gibi ekonomik; kadınların iş hayatına dahil olması, eğitim gibi sosyal ve bireyin özgürlüğü ve aile ile ilgili kanunlarda değişmelerle hukukî yenilikler ortaya çıkmıştır¹⁵⁶.

Türk aile yapısında modernleşmenin başlangıcı Osmanlı'nın son dönemlerine kadar götürülebilir belki, fakat çok yönlü reform ve değişiklikler cumhuriyetin ilanı ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Türk ailesi, Cumhuriyetin modernleşme projelerinde temel bir yapı taşı olarak düşünülmüş, özellikle medeni hukuk alanında yapılan inkılâp ve değişimler ile aile içi ve dışı roller sisteminin değiştirilmesi amaçlanmıştır. Modernleşme, sekülerleşmeyi de içinde barındırdığından dinî ve geleneksel davranış biçimlerini değiştirmeyi hedeflemiştir. Ancak bunu tam anlamıyla başardığı söylenemez. Aile yapısında geleneksel alışkanlıklar ile modern nesnelere arasında şekillenen parçalı bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir.

Aile yuvası mekânsal anlamda, gösterişçi tüketimin göstergesi olarak şekillenmiş; ancak şekilci modernleşmeye karşın geleneksel algı ve pratikler anlam değiştirerek devam etmiştir. Tüketim nesnelere bakımından ifade edilmeye çalışılan geleneksellikten arınma

¹⁵⁵ Mahmut Hakkı Akın, "Türkiye'de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 31, 2012, s. 12.

¹⁵⁶ Ümit Meriç, "İslam Ailesi", (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Aile Yazıları-2: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, (içinde), Ankara 1991, s. 422-423.

eğilimi, gerçekte tam bir modernleşme anlayış ve yönelimini de içermiş görünmemektedir. Ancak modernleşme tüketim kültürü şeklinde aile yapısına etki etmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, Türk toplumunda sekülerleşme ve rasyonelleşme eğilimlerine rağmen özellikle aile ve evlilik gibi alanlarda geleneksel değerler, biçimsel bakımdan mevkiini ve önemini korumaktadır.

Geleneksel topluluklarda aile yaşamının tümü dinin etkisinde şekillenmekte iken bu durum modern toplumlarda da belli ölçüde devam etmektedir. Modern toplum yapısı ve modernleşme sürecinde bireysel ve sosyal kimliğin, hayatın anlamının kendi içinde sürmeye devam ettiği aile kurumunda dine ait alan boşalmış görünmemektedir. Ancak ailenin dinî sosyalizasyon görevi, eğitim ve kitle iletişim araçlarının artışıyla birlikte zayıflama eğilimindedir. Aile bir anlamda artık giderek dinî bilginin ilk ve devamlı kaynağı olmaktan çıkmaktadır¹⁵⁷.

Türkiye’de özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra artan hızlı sanayileşme ve kentleşme süreci, toplumsal hayatın bütün boyutlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Bu dönemden itibaren gelişen ulaşım ve iletişim imkanları, şehir ortamlarını olduğu kadar kırsal alanları da etkisi altına almış geleneksel yapıları değiştirmeye başlamıştır. Toplumla beraber aile yapısında da önemli değişimlerin yaşanırken meydana gelen değişikliklere, kimi aileler kolay bir şekilde adapte olurken kimi aileler de karşı güç olarak direnç göstermişlerdir¹⁵⁸.

Modern toplumlar ulus-devlet olarak örgütlenirken, toplum içerisinde de bireyciliğe yönelim ve bireysel özgürlük düşüncesine doğru bir kayma olmuştur. Modernitenin toplumsal hayata etkisi ise, düşüncenin sekülerleşmesi ve toplumsal hayatın bütün alanlarındaki ölçütlerin belirlenmesinde, dinin yerine pozitif bilimlerin temel alınmaya başlamasıyla kendini göstermiştir¹⁵⁹.

Toplumsal değişimin getirdiği bir diğer önemli sonuç da modern toplumlarda aile sorunlarının artış göstermesi ve yardım isteyen insan sayısının son derece artmasıdır. Artık çiftler ya da kişiler evlilik konusundaki sorunun niteliğine göre hekimlere, evlilik danışmanlarına, sosyal hizmet uzmanlarına, halk sağlığı ana-çocuk sağlığı ile ilgili kurumlara ve diğer benzeri kurumlara başvurumaktadırlar. Modern çekirdek aile, anne-

¹⁵⁷ Celalettin Çelik, “Değişim Sürecinde ...”, s. 30-33.

¹⁵⁸ Ali Bayer, “Değişen Toplumsal ...”, s. 114.

¹⁵⁹ Sinan Yılmaz, Türk Ailesin

babalar yaşlı kuşakların deneyimlerinden yararlanma imkânlarından yoksun olduğu için yeni bir takım evlilik ve aile hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır¹⁶⁰. Sosyal devlet anlayışının yaygınlaşması ve çeşitli özel kuruluşlar tarafından yerine getirilen aile destek hizmetleri son yıllarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Modern dönemde artık ailenin kendini üretmesi tehlikeye girmiştir. Doğurganlık oranları gibi evlenme oranlarında görülen sürekli düşüş, yeni bir birlikte yaşama biçimini beraberinde getirmiştir. Modern toplumda, çocuk sahibi olmanın maliyetleri oldukça artmıştır. Kadınların iş hayatına katılmaları ve kariyer yapmadaki isteklilikleri, çocuğun insan hayatında ayak bağı olduğu düşüncesini doğurmuştur¹⁶¹.

2.3.4. Kadının İş Hayatına Girmesinin Ailede Meydana Getirdiği Değişmeler

Sanayileşmeden sonra kadının çalışma yaşamına girmesiyle birlikte, ailenin görevleri değişmiş ve birçok fonksiyonu da başka kurumlar tarafından yerine getirilmektedir. Örneğin çalışan anne ve babanın çocuğuna, ya aile büyükleri tarafından, ya da kreş, yuva, anaokulu vb. kurumlar tarafından bakılmaktadır. Bununla birlikte çocuğun eğitilmesi ve sosyalleşmesini sağlayan annenin yerini, bu kişi veya kurumlar almıştır. Geniş ailede aile büyüklerinin verdiği evlenme kararlarının yerini, çiftlerin kendilerinin karar verdiği evlilikler almıştır. Sanayi toplumlarının çekirdek ailesinde, duygusal tercihler ön plandadır. Kadının sahip olduğu ekonomik özgürlük, eğitim ve kültür seviyesinin yüksekliği vb. bu evliliklerin oranlarını arttırmıştır¹⁶².

Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınların eğitiminin bir ihtiyaç olarak ortaya çıkması ve bunun bir devlet politikası haline dönüştürülmesinin toplumda önemli bir dönüşüme neden olduğu söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, erkek nüfusun tamamen cepheye gitmesi sebebiyle ekonominin durgunlaşmaması için kadınlar esnaflığa, ticarete, fabrikalara, gönüllü kuruluşlara çalışmak için yönelmişlerdir. Böylelikle toplum hayatına kadının aşırı hücumu yeni sosyal değişimleri beraberinde getirmiş, kız çocukların eğitimi de o dönemlerde tartışılmaya başlanmıştır¹⁶³.

¹⁶⁰ Mehmet Çağatay Özdemir, "Toplumsal Değişme Karsısında Aile ve Okul", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 5, 2007, s. 192.

¹⁶¹ Mehmet Çağatay Özdemir, "Toplumsal Değişme...", s. 192.

¹⁶² Rahime Soyyiğit, *Sanayileşmenin Türk Ailesi Üzerine Sosyal Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2002, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

¹⁶³ Sinan Yılmaz, *Türk Ailesin ...*

Sanayi toplumu öncesi var olan geçim ekonomisi yerini üretim ekonomisine bırakmış ve ekonomik bireycilikle birlikte rekabet ortaya çıkmıştır. Ev kadınının ev dışında çalışmaya başlaması, ücret eşitsizliği, kadına evde ve işte çalışmak şeklinde iki katı iş olarak yansımaktadır¹⁶⁴. Kadından bir tarafta aile içinde çocuk bakımı, ev işleri, eşe bakmaktan sorumlu olma vb. geleneksel rollerine uygun davranışlar beklenirken, diğer taraftan ona, eşit birey olarak iş hayatına katılma imkânı da sağlanmıştır. Kadınların çalışma hayatında yer almalarının nedeni çoğu zaman ekonomiktir. Güçleşen hayat içerisinde ekonomik koşullar, ailede çoğu zaman birden çok kişinin çalışma hayatına girmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu durumda ailenin gelirini arttırmak için kadının çalışması gerekmektedir. Yani kadın, aile bütçesine katkı sağlamak zorundadır. Kadınların çalışma hayatına katılmalarının nedenleri arasında sayılan ekonomik zorunlulukların yanında, toplumsal yaşama katılmak, başarı kazanarak mutlu olmak, kariyer yapmak, kişiliğini geliştirmek, boş zamanlarını değerlendirmek gibi sosyo-kültürel kazanımlar bulunmaktadır¹⁶⁵.

2.3.5. Medya ve Kitle İletişim Araçlarının Aile Üzerindeki Etkisi

Teknolojik gelişmeler, son yüzyılda büyük bir hızla ve tüm dünyayı etkisi altına alarak bireylerin ve toplumların hayatına güçlü bir şekilde nüfuz etmektedir. Özellikle aile yapısı ve aile içi ilişkileri en çok etkileyen teknoloji ürünleri olan radyo, televizyon, bilgisayar, cep telefonu ve internettir. Bu ürünlerin aileye, olumsuz etkileri olumlu etkilerinden daha fazladır. Aile, bireyin sosyalleşmeyi öğrendiği en önemli ilk mekân iken, televizyon ve internetle birlikte aile, aynı evi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluk haline gelmiştir. Sosyal ve duygusal paylaşımlar azalmış, bireyler aileden göreceği ilgi, sevgi ve desteği, bu kitle iletişim araçlarıyla dışarıda aramaya başlamıştır¹⁶⁶.

Kitle iletişim araçlarının içinde yaşadığımız çağa adını verebilecek kadar hızla geliştiği bir dönemde çocuklar, internetle çok erken yaşlarda tanışmakta ve bu teknolojiye yetişkinlerden çok daha kolay adapte olmaktadır.

Sosyalleşme sürecinde, ebeveynin dışındaki çevre, çocuk üzerinde etkili olurken, iletişim kanalları ve bilgi kaynaklarının çokluğu, kontrolsüz öğrenimi arttırmaktadır. Bu dış etkenlerle, çocuğa vermeye çalışılanlar, bazen karşı karşıya gelebilmekte ve çocuk

¹⁶⁴ Nazife Şişman, "Küresel Dinamikler ...", s. 592.

¹⁶⁵ Fatma Yaşar Ekici, "Türk Aile ...", s. 219.

¹⁶⁶ Fatma Yaşar Ekici, "Türk Aile ...", s. 218.

üzerinde birtakım olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Özellikle, hem kırsal hem kentsel hem de gecekondu bölgelerinde seyredilen televizyon karşısında, henüz zihinsel gelişimlerini tamamlamamış bulunan çocuklar, çok hassas bir kitle oluştururken, çocuklar da bu aracı, “üçüncü ebeveyn” veya “ikinci öğretmen” olarak görmektedir¹⁶⁷.

Çocuk ve Medya Hareketi kapsamında, 6-18 yaş arasındaki çocukların kitle iletişim araçlarını kullanma alışkanlıklarını belirlemek amacıyla, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından Türkiye’de Çocukların Medya Kullanma Alışkanlıkları Araştırması (2013) adı altında yapılan araştırmanın sonuçları, teknolojinin aile üzerindeki etkilerini gözler önüne serer niteliktedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; öğrencilerin yüzde 97,9’unun evinde televizyon, yüzde 73,7’sinde bilgisayar/tablet, yüzde 63’ünde internet erişimi, yüzde 44,6’sında sabit telefon, yüzde 38,3’ünde radyo bulunmaktadır. Kendisine ait odası olup burada televizyon bulunan öğrencilerin oranı yüzde 40, bilgisayar/tablet bulunanların oranı yüzde 80, internet erişimi olanların oranı yüzde 65, sabit telefonu olanların oranı yüzde 13,8 ve radyo bulunanların oranı ise yüzde 14’tür. Öğrenciler cep telefonuna günde ortalama 2 saat 39 dk, televizyona 1 saat 55 dk, internete 1 saat 48 dk, bilgisayar/tablete (internet dışında) 1 saat 34 dk, kitap, gazete, dergi (ders kitabı dışında) okumaya 1 saat 32 dk, radyo dinlemeye 58 dakika zaman ayırmaktadır. Öğrencilerin % 46,3’ünün cep telefonu var ve yüzde 75,5’inin cep telefonunda İnternet bağlantısı bulunmaktadır¹⁶⁸.

Yapılan bir diğer araştırmada bir haftada beş saatten daha fazla internet kullanan bireylerin dörtte birlik kesimi, internetin ailelerine ve arkadaşlarına ayırmaları gereken zamanı azalttığını düşünmektedir. Kitle haberleşme araçları, bireylerin sosyal hayatlarını olumlu ya da olumsuz yönlerde etkileyebilmektedir. Günümüzde yayın kuruluşları sosyal hayata dair sunmuş oldukları aile ve ilişkilerine dair örnekleri, toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yayınlarda işlenen temalar, topluma model olmanın sadece uzağında kalmamakta, buna ilaveten olumsuz mesajlar da içermektedir. Mutlu bir aile yaşantısının fertlere ve topluma nasıl huzur vereceği bir haber değeri görmezken; şiddetli geçimsizlikler, aldatmalar, aile kavgaları vb. konular sıradan haber konuları olmuştur.

¹⁶⁷ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *OMÜİFD*, Sayı: 22, 2006, s. 198.

¹⁶⁸ RTÜK. (2013). *Türkiye’de Çocukların Medya Kullanma Alışkanlıkları Araştırması*. RTÜK Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı. Ankara: Bizim Matbaa.

Yapılan bu olumsuz medyatik tasvirler, aile yaşantısını mutsuzluk kaynağı olarak görülmesi ve mutluluğun gayri meşru yaşam tarzında aranması mümkündür¹⁶⁹.

Bir iletişim ve bilgi kaynağı aracı olarak internetin ülkemizde kullanım oranı gittikçe artmaktadır. Bilgisayar ve internet kullanımının özellikle gençlerde yaygın olması, ilköğretim çağı ya da ergenlik çağında olan çocukların, bilgisayar ve internetin zararlarından korunması gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Genellikle aile bireylerinin tamamına hitap eden salon ya da oturma odası gibi mekanlarda kullanılan televizyonun aksine bilgisayar ve internetin daha çok kişisel kullanıma hitap etmesi, ebeveynlerin bilgisayar başında oturan çocuklar üzerindeki kontrol imkanlarını azaltmaktadır. Tablet bilgisayar, cep telefonu, ipod, gibi mobil cihazların kullanımının bir statü aracı olarak görülmesi ve bununla birlikte iletişim teknolojilerinin sürekli yenilenmesi, genellikle ithal edilen bu pahalı cihazlara ciddi ekonomik harcamaların yapılması da ailede çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

¹⁶⁹ Sinan Yılmaz, Türk Ailesinin

BÖLÜM III

AİLEDE DİN EĞİTİMİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

3.1. Ailede Din Eğitimi

Aile ve din eğitimine dair temel kavramları ve aile yapısının değişimini ele aldıktan sonra bu bölümde ailede verilen din eğitiminin değişim süreci ele alınacaktır.

3.1.1. Ailede Din Eğitiminin Tanımı ve Kapsamı

Üstün bir varlığa inanma eğilimi, çocuğun doğuştan getirdiği bir özelliktir. Din bu konuda çocuğun anne babasına bazı sorumluluklar yüklemektedir. Çocuğun eğitiminin verilmesi için en uygun zaman, şahsiyetin büyük oranda şekillendiği çocukluk yılları; en uygun yer aile ortamı ve en iyi eğitimcilerde çocuğun anne-babasıdır. Çünkü ilerleyen yaşlarda, hayata karşı belli bir bakış açısı kazandıktan sonra, teorik ve pratik sahada dinin getireceği bir dizi değişikliğe ayak uydurmak, birey için oldukça zor olacaktır¹⁷⁰.

Sosyal bir varlık olan insanın bu kişiliğinin temellerinin çocukluk döneminde ailede atıldığı gibi dini şahsiyet de ailede kazanılmaktadır. Bu nedenle çocuğun dini duygu ve düşüncesinin gelişiminde ve dini davranış kazanmasındaki en önemli uygulama modelleri anne-babalardır¹⁷¹.

Çocuğun eğitimi, için vazgeçilmez bir kurum olan aile, sadece çocuğun doğumundan sonra önem kazanan bir yer değildir. Evlenecek çiftlerin birbirlerini seçimi ile mesele gündeme gelir. Bir bakıma evlilik demek, çocukların sosyalleştirildiği ve eğitildiği aile kurumunun temelini atmak demektir. Bu sebeple eşlerin birbirlerinde arayacakları vasıflar, çocukların eğitimi ile yakından alakalıdır¹⁷². Bu nedenle eş seçimi iyi bir çocuk yetiştirme adına doğru karar verilmesi gereken ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken önemli bir mevzudur. Kendine eş arayan kişi aynı zamanda dünyaya gelecek çocuklarına anne ya da babayı da seçmiş olacaktır.

Bebeklik dönemi, din eğitimi açısından hazırlık, bebek açısından ise bilinçsiz etkilenme evresidir. Doğum sonrası isim konulurken bebeğin kulağına ezan okunması ile

¹⁷⁰ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim ...”, s. 180.

¹⁷¹ Muhiddin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde ...*, s. 123.

¹⁷² Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, *İslam'da Çocuk Terbiyesi-2 Sempozyum Bildirileri*, (der. İbrahim Canan), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005 s. 59.

çocuğa İslam'ın ilk şiarı telkin edilir. Bu uygulama ile Allah inancı eğitimi başlatılmış olur¹⁷³.

İnsanın çocukluğunda aldığı dini telkinlerin onda hayatı boyunca derin tesirler bıraktığı eskiden beri bilindiği gibi bugün çocuk psikolojisi üzerine yapılan araştırmalar, çocuğun kişiliğinin temellerinin hayatının ilk yıllarında atıldığını ortaya koymuştur. Bunun neticesinde eğitimcilerin ilgisi okul öncesi döneme çevrilmiş durumdadır¹⁷⁴. Günümüzde çocuk gelişimi ve eğitimine ilişkin yapılan araştırmalarda özellikle erken çocukluk dönemi olarak da ifade edilen 0-6 yaş (okul öncesi) döneminin insan hayatının en önemli ve kritik dönemi olduğu belirtilmektedir. Gelişimin diğer dönemlere göre daha hızlı olduğu bu dönemde kazanılan tutum ve davranışların kalıcı olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle kişilik yapısının temelini atıldığı bu dönemde eğitime çok önem verilmelidir.

Çocuk sosyal hayata ailedeki öğrenmeler ile hazırlanır. Bu öğrenmeler çocuğun zihnine ve davranışlarına öyle derin bir şekilde yerleşir ki, ileriki dönemlerde kolay kolay sökülüp atılamaz. Çocuk sadece insanlarla değil, eşya ile olan ilişkilerinin de esasını ailede öğrenir. Cömertlik, cimrilik, temizlik, düzenlilik, dağınıklık, çekingenlik ve sosyallik gibi alışkanlıkların kazanılması hep çocuklukta alınan eğitime bağlıdır¹⁷⁵.

Ailede özellikle erken dönemlerde çocuk, model olarak anne babasını seçer. Hareket, tutum, konuşma ve diğer tepkisel özelliklerini taklit eder. Çocuk, dış dünyayı anne ve babasının gözüyle görmeye ve keşfetmeye çalışır. Dolayısıyla anne babanın gözünden dünyayı keşfeden çocuk, olaylara onların değer yargılarıyla bakar. Onların olumlu ve olumsuz her türlü tavır ve davranışlarını, tepkilerini gözlemleyen çocuk bu davranış ve tepkilerin aynısını ya da benzerini yapmaya başlar. Çocuk, kendisine yakın bulunduğu aile büyüklerini, özellikle anne ve babasını model olarak sosyalleşir. Bu esnada aile büyüklerinin dinsel hareketleri ve dinsel konuşmaları çocuğu derinden etkiler. Bu durum zamanla çocukta kişilik haline gelir.

Sosyal bilimcilerin pek çoğu da, çocuğun kişilik edinme yolunda ilk yönlendiren, ona mensubu bulunduğu değerler sistemini kazandıran sosyal kurumun aile olduğu görüşündedirler. Bu anlamda din ile aile psikolojisi arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Çocuğun bütün tutum ve davranışlarının arkasında aile vardır. Anne ve

¹⁷³ Eyüp Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, s. 215.

¹⁷⁴ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 5. Baskı, Düşünce Yayınevi, Bursa 2006, s. 18.

¹⁷⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara 2006, s. 8.

babanın davranışları çocuğun kişiliğinin gelişmesinde nasıl yönlendirici oluyorsa, aynı şekilde anne ve babanın dini tavırları da çocuğun dini kişilik kazanmasında yönlendirici olmaktadır. Psikolojik ve ahlaki yönden tutarlı ve dengeli bir kişilik tipinin ortaya çıkışında dini inanç ve yaşayış oldukça önemlidir¹⁷⁶. Bu hususun önemine binaen anne-babalar tarafından ortaya konulan davranışların çocuğun zihnine kaydedildiği bilincini hatırdan çıkarmamak, çocuğun anne babasını modellemesinde önemli bir kolaylık sağlar.

Batılı pedagoglar tarafından anne, dinin ilk öğretmeni baba ise ilk mürebbi kabul edilmektedir¹⁷⁷. Dolayısıyla aile, çocukların ilk genel eğitimlerinde olduğu gibi dini değerlere karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının oluşup gelişmesinde de son derece etkili bir yere sahiptir.

Çocuk inanmaya meyilli olduğundan anne ve babasının söylediklerine hemen inanır. Onların kullandıkları dini kelime, deyim ve ifadeler çocukta yer etmeye başlar. Başlangıçta dini kavramların ve duaların anlamını ve muhtevasını kavrayamasa da, çocuğun dualara ve ibadetlere karşı ilgisi oldukça yüksektir. Evde büyüklerin namaz kıldığını gören çocuk, onlar gibi yatıp kalkar. Sofraya "besmele" ile oturup, sofradan "hamd" ile kalkar. Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çocuğun çevresinin dinî havasına ve ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dini şahsiyetine mal olur¹⁷⁸.

Çocuk, büyüklerin dinî yaşayışlarına, namaz kılmalarına, dua etmelerine, camiye gidip gelmelerine, oruç tutmalarına ve iftar vaktinde yedikleri yemeğe, Kur'an okumalarına, kurban kesmelerine, fakirlere sadaka vermelerine, anlatılan dinî hikâyelere, din adına yapılan her şeye şahit olur. Bunların çocuğun önünde tekrarlanma sıklıklarına göre, bunlara karşı ilgi ve merak duymaya başlar. Daha sonra belli bir yaşa ulaştığında dini konularla ilgili sorular sorar.

Din ve ahlak eğitimcilerine göre değerler sistemi, çocuk tarafından ancak aile içinde kazanılabilir. Çocuk aile bireyleriyle o kadar özdeşleşir ki, artık aile bireylerinin yaşam, duygu ve düşünce biçimleri onların da bir parçası olmuştur. Değerlerin ve normların benimsenip değerlendirmesinde de ilk referans grubu ailedir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Ali Rıza Aydın, "Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 15, 2003, s. 108.

¹⁷⁷ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda ...*, s. 43.

¹⁷⁸ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 3. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 255.

¹⁷⁹ Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", (der. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş), *Din Eğitimi* (içinde), 1. Baskı, Gündüz Yayınları, Ankara 2012, s. 251.

Çocuğun ailede kazandığı eğitim yaşantıları, onu okulda, meslek yaşamında ve toplum içerisinde etkilemeye devam eder. Diğer çevre unsurlarının çocuk üzerindeki etkileri nispeten geçici olmakla birlikte, ailenin çocuklar üzerindeki etkileri hem çok yönlü hem de sürekli ve kalıcıdır. Çocuğun din eğitiminin önemli bir kısmı aile kurumunda gerçekleştirilir. Dini bir takım törenler, çeşitli dualar aile içerisinde öğretilir. Yapılan bazı ibadetler de yine aile ortamında benimsetilir¹⁸⁰.

Çocuğun vicdanı da bu süreçte ilk olarak anne baba ve diğer aile büyüklerinin kuralları ve yaşantıları ile şekillenmeye başlar. Çocuk belli bir olgunluğa ulaşıp kendi bilişsel ve duygusal kaynaklarını bağımsız olarak yönetme becerisini gösterebildiği zamana kadar aile değerlerine bağlı olarak yaşar. Bu kurallardan pek çoğu hayatın sonuna kadar ona rehberlik ederken sadece belli başlılarını geliştirip değiştirir veya yerine yenisini koyar¹⁸¹.

Büyüklerin sahip olduğu iyilik, doğruluk, temizlik ve yardımseverlik gibi duygu ve davranışlar, ya da bunların zıddı olan kin, nefret, hoşgörüsüzlük, kavga ve şiddet gibi olumsuz örnekler başlangıçta çocuklar tarafından taklit edilerek benimsenir daha sonra içselleştirilerek kendi duygu ve davranışları haline gelir. Genel anlamda sosyal olarak uyumlu bir kişilik sergileyen ailelerin çocukları da uyumlu; davranışlarında şiddet, kavga ve kargaşa hakim olan ailelere mensup çocukları ise genellikle kavgacı ve geçimsiz olurlar.

Aile bireylerinin zulüm, haksızlık, geçimsizlik, uyuşturucu, kumar, hırsızlık ve yalan gibi davranış ve alışkanlıkları yetişmekte olan çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Aile ortamında yapılan kavga ve tartışmalar, bu esnada sarf edilen kötü sözler, küfürlü konuşmalar, yapılan dedikodular da çocuğun ruh dünyasında derin etkiler bırakmakta ve onun başkalarına karşı olumsuz duygu ve düşünceler edinmesine sebep olmaktadır¹⁸².

Ailede verilen din eğitimi örgün eğitim sisteminden ayıran en önemli özellik gönüllülük esasına dayalı, spontane ve sürekli olmasıdır. Zira devam zorunluluğu ve değerlendirme yapılması çocuklar için cazip bir durum değildir¹⁸³.

¹⁸⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 44, Sayı: 2, 2008, s. 10.

¹⁸¹ Hayati Hökekleli, *Ailede Okulda ...*, s. 289.

¹⁸² Hüseyin Yılmaz, “Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2, 2001, s. 337.

¹⁸³ Mustafa Köylü, “Ailede Din ...”, s. 251.

Ailede din eğitimi sadece okul öncesi dönemle sınırlı değildir. Okul çağında öğretmen, arkadaş ve karşı cinsin etkin olmaya başladığı dönemlerde de aile eğitimi devam etmektedir. Yeni etkileşim kanalları ile dış dünyada rollerini taklit edip özdeşim kuracağı yeni kişilikler bulacaktır. Ancak ilk ve daha sonra öğrenilenlere temel oluşturan eğitim okul öncesinde dönemde yapılandır¹⁸⁴.

Dinî eğitimin yoğunluğu her ailede aynı değildir. Ailede çocukların dini duygu ve düşüncelerinin erken veya gecikmeli, sağlıklı ve sağlıklı gelişmesi ailenin din karşısındaki tutumuna bağlı olarak değişir. Aile ortamında din konusunda fazla bir şey bulamayan ve göremeyen bir çocukta dini duygu gelişmesi gecikebilir, hatta zamanla körelebilir. Anne-baba dini değerlere karşı olumsuz bir bakış açısına sahipse ya da bu konuda ihmalkâr davranıyorsa, çocuğun dini bir kişilik kazanması zor olabilir¹⁸⁵.

3.1.2. Ailede Din Eğitiminin Hukuki Temeli

Günümüzde insan haklarının gelişimine paralel olarak din ve vicdan özgürlüğü altında din eğitimi ve öğretiminin evrensel hukuk açısından temellerinin sorgulanması, çok kültürlü toplumsal yapıya sahip ülkelerde din öğretimi konusunun daha yüksek bir sesle tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Modernleşme süreciyle dinin eğitim ve öğretimi ile ilgili iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan biri “din öğrenme hakkı”, diğeri ise “din öğretme yetkisi”dir. Din öğrenme hakkı, ebeveynlerin ve çocukların kendi dinlerini öğrenme haklarını ve sunulan bir din öğretimini alıp almama haklarını ifade eder. Din öğretme yetkisi ise devletlerin din ile ilgili öğretim planlama yetkisi ile ilgilidir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname (Madde 18), Çocuk Hakları Sözleşmesi (Madde 14) başta olmak üzere birçok uluslararası belge ve bunlara dayalı üretilmiş uluslararası ve ulusal hukuk metinleri insanların, kendi dinlerini öğrenme hakkı olduğunu ortaya koymaktadır. Uygulamada belli bir yaşa kadar ebeveynlerin ondan sonra da çocukların bu konudaki haklarını kullanıp kullanmamada serbest oldukları görülmektedir¹⁸⁶.

Türk Medeni Kanunu anne-babayı, çocuğu imkanlarına göre eğitme ve onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve toplumsal gelişimini sağlama ve korumakla yükümlü

¹⁸⁴ Cemal Tosun, *Din Eğitimi ...*, s. 150.

¹⁸⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre ...”, s. 11.

¹⁸⁶ Cemal Tosun, “Küreselleşme ve Din Öğretimi: Neler Değişti?”, *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı* (der. Mizrap Polat) 2013, s. 51.

kılar (TMK, Md.340).¹⁸⁷ Bu kanuna göre ergin oluncaya kadar çocuğun dini eğitimini belirleme hakkı anne babaya aittir. Anne ve babanın bu konudaki haklarını sınırlayacak her türlü sözleşme geçersizdir (TMK, Md. 341)¹⁸⁸.

Uluslararası alanda yapılan bazı düzenlemeler de çocukların anne-babaları ile ilişkileri hakkında hükümler koymuştur. 1989 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi "Taraf devletler çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler"¹⁸⁹ hükmüyle çocuklar için din ve vicdan özgürlüğünü dikkate almıştır.

1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi, din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almış, 1 No'lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde "Devlet eğitim ve öğretimle ilgili olduğu düşünülen görevlerin yerine getirilmesinde, bu eğitimin ebeveynin kendi dini ve felsefi inançları ile uyumlu olmasını sağlama haklarına saygı gösterir"¹⁹⁰ denmektedir.

Bakış açıları ve koydukları kurallar farklılıklar arz etse de bütün hukuk sistemleri gibi İslam Hukuku'nda da aile ve çocuk konusuna özel bir önem atfedilmiştir. İslam Hukukunda çocukların bakım ve terbiyesiyle ilgili hükümlerin bir kısmı naslara yani Kur'an ve Sünnetin açık ifadelerine dayanırken; diğer bir kısmı ise içtihatlarla dayanmaktadır.

Çocuklar, temyiz ve buluğ çağına kadar, iyiyi kötüden ayırt edemezler. Bu sebeple sürekli olarak anne ve babanın veya bunların yerine kaim olacak bir aile büyüğünün gözetim ve terbiyesine muhtaçtır. Doğumdan itibaren söz konusu döneme kadar çocuğun beden ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi, gözetilip eğitilmesi velayet konusuna dahil olup "hidane" terimiyle ifade edilmektedir¹⁹¹. Bu sebeple İslam hukuk doktrininde velayet küçüğün bakım, gözetim ve terbiyesini de kapsayan daha üst bir kavramdır ve velayetin bir türü olan kişi üzerindeki velayet ile hidane arasında yakın bir bağ vardır.

¹⁸⁷ Türk Medeni Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20 Kasım 2001, <<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>> (10.01.2017)

¹⁸⁸ Türk Medeni Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20 Kasım 2001, <<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>> (10.02.2017)

¹⁸⁹ Çocuk Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 20 Kasım 1989, <https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html> (02.02.2017)

¹⁹⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek Protokol, Avrupa Konseyi, 1 Kasım 1998, <<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/127a3--Insan-Haklari-ve-Temel-Ozgurluklerin-Korunmasina-Iliskin-Sozlesme%E2%80%99ye-Ek-Protokol.pdf>> (18.02.2017)

¹⁹¹ Mustafa Baktır, "İslam Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu-1 Tebliğ ve Müzakereleri* (der. İbrahim Canan), s. 53.

Çocuğun dünyaya sağ gelmesiyle birlikte, ana baba ile çocuklar ve diğer yakınlar arasında hukuki ve ahlaki yeni ilişkiler, karşılıklı haklar ve sorumluluklar meydana gelmektedir. Doğum sonrasında çocuğun nesebinin sabit olması, beslenip büyütülmesi, bakım mükellefiyeti bu hak ve sorumluluklardan bazılarıdır¹⁹².

Kur'an-ı Kerim'de hidane konusuna özel olarak temas edilmemekle beraber konunun içeriğini oluşturan temel hususların çerçevesini çizecek şekilde çocukların bakım, gözetim ve terbiyesiyle ilgili genel hükümler yer almaktadır.

İslam'a göre çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesi anne babaya ait bir yükümlülüktür. Anne-baba tarafından birlikte yürütülen bütün bu işler; ölüm, kayıp ve boşanma gibi durumlarda daha fazla önem arz etmekte ve bu faaliyetin kimin eliyle yürütüleceği farklı bir veche kazanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu durumlarda çocuğun şahsına ait hakların kullanımı, mallarının koruma ve idaresi, bakımının ve eğitiminin kime ait olacağı hususu gündeme gelmiş ve özellikle de çocuğun beden ve ruh açısından sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesinin yanı sıra gözetilip eğitilmesini de konu alan velâyet mevzusu İslâm Hukukunda "hidâne" adı altında incelenmiştir¹⁹³.

Evlilik sırasında çocuğun bakım ve terbiyesi genelde sorun olmazken, evliliğin sona ermesi halinde velayetin prensip olarak babaya veya diğer erkek akrabaya ait olması küçüğün bakım ve gözetimini sağlamada yetersiz kalabilmektedir. Bu sebeple İslam Hukukçuları tarafından velayetin diğer bir türü olarak "hidâne" kavramı devreye sokulmuş ve bu aşamada anne ile ailenin diğer kadın üyeleri devreye sokularak küçüğün en iyi şekilde yetişmesi için adeta bir iş bölümüne, yetki ve sorumluluk paylaşımına gidilmiştir.

Çocukların terbiyesini en iyi şekilde yapacak olan kişi annedir. Çocukların sıkıntılarında katlanmada, kadınlar erkeklerden daha sabırlıdırlar. Diğer taraftan kadınların çocuklarına ayıracakları vakitleri daha fazladır. Bunun için de çocuğun terbiyesinde kadınlar erkeklerden önce gelir. Ancak çocuğun annesi vefat eder, bulunmaz veya herhangi bir sebeple çocuğun terbiye hakkı elinden alınırsa, sırasıyla diğer yakını olan kadınlara geçer. Şayet hiç kadın kalmazsa, o zaman "asabe" denilen erkek akrabalara, daha sonra da

¹⁹² Adnan Memduhoğlu, "İslam Hukuku'na Göre Çocuğun Bakım ve Terbiyesi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Sayı: 9-10, s. 73.

¹⁹³ Mustafa Harun Kıyık, "Aile İçi Eğitim Açısından İslâm Hukuku'nda "Hidâne", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı Bildirileri*, (der. Mehmet Emin Yurt, Osman Bayraktutan), Iğdır 2016, s. 143.

zevilerham ismi verilen kadın cihetinden olan erkek akrabalara intikal eder. Takip edilecek sıra genel hatlarıyla şöyledir:

1- Kadınlar:

- a) Anne veya büyükanne,
- b) Kız kardeş veya onun kızları,
- c) Teyzeler,
- d) Halalar.

2- Asabeler:

- a) Baba veya dede,
- b) Erkek kardeşler veya onların oğulları,
- c) Amcalar veya amcaoğulları.

3- Zevilerham: Yukarıdakilerden sırasıyla hiçbiri olmaz veya bulunur da gerekli şartları taşımazlarsa, o zaman kadın tarafından olan erkek akrabalara verilir¹⁹⁴.

Burada dikkat edilen en önemli husus, çocuğun bakımında kadın olan kişilerin öncelikli olarak sıralanmasıdır. Bu sıralamaya riayet edildiğinde vefat etmiş ya da başka bir sebeple annelik hakkı elinden alınmış olan bir kadının çocuğu yine bir kadın olan birinci derecede akrabalarından biri tarafından yetiştirilip büyütülecektir.

Çocuğu terbiye edecek olan kadın ve erkekte bulunması gereken bazı şartlar vardır. İlk olarak bu kişinin akıl-baliğ ve hür olması gerekir. Belli başlı işleri yapabilecek kudrete sahip, bulaşıcı hastalığı olmayan sağlıklı bir insan ve mutlaka güvenilir bir kişi olmalıdır. Çocuğa zarar verebilecek bir hasta veya sert mizaçlı birisiyle kalan kadın ile ev dışında çokça zaman geçirmeyi gerektirecek bir işte çalışan kadın da bu işi üzerine alamaz¹⁹⁵.

Doğumla başlayan hadanet süresi, çocuğun başkalarının hizmet ve himayesine ihtiyaç duymayacağı, ihtiyaçlarını bizzat kendisinin görebileceği döneme kadar devam eder. Hanefilere göre, erkek çocukta yedi-sekiz yaşın, kız çocukta ise buluş çağının başlangıcı ile sona erer. Şafiiler ise hadanetin temyiz yaşına (7-8) kadar devam edeceğini belirtirler. Hanbelilere göre erkek çocuk yedi yaşına gelince anne-babadan hangisinin

¹⁹⁴ Mustafa Baktır, "İslam Hukuku ...", s. 53.

¹⁹⁵ Mustafa Baktır, "İslam Hukuku ...", s. 53.

yanında kalacağına kendisi karar verir. Kız çocuğu ise yedi yaşına gelince babasının sorumluluğuna geçer. Malikiler hadanetin erkek çocuğunda buluş çağına ulaşmasıyla sona ereceğini belirtirlerken, kız çocuğunda ise her hangi bir yaş sınırı koymazlar.

Hadanet sona erdiği zaman çocuk anne ve babasından hangisini tercih ederse onun yanında kalır. Çocuğun cinsiyetine bağlı olarak da alacağı dini eğitim ve özel eğitimler anne babadan hangisi tarafından verilecek ise, çocukla ilgilenmesine ve çocuğun günün en azından bu terbiye ve eğitim için yeterli kısmını onun yanında geçirmesine imkan tanınır. Bu noktada çocuğun kaç yaşına kadar kimin yanında kalacağına dair kurallar oluşturulurken, çocuğa cinsiyetine bağlı olarak verilecek eğitim ve bu eğitimi anne ya da babadan hangisinin vermeye daha ehil olduğu dikkate alınmıştır¹⁹⁶.

3.1.3. Ailenin Din Eğitimi Görevi

Bir kişinin çocuğuna bırakacağı en güzel miras, hiç şüphesiz ki, onu doğru bilgi ile donatmak ve eğitmektir. İyi yetiştirilmiş bir çocuk aynı zamanda ebeveyni için ahiret mutluluğunun sebebidir. Hz. Peygamberin (sav) hadislerinde de ifadesini bulduğu üzere, ölen insanın amel defteri kapandığı halde geride salih bir evlat bırakan kimsenin amel defteri kapanmaz¹⁹⁷; onun yaptığı hayırlı işlerden ebeveyn de mutlaka fayda görür.

Çocuklar için ailenin, hem psikolojik, hem pedagojik, hem de sosyolojik öneminin yanında, onlara dini eğitim kazandırılmasında da en önemli faktör olduğu bilinmektedir. Bu durum gerek Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde, gerekse Hz. Peygamber'in (sav) (sav) hadislerinde özellikle vurgulanmıştır. İslam eğitimcileri de bu kaynaklar doğrultusunda ailenin, çocukların dinî eğitimlerinden sorumlu olduklarını ifade etmişlerdir¹⁹⁸.

Her anne-baba çocuğuna din eğitimi vermek ya da verdimlele sorumludur. Çocuğa din eğitimi vermek, dinî açıdan bağlayıcılığı olan bir görevdir. Çocuğuna din eğitimi vermeyen ya da bu görevi ihmal eden anne-babanın dünyada hesap vereceği bir otorite olmayabilir ancak ahirette, bu görevi yerine getirip getirmediğinden dolayı hesap

¹⁹⁶ Şemsettin Ulusal, *Din Eğitiminde Ebeveyn Ve Çocuğun Hak Ve Özgürlüğü: Hukuki Bir Tahlil*, *Diyaret İlmî Dergi*, Cilt: 48, Sayı: 1, s. 79.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8.

¹⁹⁸ Mehmet Emin Ay, "Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler", *İslam'da Çocuk Terbiyesi-2 Sempozyum Bildirileri*, (Ed. İbrahim Canan), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 362.

verecektir¹⁹⁹. Ailede yetişkinlere yüklenen din eğitimi gerçekleştirme görev ve sorumluluğunu vurgulayan ayetlerden birisi şudur:

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."²⁰⁰

Söz konusu ayet-i kerime gereği olarak, insanın kendisini ve aile üyelerini ateşten koruması gerekli dini bilgi ve buna uygun bir yaşantı ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla aile büyükleri, üyelerine gerekli olan din eğitimi vermek ve ibadetleri öğretmek durumundadır. Bu noktadan hareketle bakıldığında, Kur'an'da çocuk eğitimi üzerinde önemle durulmaktadır. Ona verilecek eğitimde öncelik sırasına göre, inanç eğitimi ve ardından da ibadet eğitimi gelmektedir. Bunu gerçekleştirmek üzere Kur'an'da öncelikle duyguların eğitilmesine vurgu yapılmış ardından bilgi boyutu üzerinde durulmuştur²⁰¹.

Burada ateşten kasıt, sadece öbür dünyadaki ateş olmayabilir. Eğer kişi, gerekli maddi ve manevi tedbirleri alıp kendisini ve yakınlarını korumazsa, bu dünyadaki yaşadığı mekanlar o kişinin cehennemi haline gelebilir²⁰². Bazen toplumlar da, çocuğun eğitim ortamı için cehennem, yani ateş halini alabilirler. Toplumun tamamı veya bazı noktaları yozlaşmış ve bozulmuş olabilir. Çocuklar cehennem halini almış bu toplumlarda kötü tesir almaktan kendilerini koruyamazlar. Anne-babalar aile fertlerini cehennem halini alan toplumdan korumalıdır²⁰³.

Konuyla ilgili 'Hepiniz çobansınız ve hepiniz tebanızdan sorumlusunuz'²⁰⁴ hadisi bilinmektedir. Ana-babaya böyle bir sorumluluğun verilmiş olması, çocuğun böyle bir eğitimi kabul edebilecek kapasitede yaratılmış olduğunun göstergesidir.

Annesinden biyolojik bir varlık olarak doğan birey yaşadığı toplumsal süreçlerle ruhunu ve benliğini kazanmaktadır. Bu toplumsal süreçlerin başladığı ve en çok etkili olan ortam ise ailedir. Fıtrat hadisi olarak da bilinen "Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra annesiyle babası onu Yahudi yahut Nasranî yahut Mecusi yaparlar..."²⁰⁵ mealindeki hadis

¹⁹⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre ...", s. 12.

²⁰⁰ Tahrim: 66/ 6.

²⁰¹ İbrahim Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn Çocuk İlişkisi", *OMÜİFD*, Sayı: 35, 2013, s. 82.

²⁰² Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an, Gerekçeli Meal-Tefsir*, 11. Baskı, Düşün Yayınları, İstanbul 2010, s. 1145.

²⁰³ Bayraktar Bayraktarlı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi", *İslam'da Çocuk Terbiyesi-2 Sempozyum Bildirileri*, (der. İbrahim Canan), İstanbul 2005, s. 184.

²⁰⁴ Ebû Dâvûd, İmâret 1.

²⁰⁵ Buharî, Cenâiz 79.

de kişinin aile içinde kimlik kazandığına işaret etmektedir²⁰⁶. Hadis-i şerifte geçen fitrat kelimesinin kökü ‘fatr’dır. Fatr’ın anlamı, hakkı kabul ve idrak etme kabiliyetidir. Bu bağlamda fitrat, çocuğun iyiliğe meyilli yaratılması anlamına gelmektedir. Buna göre Yaratıcı çocuğu, kendisine yapılacak inanç telkinlerini alabilecek potansiyelde yaratmaktadır. Hadiste dikkati çeken bir diğer nokta da, eğitilmesi mümkün olan çocuğun din eğitiminde etkin faktörün aile olduğunun açıkça zikredilmesidir²⁰⁷. Doğuştan getirilen yapıyı değiştirme kabiliyetinin ancak ailede olduğu vurgulanmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de Nuh Suresi 26 ve 27. ayette Hz. Nuh’un (as), “Rabbim! Yer yüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma. Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar, yalnız ahlaksız ve inkarcı çocuklar doğururlar”²⁰⁸ şeklindeki duasında, kafir çocuklarının kafir olarak doğduklarına değil, inkarcı anne babaların çocuklarına verdikleri eğitimle verdikleri eğitimle onların da inkarcı olmalarına sebep olduklarına dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla dine karşı tutum ve davranış geliştirmede en etkili zamanın çocukluk yılları ve yine en etkili kurumun da aile olduğuna işaret edilmektedir.

Çocukta doğuştan var olan inanma eğilimi, ailesi tarafından hassasiyetle üzerinde durulduğu nispette düşünce ve davranış şeklini alabilir. Bu dönemde çocuk herhangi bir dini sorumluluk altında olmasa da, geleceği için aile onu en iyi şekilde yetiştirmekle sorumludur. Bu sorumluluğun gereği olarak aile, çocuğun dini duygu ve düşüncesinin sağlıklı bir şekilde gelişmesine rehberlik etmek zorundadır. Aksi veya yanlış bir eğitim ile çocuğun dinden uzaklaşmasına²⁰⁹ ya da dine karşı tavır almasına da sebep olunabilir.

Lokman Suresi’nde, Hz. Lokman’ın (as) oğluna verdiği öğütlerde²¹⁰ her anne-babanın kendi çocuğuna din eğitimiyle ilgili dersler vardır. Öncelikle çocuğa güzel bir

²⁰⁶ Cemal Tosun, *Din Eğitimi ...*, s. 143.

²⁰⁷ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim ...”, s. 183.

²⁰⁸ Nuh 71/26-27.

²⁰⁹ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim ...”, s. 183.

²¹⁰ Lokman Suresi, 13-19 ayetler: 13. Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti. 14. Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır. 15. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm. 16. (Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır. 17. Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir. 18. Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. 19. Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir.

üslupla hitap edilmesi gerektiği ortaya konulmaktadır. Bu ayetlerde tevhid inancının çocuğa bildirilmesi, Allah'ın kudretinin yeryüzündeki yansımalarının çocuğa uygun bir şekilde ifade edilmesi, Allah'ın rızasına uygun hareket edilmesi, emrettiklerinin yapılması ve nehyettiklerinden kaçınılması gerektiği dile getirilmektedir. Bunların dışında sabrın tavsiye edildiği, kibrin yerildiği; yürüyüşte itidalli olunmasından söz edildiği görülmektedir. Allah, Lokman'ın (as) diliyle çocuk eğitiminde uyulması gereken metod ve üsluplar hakkında anne-babalara bilgiler vermektedir.

Hz. İbrahim'in (as) duası olarak bilinen "Rabbim! Beni ve soyumdan geleceklere namaz kılanlardan eyle. Ey Rabbimiz, duamı kabul et"²¹¹ ayeti çocuklara öğretilmesi gereken ilk ibadetin namaz olduğunu göstermesi ve çocuklar için dua etmenin önemini vurgulaması açısından çok büyük bir öneme haizdir.

Hz. Peygamber (sav), akrabalarından herhangi bir çocuk konuşmaya başladığında, ona hemen "Çocuk edinmeyen, hakimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten ötürü bir dosta ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim..."²¹² mealindeki ayetini okutmuştur. Yine bu ayetin yanı sıra O, sahabeye çocuklarına kelime-i tevhidi söyletmelerini tavsiye etmiştir²¹³.

Hz. Peygamberin (sav) konu ile ilgili olarak dikkati çeken bazı hadisleri şöyledir: "Kişinin çocuğunu eğitmesi, sadaka vermesinden daha üstün bir ibadettir"²¹⁴.

"Çocuğa güzel bir isim verilmesi ve güzelce terbiye edilmesi, onun anne babası üzerindeki haklarından biridir"²¹⁵.

"Bir babanın evladına verebileceği en değerli hediye (bırakabileceği en kıymetli miras) güzel terbiyedir (iyi bir eğitimidir)"²¹⁶.

"Çocuklarınıza ikramda bulunun ve onları iyi terbiye edin"²¹⁷.

Tüm bu ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler ile Hz. Peygamber'in (sav) uygulamaları dikkate alındığında çocuğun din eğitimi görevinin anne babalara verildiği bu görevi yerine getirirken de en güzel şekilde yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

²¹¹ İbrahim: 14/ 40.

²¹² İsrâ: 17/ 111.

²¹³ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda ...*,s. 22.

²¹⁴ Tirmizî, Birr 33

²¹⁵ İbnMace, Edeb 3.

²¹⁶ Tirmizi, Birr 3.

²¹⁷ İbnMace, Edeb 3.

3.2. Ailede Değişen Dini Hayat

Modern koşullar içerisinde geleneksellikten modernliğe doğru hızlı bir dönüşümün yaşandığı ülkemizde, dini hayatın ölçülmesi oldukça güç bir iştir. Geleneksel toplumlarda hayatın her alanını kuşatan din, modern toplumlarda ise, daraltılmış ve hatta yaratılan bu sınır içerisinde tamamıyla vicdanlara hasredilerek uhrevi bir alana itilmeye çalışılmıştır. Dinin bu şekilde özel alanla sınırlandırılmaya çalışılması daha çok seküler bir yaşam tarzı oluşturmanın bir gereği olduğu düşünülmektedir.

Gündelik hayatın değiştirilmesiyle, inançlardaki değişim gerçekleştirilebilecek ve hedeflere bu şekilde ulaşılabilecektir. Gündelik hayat bu gerekçeyle modernizmin etkisinden nasibini hissedilir derecede almıştır. Bu anlamda geleneksel yapıyla adeta bütünleşmiş olan dinî hayatın, farklılaşan sosyo-kültürel dinamiklerle birlikte zihniyetten uygulamaya kadar yeni hareketlere de imkan veren bir değişim sürecinde olduğu çok açıktır.

Dinin etkisi zamana göre farklılık göstermekle birlikte, bireysel ve toplumsal kritik noktalarında daha fazla ön plana çıkmaktadır. Özellikle hayatın başlangıcı ve sonu yani doğum ve ölüm bunlar içerisinde en önemlilerindedir. Zira salt görünüme bakıldığında, yokluk dünyasından varlığa ve daha sonra tekrar yokluğa bir geçiş vardır. Bilinmeyene duyulan merak, bilimin doğumu ve ölümü açıklayışı sadece mekanik yaklaşımlardan ibaret olması, insanı metafizik açıklamalara mecbur bırakmıştır. İnsanın varoluşsal sorularına ise ancak din cevap verebilmektedirler. Doğum ile ölüm arasında hayat dediğimiz süreçte de din hep ön plandadır.

Örneğin doğumun hemen akabindeki en önemli uygulama doğan çocuğa bir isim verilmesi, çoğunlukla dini öğelere dayanmaktadır. Yani çocuğa verilen isimler genellikle tarihi ve dini referanslıdır²¹⁸. Fakat modern çekirdek ailelerde ise daha çok gündemde olan sanatçı, sporcu vb. alanlardaki güncel isimler tercih edilmektedir²¹⁹.

Yukarıda verilen isim verme örneğinde olduğu gibi modernleşen yapıya bağlı olarak ailede yaşanan dini hayat önemli değişime uğramıştır. Bu değişimin ilk olarak, ailenin kurulması ve ailenin devamını sağlayacak olan çocuk sahibi olma noktasında yaşadığını görmekteyiz. Günlük hayatın akışı içerisinde gerek teknolojik gelişmelerin etkisi gerekse

²¹⁸ Vejdî Bilgin, "Gündelik Hayatta Din", (der. Talip Küçükcan) *Din Sosyolojisi*, (içinde), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, Eskişehir 2011, s. 183.

²¹⁹ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş Aileden Modern Çekirdek Aileye Geçişte Dini Hayattaki Değişim", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2002, s. 37.

yoğun iş temposu içerisinde dine ayrılan zaman hemen hemen kaybolmuş veya tutum ve davranışlar dinî argümanlardan tamamen soyutlanmaya çalışılmıştır. Belki pek çok alanın dinî olandan soyutlanmaya çalışılan gündelik hayatın, dini tutum ve davranış kalıplarından tamamen uzaklaşması mümkün gözükmemektedir. Çünkü her ne kadar modern olarak nitelendirilen bir süreç içerisinde olursa da geleneksel değerlerden ve yapılardan yüzde yüz bir kopuş söz konusu olmamaktadır.

3.2.1. Eş Seçimi ve Ailenin Kurulması

Türkiye'de dindarlığın görüntüleri, yaşadığımız modernleşme ile bağlantılı olarak çeşitlenmiştir. Dindarlığın tarihsel ve geleneksel yapısının geliştirilmesi yerine, çevresel etkilere açık ve derinliği olmayan yeni görünümleri ortaya çıkmıştır. Nişan, düğün gibi aile kurma törenleri başta olmak üzere çocuk sahibi olma ve çocuklara isim koyma gibi uygulamalarda geleneksel kalıplardan uzaklaşıldığı görülmektedir.

Dini bilgi konusunda yetersiz pek çok kimsenin, ilmi ve akademik bir eğitimi olmayan kimi şahsiyetlerin din adına vaaz ve sohbet gibi etkinliklerle insanları kolaylıkla etkileyip söylediklerinin mutlak dindarlık ölçüsü olarak algılandığı bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir. Dini nitelikli program, müzik, sohbet, vaaz ve kitle iletişim araçlarının denetimsiz ve ehil olmayan ellerde olması, halkın din ve inanç algılarında çoğu zaman olumsuz yansımalara yol açmaktadır²²⁰.

Geniş aile yapısına sahip olan kırsal bölgelerdeki insanların aile mefhumu ile din arasında yakın bir ilişki kurdukları ve yeni kurulacak ailenin öncelikle dini ve ahlaki temeller üzerine kurulmasına dikkat ettiklerini görülmektedir²²¹. Geleneksel geniş ailelerde evlilikle ilgili tutumlar, geleneksel ve dinî yaşam ile oluşturulmuş olan örfî ve dinî uygulamalarda kendini göstermektedir. Örneğin dini nikah son derece önem verilen bir zorunluluktur. İnsanın dünyaya gelişine meşruluk kazandıran evliliğin başlangıcını oluşturan nikâh dinî bir temele dayanmaktadır²²². Öyle ki dinî nikah yaptırmayanlar kimilerine göre evli bile sayılmamaktadırlar.

²²⁰ Celaleddin Çelik, "Kentleşme ve Dini Hayat", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 12-16 Ekim 2009, Ankara, s. 216.

²²¹ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 33.

²²² Vejdi Bilgin, "Gündelik Hayatta ...", s. 183.

Kimileri de resmi nikahın aynı zamanda dini nikah yerine sayıldığı kanaatindedirler. Resmî nikahın yanında dini nikahın da büyük oranda yapıldığı görülmektedir. Geleneksel çevrelerde dini nikah bu anlamda büyük önem taşımaktadır²²³.

Ailede dini hayatın değişimi konusundaki göstergelerden biri de, evlilikte amaç değişimidir. Dini olarak kutsal bir temele dayanan evlilik kurumu, başlangıçta belli bir amaca yönelik olarak, Allah'ın emrine uymak, Peygamberin sünnetini ihya etmek, vatana millete hayırlı evlatlar yetiştirmek için kurulur. Fakat modernleşme sürecinde evlilik, artık giderek daha çok dinî olmayan kavram ve idealler dışında tanımlanmakta, bu durum evliliğin kuruluş ve idame biçimini de etkilemiş görünmektedir²²⁴.

Geleneksel ailenin temelleri atılırken, eşte aranan şartların başında dinî inanç ve değerler gelirken, modern aileye doğru bu düşüncenin eğitim, sosyal statü, ekonomik düzey vb. etkenler şekline yöneldiği gözlenmektedir. Geleneksel çevrelerde eş seçiminde ebeveyn etkin ve söz sahibi olurken, modern çevrelerde evlenecek eşlerin ön plana çıktığı, kendi evlilikleri konusunda kendilerinin daha etkin bir şekilde söz sahibi oldukları görülmektedir²²⁵.

Geleneksel toplumlarda yapılan düğün merasimleri modern toplumlarda yapılan kutlamalardan farklılık göstermektedir. Düğünlerin yapılışı geleneksel çevrelerde daha çok örf, adet ve dinî geleneklere dayalı olarak yapılmaktayken, modernleşmenin bir yansıması olarak artık düğünlerin yapıldığı mekanlar ve içerikleri de farklılaşmış, geleneksel toplum normlarından ayrı bir görünüm almıştır²²⁶.

Geleneksel düğün kutlamaları, daha ziyade örf ve adetler çerçevesinde birkaç gün devam ederken hatta geleneklere uygun olmayan tavır ve davranışlar hem düğün sahipleri hem de toplumun diğer bireyleri tarafında hoş karşılanmazken modern düğün merasimleri bir nikah töreni yapılarak birkaç saat içerisinde tamamlanmaktadır. Geleneksel düğün merasimlerinde düğünle ilgili hemen her şey bir kutlama atmosferinde bizzat düğüne katılanlar tarafından gerçekleştirilirken, modern düğün kutlamalarında düğünü yapanlar daha çok özel davet edilmiş kutlama ekipleridir²²⁷.

²²³ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 34.

²²⁴ Celaleddin Çelik, "Değişim Sürecinde ...", s. 33.

²²⁵ Mehmet Erkol, "Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:17, Sayı: 2, 2015, s. 156.

²²⁶ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 45.

²²⁷ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 35.

3.2.2. Aile Planlaması ve Çocuk Sayısı

Geleneksel yapıdaki aileler, genel olarak, çocuğun rızkını Allah'ın verdiğini, doğum kontrolünün soysuzluk ve katillik olduğu yönünde bir düşünceye sahip iken, modern çekirdek aile şartlarında yaşayanlar, çocuk sayısı konusunda genel olarak yapabildiğinden kadar değil bakabildiğinden kadar felsefesi doğrultusunda bir düşünceye sahiptirler²²⁸. Kırsal kesimde yaşayan geleneksel geniş ailede çocuk sayısı hem bir itibar kaynağı hem de işgücü olarak görülmekteyken şehirde yaşayan ve zor şartlar altında karı koca dışarıda çalışmakta olduğundan, çocuk sayısının çok olması tam aksine hem işgücü kaybı hem de ekonomik külfet olarak görülmektedir.

3.2.3. Teknolojik Gelişmeler ve Medya

Modern çekirdek ailenin dindarlığını etkileyen en önemli unsurlardan biri de teknolojidir. Teknolojiyi ithal eden bir ülke olarak bu teknolojinin geldiği ülkelerin de bazı değerlerinin ithal edilmesi mümkündür. Teknoloji, okuryazarlık oranının artması, bilgiye hızlı ulaşma, dini anlayışın sorgulanması ve dini cehaletin önüne geçmede ciddi katkılar sağlayarak dini bilgi birikiminin artmasına katkıda bulunmuştur. Ancak başta dil olmak üzere çeşitli kültürel ve dini unsurların hayatımıza girmesine kapı aralamıştır.

Teknolojiyle beraber ithal edilen film, çizgi film ve programlar çocuklardan yetişkinlere kadar toplumun her kademesinde etkili olmakta, giyim kuşamdan yeme içmeye kadar hayatımızın birçok alanında kendine yer bulabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının kontrolsüzce yaygınlaşması, batı değer yargılarının benimsenmesi, muhafazakâr ve dindar olarak bilinen Müslüman Türk ailesinin mahremiyet anlayışını aşındırmıştır²²⁹.

Çocukların merak ve ilgiyle takip ettikleri çizgi filmler, dizi filmler ve eğlence programları, onları tahmin edilemeyecek bir şekilde ve oranda ailelerinden, dini ve milli terbiyelerinden koparıp, başka yerlere doğru sürüklemektedir. Özellikle Batı'dan ithal edilen programlardaki dinî enstrümanların, olumlu propaganda ağırlıklı yayınlara karşılık,

²²⁸ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 37.

²²⁹ Abidin Karazöhreoğlu, "Aile Kurumu: Modernleşme Sürecinde Türk Aile Yapısının Kısa Bir Değerlendirmesi ve Değişen Dini Tutumları", <<http://www.edebiyatdefteri.com/yazioku.asp?id=83137>> (08.01.2016)

yerli yapımlardaki ruhsuzluk, dine ve dinî konulara karşı ilgisizlik ve hatta çoğu zaman aleyhte olabilecek temaların işlenmesi, çocuklar için önemli problem oluşturmaktadır²³⁰.

3.2.4. Göç, Kentleşme ve Dindarlık

Evliliğin kuruluşunda gözetilen hususların değişimi gibi kuruluş mantığı ve masrafları da planlanan yaşam koşullarına göre değişmiştir. Geniş ailelerde evelenen çiftler, aynı avlu içerisinde aile yanında daha az ev eşyası ile yaşamaya başlarken günümüzde ise ayrı evlerde özellikle şehirden bir evde modern eşyalarla donatılmış mekanlarda yaşamaya başlamaktadırlar. Düğün masraflarının yüksekliği veya aile büyüklerinden farklı yerde yaşamının getirdiği sıkıntıların aşılması için kadının da, geleneksel çevrelerde ev işleriyle ilgilenme durumunun yerine, erkekle birlikte ev dışında çalışması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Geleneksel çevrelerde daha çok ev işleriyle ilgilenmekte olan kadın, kentleşme süreciyle beraber dışarıda iş yerlerinde çalışmak durumunda kalmıştır. Çünkü modern yaşamda ihtiyaçlar ve buna bağlı olarak tüketim artmıştır. Sadece babanın çalışması aileyi geçindirmeye yetmemektedir. Annenin çalışması beraberinde farklı sorunlar da getirmektedir. Annenin evde geçirdiği zaman daralmış, eşine ve çocuklarına ayırabileceği zaman dışarıdaki işi sebebiyle azalmıştır. Çocuk artık ya bakıcıya bırakılmakta ya kreşlere götürülmektedir. Geleneksel geniş ailelerde, babaanne ve dede aile bireyleriyle beraber olduklarından anne dışarıda bir işte çalışma durumunda kalsa bile çocukları babaanne veya aileden birisi bakmaktadır. Çekirdek aileye doğru geçişte aile küçüldüğünden bu imkan da yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır²³¹.

Çalışma hayatına verilen önemin artmasıyla bu durum insanların dinî hayatlarında ahirete endeksli düşünmekten ziyade dünya hayatını idame ettirmelerine, çalışmalarına ve üretime yönelik vurgu yapmalarına yol açmaktadır²³². İnsanlar kendilerini ve ailelerini bu çalışma şartları içerisinde harcamışlardır. Bu durum aile için ayrılan zamanın giderek yok olmasına sebep olduğu gibi kişilerin yapmaları gereken ibadetleri asgariye indirmeleri veya tamamen terk etmelerine kadar varabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre, düzenli olarak

²³⁰ Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 1996, s. 191.

²³¹ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 42.

²³² Celaleddin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, 1.Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

yapılan ibadetlerin oranları kadınlarda daha yüksek olduğu görülürken, çalışan kadınlarda ise bu oranlar düşmektedir²³³.

Yine modern aile ebeveynlerinin her ikisinin de çalışması, çocuklarının eğitim öğretimdeki asıl hedeflerinin geleceklerini garantiye alacak bir meslek olmasına neden olmaktadır. Çocuklarına tahsil yaptırmalarının ve bu yolda her türlü harcamayı yapmalarının asıl nedeni, bu mesleki hedefdir. Fakat modern hayatın en önemli değişkenlerinden eğitim faktörü, dinî pratikleri gevşeme ve ilgisizlik noktasında doğrudan etkilemektedir.

Meslek gruplarına göre dinî pratikler boyutunda bazı dikkate değer farklılaşmalar da göze çarpmaktadır. Dindarlığın bu boyutuna en fazla katılım daha çok, ev hanımları, esnaf, zanaatkar gibi geleneksel iş kolları ile serbest meslek sahiplerinde gerçekleşirken, işçiler, tüccar, üst düzey yönetici ve memurlarda ise giderek azalan bir katılım çizgisi kendini gösterir²³⁴. Eğitim düzeyi arttıkça düzenli namaz kılma, oruç tutma, kurban kesme vb. tutumlar azalmaktadır.

Bir başka husus ise sosyo-ekonomik düzeyin artışına bağlı olarak dinî pratiklere bağlılığın azalma eğilimidir. Alt sosyo-ekonomik kategorilere doğru gidildikçe ibadetleri yerine getirme tutumlarında yükselme görülmektedir²³⁵. Bu nedenle modernleşmeyle birlikte insanların dinî inanç, ibadet, günlük yaşamdaki dinî tutum ve davranışlarında ciddi değişim meydana gelmiştir diyebiliriz. Geleneksel geniş ailelerde temel bir noktada yer alan din ve gelenekler çekirdek ailelerde artık tali bir durumdadırlar²³⁶.

Beş vakit namazın camide kılınma oranları düşmüş cemaatle kılınması zorunlu olan namazların bile çoğu zaman çeşitli gerekçelerle terkedilmesi alışılmış bir duruma dönüşmüştür. İbadet uygulamaları konusunda kent hayatına özgü bir kurumsallaşma ve çeşitlenme görülmektedir. Namaz kılma mekanının cami dışı alanlara taşınması, kurban kesme konusunda gitgide bu işin profesyonel kurumlara havale edilmeye başlanması, geleneksel uygulamalarda bir farklılaşma olarak görülmektedir²³⁷.

Şehirleşme ile beraber kırsala göre kanunların bağlayıcılığı ve bir arada yaşama kültürünün gereği ile hijyen kuralları çerçevesinde belediyelerce özel kurban kesim yerleri

²³³ Mehmet Erkol, "Türkiye'de Dini ...", s. 155; Celaleddin Çelik, "Değişkenler ve Boyutlar ..." s. 167.

²³⁴ Celaleddin Çelik, "Değişkenler ve Boyutlar ...", s. 164; Mehmet Erkol, "Türkiye'de Dini ...", s. 156.

²³⁵ Celaleddin Çelik, "Değişkenler ve Boyutlar ...", s. 163.

²³⁶ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ...", s. 51.

²³⁷ Celaleddin Çelik, "Kentleşme Sürecinde ...", s. 147; Celaleddin Çelik, *Geleneksel Şehir ...*, s. 67.

oluşturulmaktadır. Bu dini vecibeyi yerine getirebilmek için bu mekanları kullanmak durumundadırlar. Fakat bu mekanlara çoğunlukla çocuklar götürülmemektedir.

Kurban bayramında kurban kesmenin, Ramazan ayında orucun hemen ardından gelen bayramın bireyler, özellikle de çocuklar üzerindeki etkisi yüksektir. Başta Kur'an ve oruç ayı olması yanında Ramazan, paylaşma ve yardımlaşmaya yönelik ibadetlerin yoğunluk kazanması nedeniyle toplumsal açıdan özel bir değere ve konuma sahiptir. Kandil gecelerini içerisinde barındıran üç aylar ve aşure günüyle Muharrem ayı Müslümanlar için diğer önemli zaman dilimleridir.

Beş vakit namazın ve tutulan orucun yanında, teravih gibi nafile namazlar ile yapılan hatim ve mukabeleler; kandil geceleri ibadetlere katılım, haram kılınan eylemlerin yapılmaması, tebrikleşme vb. konular gündelik hayatta belirleyicidir²³⁸. Fakat bu unsurlar yavaş yavaş toplumsal hayattan uzaklaşmaktadır. Gündelik ziyaretlerini, alış-verişi, çalışma zamanlarını, insanlarla olan diyaloglarını, hayır ve yardım işlerini Ramazan ayına göre uyarlayan insanların olduğu toplumdan, oruçluya saygının bile çok görüldüğü bir toplumsal yapıya geçilmiş durumdadır.

Dini değerler geniş ailelerde kolektivist bir karakter taşıırken, çekirdek ailelerde bireysel bir şekle dönüşmüştür. Dini değerler konusunda kişi kendine yönelerek bireyselleşmiştir. Geniş ailelerde belirgin bir şekilde etkinliği olan din ve değerler, çekirdek ailede artık kişisel bir form halini almıştır²³⁹.

Aile ve akrabalık sisteminin çözüldüğü bu süreçte bazı bireyler, kentlerde daha hızlı yaşanan değişime uyum sağlayabilmek için yeni dayanışma yolları aramaya başlar ve bu ihtiyacını, karşılayabileceğini düşündüğü cemaatlerde bulunmaya başlar. Geleneksel yapıda şekilci, ayinci, mistik bir dindarlık söz konusuysen bu durum modern yapıda nispeten akılcı, bireyselleşmiş ve özel yaşamın belli sınırlarına çekilmiş bir dindarlık anlayışına dönüşmüştür²⁴⁰.

Kur'an öğretimi, yüzünden okuma, ezberleme, Kur'an'ın abdestsiz ele alınıp alınmaması ve mealinin okunması, gündelik hayat içerisinde Kur'an'ı ve diğer dinî literatürü okumaya ayrılan zaman, dinî bilginin düzeyi ve doğruluğu gibi hususlar, geleneksel ibadete yönelik ya da feyz almak için yüzünden okuma anlayışının, anlama

²³⁸ Vejdi Bilgin, "Gündelik Hayatta ...", s. 184.

²³⁹ Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş ..." s. 46.

²⁴⁰ Celaleddin Çelik, *Geleneksel Şehir ...*, s. 67.

temelinde bir bilgi edinme eğilimine dönüşümü dikkati çeken bir farklılaşmadır²⁴¹. Kentin modern eğitim ve ekonomik imkanlarına ulaşma durumuyla dini bilgiyi edinmede ve yorumlamada bazı farklılaşmaların olması normal olarak görülmektedir²⁴².

3.3. Ailede Çocuğa Verilen Din Eğitiminin Değişimi

Modernleşme ile birlikte ailenin geçirdiği dönüşüm ailede çocuklara verilen/verilecek din eğitiminin niteliğini de değiştirmiştir. Bu değişimin hangi boyutlarda yaşandığının tespiti açısından buraya kadar olan bölümde genelde geleneksel ve modern toplumlarda yaşanan sosyolojik değişimin, din eğitiminin, özelde ise ailede din eğitiminin hangi anlamları ifade ettiği üzerinde duruldu. Son olarak ailede din eğitiminin temel noktasını oluşturma noktasında aile yaşantılarının dini mahiyeti ile ilgili olarak değişen şartlar karşısında aile, ortamındaki dini hayatın değişimi ortaya konulmaya çalışıldı. Bu başlık altında ise ailenin modern koşullarda çocuklarına verdiği din eğitiminin niteliği üzerinde durulacaktır.

Ailedeki din eğitimi iki boyutta gerçekleşmektedir. Birinci boyutunu aile büyüklerinin, çocuklarında olmasını istedikleri dinî davranışları kasıtlı olarak öğretmeleri şeklinde gerçekleşen, davranış değiştirme ve geliştirme oluşturmaktadır. Bu durum, çocuklara çeşitli dinî ifade kalıplarının, dua ve surelerin ezberletilmesi, bazı davranışların özendirilmesi ve pekiştirilmesi, bazı davranışların da ceza yoluyla engellenmesi biçiminde gerçekleşir.

Ailede verilen din eğitimin ikinci boyutu sosyalleşme kavramı kapsamında değerlendirilir. Kişinin dine ait kültür unsurlarını, değerlerini, sembollerini ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mâl etmesi ve böylece dinî kişiliğinin oluşması olarak tanımlanan dinî sosyalleşme boyutu, annesinden biyolojik bir varlık olarak dünyaya gelen bireyin dinî şahsiyetinin temellerinin atılması ve şekillenmesidir²⁴³.

Çocuğun daha dünyaya geldiği ilk andan itibaren başlayan bu süreç, aile kurumu var olduğu ve bireyin ailesiyle iletişimini kesmediği sürece devam eder. Bu eğitimin niteliği, ailenin yapısına, çocuğun gelişim basamaklarına, yaşanan zamana ve toplumsal koşullarına göre değişiklik gösterebilmektedir.

²⁴¹ Celaleddin Çelik, “Değişkenler ve Boyutlar ...”, s. 167.

²⁴² Celaleddin Çelik, “Kentleşme Sürecinde ...”, s. 142.

²⁴³ Talip Atalay, “Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*, Kurav Yayınları, Bursa 2006, s. 186; Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 2. Baskı, Pegem Yayınları, Ankara 2002, s. 149-150.

Modern çekirdek ailede çocuklara verilen din eğitiminin değişimini ya da verilemeyeş sebeplerini tespit edebilmek için konuyu belli başlıklar altında incelemeyi uygun gördük. Bu nedenle modern aile ile birlikte ortaya çıkan belli başlı sorunları konumuzun alt başlıkları olarak değerlendirdik. Fakat ailede verilen din eğitimi anlayışını değişime uğratan bu sebepler birbirinden tamamen bağımsız değildir. Çünkü bu her bir konu bir sonuç olduğundan, bunlara etki eden sebepler ortaktır.

3.3.1. Örneklik Oluşturma ve Çevre Etkisi

Yapılan bazı araştırmalarda, evde aile ortamında oluşturulacak dinî atmosfer konusu dikkati çekmektedir. Zira evde oluşturulacak dinî atmosferi teneffüs eden çocukların dinî bakımdan sağlıklı ve sosyal kişiler olacağı öngörülmektedir. Fakat bu atmosferi inşa edecek olan olgular hususunda bir takım tereddütlerin yaşandığı görülmüştür.

Modern hayat, hem ebeveyne hem de çocuklara birlikte geçirilebilecek yaşam alanı bırakmayacak şekilde hızla devam etmektedir. Bu durum sınırlı zamanda birbirini görebilen aile fertlerinin, çok az paylaşımda bulunulan aile ortamlarında dinî atmosferin oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Aileler bu problemle başa çıkabilecek donanımda ve formasyonda yetişmek durumundadır²⁴⁴.

Çocuk eğitiminde, anne-babanın çocuğa model oluşturması, kazandırılmak istenen davranışı bizzat yaşayarak örnek olması, ailede verilecek din eğitiminin en önemli noktasını oluşturmaktadır. Bütün eğitimcilerin bu konuda hemfikir oldukları söylenebilir. Nitekim gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse Hz. Peygamberin (sav) hadislerinde, hedef davranışın bizzat yaşanarak örneklik teşkil etmesinin gereğine işaret edildiği görülmektedir²⁴⁵. Hz. Peygamberin (sav) davetinin kısa bir sürede başarıya ulaşmasının temelinde de, bizzat kendisinin yaşayışıyla örnek oluşunun yattığı bilinen bir husustur.

Ailedeki sosyal, kültürel, ekonomik hatta dini yapının şekillenmesinde anne babanın içerisinde bulunduğu durumun ve sahip olduğu birikimin belirleyici unsur olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dindarlık açısından anne-babanın çocuklara örnek olabilmeleri için ailede dinî hayatın canlı tutulması büyük bir önem arz etmektedir²⁴⁶. Modern dönemde ebeveynler, çocukları için dini ve kültürel değerlere dayanan örnek bir yaşantı

²⁴⁴ Süleyman Güder (der.), *Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları*, İlke Yayınları, İstanbul 2015, s. 68.

²⁴⁵ Saff Suresi 2. ayet: Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?

²⁴⁶ İsmail Sağlam, "Anne Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*, Kurav Yayınları, Bursa 2006, s. 168-169.

oluşturamadığı için var olan boşluğu da başka unsurlar doldurmaktadır. Çocuğuna rol model olamayan ebeveynlerin çocukları, sosyal çevrelerindeki beğenilerle örtüşen, geleneksel yapıdan çok farklı, popüler bir rol model bulmakta hiçbir zorluk yaşamamaktadırlar²⁴⁷. Hatta medyanın ve kitle iletişim araçlarının günümüz çocuklarının önüne istenenden daha fazlasını ortaya serdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Gerek evde gerekse ailece camiye gidip cemaatle kılınan namazlar, tutulan oruçlar, sofraya otururken çekilen besmele ve yemek sonrası yapılan şükür ve dua ifadeleri, mübarek gün ve geceler, çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen dini törenler, belli zamanlarda yapılan Kur'an-ı Kerim okumaları, çocukların dinî sosyalleşmelerinde öne çıkan hususlardır. Yine değişik programlar vesilesiyle Ramazanda, mübarek gün ve gecelerde, teravih namazlarında, bayramlarda camiye gidip buralarda okunan Kur'an-ı Kerim, salavat, tekbir, mevlit ve ilahiler, çocuklarda dini duyguları uyandırıp onların dikkatini çekebilir.

Yeni ve farklı ibadet mekanlarının gezdirilmesi, hac ve umre yolcusu uğurlama ve karşılama törenleri, dini içerikli sünnet ve düğün törenleri yine küçük yaşlarda çocuğu etkileyebilecek durumlardır. Ancak değişen toplumsal koşullar içerisinde günümüzde ne anne-babalar bu gibi etkinliklere yeteri kadar katılabilmekte ne de çocuklarını götürebilmektedirler²⁴⁸. Günlük koşuşturmaca içerisinde düzenli namaz kılanlar bile artık beş vakit namazı, sıkıştırılmış zaman dilimleri içerisinde eda etmeye çalışmaktadırlar.

Günümüzde, kapalı konumda olan ailenin çeşitli iletişim kanalları ile dışa açık hale gelmesiyle birlikte çocuğun din eğitimi konusunda çeşitli engel ve güçlüklerle de karşılaşabilmektedir. Özellikle televizyonun karşısında uzun zaman geçiren çocuklarda düzeltilmesi güç yanlış davranışlar da yerleşebilmektedir. Çünkü medyanın aile gibi çocuklar üzerinde herhangi bir hassasiyeti olmaması nedeniyle yapılan yayınlar neredeyse dinî ve ahlaki bir unsur taşımamaktadır.

Buna ilave olarak aile ortamında eller yıkanmadan yemeğe başlanması, besmele çekilmeden yemeğe oturulması, sofradan yiyecekleri veren Allah'a şükredilmeden kalkılması; çocukların yanında argo sözler kullanılması, sözünde durmama, yalan

²⁴⁷ Bahaddin Acat, "Ahlak Eğitiminde Rol Model Referansları", *Eğitim ve Ahlak Şurası*, Ankara 2015, s. 472.

²⁴⁸ Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların ...", s. 189.

konuşma, dedikodu yapılması gibi yanlış hareketler de çocukların dinî ve ahlaki eğitimlerinde güçlükler oluşturmaktadır²⁴⁹.

Günümüzde anne-babanın çocuklarının eğitiminde bütün tedbirleri alması pek mümkün değildir. Çünkü aile artık, çeşitli etmenlerle kapalı durumdan çıkıp dışarıya açılan ailenin yakınlarında yabancı komşular, marketler, sokaktan geçen satıcılar ve evimizin içerisinde kitle iletişim araçları vardır. Kırsal kesimi de bu durumun dışında tutamayız. Hemen hemen orada yaşayan aileler de söz konusu dış etkenlere maruz kalmaktadır. O halde ailede ebeveynin eğitim konusunda kendi çocukları için yaptıkları yeterli olmamaktadır. Dış çevrenin de terbiyeci olması, aileye bu eğitim konusunda destek olması en azından ailenin davranışlarına ters düşmeyecek şekilde davranması gerekmektedir.

Eğer aile çocuğa, dişlerini koruması için şekerli gıdalardan uzak durması gerektiğini söylüyorsa, tek başına nasihat ile sadece evde bu kurala göre hareket etmekle çocuğa bu davranışın kazandırılması mümkün olmaz. Bakkalın bunu satmaması, medyanın reklam yapmaması, ziyarete gelen kişilerin bu tip hediyeler getirmemesi gerekir. Aynı şekilde kendi çocuğumuzda beklediğimiz davranışların başka çocuklara da kazandırılması için bizim de dikkate etmemiz gereken durumlar vardır²⁵⁰. Özellikle en çok muhatap olduğumuz yakın çevredeki çocuğun akranları ve onların aile ortamları ile ilgili olarak dikkatli olmamız gerekmektedir. Çevre koşullarının da ailede verilen eğitimini doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği hatırdan çıkarılmamalıdır.

3.3.2. Çocukla İletişim Sorunu ve Ergenlik

Günümüzde, dinleyiciyi pasif bir alıcı kabul ederek, kaynağın yaptıklarına odaklanan tek yönlü iletişim modellerinin yetersizliği ve başarısızlığı kabul edilmiş, bunun yerine, mesajı gönderen kişi ile alan kişinin, birbirlerinin mesajlarını yorumlamaları ve diğer iletişim unsurlarını da göz önünde bulundurmaları gerektiğini ifade eden, çok yönlü modeller kullanılmaya başlanmıştır.

Çocuğa verilen dinî terbiyede de aile içi iletişimin niteliği büyük bir önem arz etmektedir. Ebeveyne düşen en önemli görev ise öncelikle yetişme aşamasında olan çocuğun gelişim özelliklerinin iyi bilinmesidir. Çocuğun, duygusal ve zihinsel gelişimini henüz tamamlamamış bir çocuk olduğu, mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre, başarı büyük oranda anne-babanın iletişim kurma yeteneğine, bilgisine, konuşma

²⁴⁹ Mustafa Öcal, “Ailede Çocukların ...”, s. 189.

²⁵⁰ Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu ...”, s. 63.

tarzına, karşısındaki kişiyi tanıma becerisine bağlıdır. Dini iletişimde amaç, duyguları harekete geçirerek bilgi vermek ve bunların özümsemelerini sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmeye yönelik bir iletişimin temel hareket noktası, sevgiyle beslenen yakın ilişkiler kurmaktır. Çocuk, sevmek ve sevildiğini hissetmek; güvenmek ve güvenilmek ister. Ebeveynin ileteceği dini içerikli mesajın, olumlu bir şekilde karşılanması, onun çocuğa olan sevgisini, sözel ve sözel olmayan iletilerle ifade etmesine bağlıdır²⁵¹.

İletişimin başarısı için, din dilinin çocuğun gelişim seviyesine uyarlanması şarttır. İletişim semboliktir ve semboller de insan kaynaklıdır. Buna göre, henüz duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimi tamamlanmamış çocuk, anne-babasıyla aynı kavramlara sahip olamaz, olsa bile aynı kavramlara aynı anlamları yükleyemez. Bu durumda, çocuğun seviyesinin üstünde, anlayamayacağı sembollerle dini bilgiler verilmeye kalkılırsa, çocuk söylenmek isteneni ya yanlış anlayacak ya da hiç anlamlandıramayacak ve muhtemelen de anlamadığı şeye karşı ilgisi azalacaktır²⁵².

Modernleşme ile değişen aile yapısında, anne babanın çalışma hayatında birlikte yer almak durumunda olmaları, çocuğun aile içindeki eğitimiyle birlikte ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkiyi de olumsuz etkilemektedir. Anne babasıyla yeterli iletişim kuramama, çocuğun aile içerisinde dinî ve ahlaki eğitimi alamamasına neden olmakta, bu durum ise çocuğun psiko-sosyal gelişimine olumsuz yansımaktadır²⁵³.

Eşlerin her ikisinin de çalışması çocuk yetiştirmeyi zorlaştırırken, çocuğun günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu noktada ailede çocukların bakımı ve beslenmesi ile aile içindeki iş bölümü farklılaşmıştır. Doğum oranlarının yüksek olduğu, çok çocuklu geleneksel ailenin geçimini sağlamakla yükümlü olduğu babalar tedarikçi olarak tasvir edilirken, ailenin çekirdek yapıya dönüşümüyle birlikte tedarikçi rolü kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde ise anne babalar, bir takım olarak tasvir edilmektedir²⁵⁴.

Annenin iş hayatı nedeniyle günün belli saatlerinde evden uzak kalmasıyla anne ile çocuk arasında sağlıklı bir ilişki tam anlamıyla gerçekleşmediğinden sevgi bağlarının oluşması ve kökleşmesi, dolayısıyla çocukta temel güven duygusunun gelişmesi mümkün

²⁵¹ Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim ...”, s. 190.

²⁵² Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim ...”, s. 192.

²⁵³ İbrahim Turan, “Günümüz Aile ...”, s. 73.

²⁵⁴ Mustafa Köylü, Ayşegül Gün, “Atasözleri Işığında Aile Hayatı ve Eğitimi”, *OMÜİFD*, Sayı: 38, 2015, s. 25.

olamamaktadır. Bu güven duygusunun ve sevgi bağının kazanılması gereken dönemde, annesinin yanından uzaklaştığını hisseden çocukta çok derin ve olumsuz yaraların açılacağı açıktır. Bu koşulların olduğu ailede, çocuğun duygusal gelişimindeki eksikliği giderme adına, bu durum ebeveynin çocuğun üstüne gereğinden fazla düşmesine ve kendini suçlu hissetmesine bağlı olarak pek çok şeyden ödün vermesine neden olmaktadır. Aile ortamında gerekli sevgiyi göremeyen çocuğun toplumsal uyumu eksik olur ve psikolojik bunalımlara düşer. Günümüz çekirdek ailesinin üyelerinin dışarıda ve uzakta çalışmaları bu sevgi ortamının gerektiği kadar oluşmasına engel olmaktadır²⁵⁵.

Ayrıca çekirdek aile yapısının en belirgin özelliklerinde olan tek çocuklu ailelerin çocuklarına çok fazla bağlanma ve üzerine fazla düşmesinden dolayı çocuk bu durumu kullanarak ebeveyn üzerinde bir baskı ve otorite kurabilmektedir. Üzerine bu kadar düşülerek büyütülen, çalışma şartları gereği kısıtlı zaman paylaşımında her istediği yapılan çocukta ilerleyen zamanlarda narsist eğilimlerin arttığı ifade edilmektedir²⁵⁶.

Anne-baba ve çocukların bir arada bulunmasına rağmen, günlük yaşamın yoğunluğu içerisinde çocuklarıyla ilgilenmeyen ya da ilgilenemeyen ebeveynlerin, çocukları ile yaşadıkları iletişim sorunları zamanla çatışma durumuna dönüşebilmektedir. İlgisiz kalınan veya baskı ile eğitime çalışılan çocukların, bu ilgisizlik ya da baskı durumuna karşı ebeveynlerine karşı olumsuz tepkiler vererek dışarıya farklı şekillerde yansıtmaktadırlar.

Değişen toplumlarda, ailenin karşılaştığı çok önemli bir sorun da, ergin yaşa gelen çocuklarına karşı nasıl davranacakları sorunudur. Çünkü birçok şeyin değiştiği çağımızda anne-babanın rolü hiçbir zaman bu kadar hassas, bu kadar zor olmamıştır. Geleneksel toplumda çocuk, daha sonra kendisinin de ulaşacağı yetişkini kendine model olarak alıyordu. O, gelecekle özdeşleşiyordu. Günümüzde ise yetişkinin çocuğun gözünde zaman aşımına uğramış bir kişilik ve davranış sergilediği anlayışı egemendir.

Ergenin bakış açısı bu olunca, anne-babanın tutumunda, gence nereye kadar müsaade edilmeli, nerede engel olunmalı biçiminde bir çerçevenin çizilmesi söz konusudur. Bu ise, çağımız ailelerinin en büyük güçlüğüdür. Hızlı toplumsal değişmelere paralel olarak ailesel değerler de değiştiğinden anne-babaların kendi ergenlik dönemlerinin birikimleri, çocuklarına rehberlik etmekten uzak kalmıştır²⁵⁷. Çağımız çocukları akıllıdır, çabuk

²⁵⁵ Kadir Aslan, "Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar", *Ege Eğitim Dergisi*, Sayı: 2, 2002, s. 30.

²⁵⁶ İbrahim Turan, "Günümüz Aile ...", s. 75.

²⁵⁷ Kadir Aslan, "Değişen Toplumda...", s. 31.

olgunlaşmaktadır ve hızla bilinçlenmektedir düşüncesiyle hareket eden anne babalar çocuğa sanki gerçek bir yetişkinmiş gibi yaklaşımaya başlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak çocuklar yetişkinlerle aynı ortamı paylaşmakta, aynı dili konuşmaktadırlar. Bu benzerlik, çocuğun çocukluğunu yaşamasına engel olmaktadır.

Çocukla arkadaş olmak, çocuğun yaşaması gereken özelliklerini bozmak demektir. Bu konuda en büyük tehlike yetişkinlerle çocuk arasındaki arkadaşça yaklaşım nedeniyle sınırların kalkması sonucu yetişkinlerin çocuklar üzerindeki otoritesinin sarsılmasıdır. Her şey bilindiğinden ve paylaşıldığından çocukta merak ve utanma duygusu zayıflamış, yaramazlık ve ukalalık artmıştır²⁵⁸. Ebeveyn, çocuk ile arasındaki ilişki seviyesini arkadaşlık düzeyine çekerse onun eğitimi ve geleceği konusunda olumsuzluklar ortaya çıkaracağı mutlaklıdır. Anne-baba çocuğun arkadaşı değil onun rol modelidir. Geleceğin ailesini kuracak olan çocukların üstleneceği roller, aile içinde kazanıldığından rollerin dengesi korunmak zorundadır²⁵⁹.

3.3.3. Büyükanne ve Büyükbabanın Yokluğu

Modern dönemde hızlı bir değişim sürecini yaşayan Türkiye’de, kapalı köy toplum yaşamından kent yaşamına katılma sürecinde sorunlar ve model değişiklikleri oluşmakta, bu sorunlar ve model değişiklikleri aile planında da gözlenmektedir. Özellikle şehirleşme ve göç sonucuyla ortaya çıkan yeni sosyal yapıda ve konut tiplerinde yaşlılara yer ayrılmamıştır²⁶⁰. Geleneksel geniş ailede büyükanne ve büyükbabanın varlığı ve onların dini bilgileri çocukların din eğitimlerinde önemli bir yere sahipken, modern çekirdek aile genellikle bu imkana sahip olamamaktadır.

Dede ve nineler, kendi büyüklerinden devraldıkları mirası, bilgi ve beceriyi torunlarına aktarmada çok önemli bir vazife icra etmektedirler. Büyükanne ve büyükbabalar, örf adetlerin, dini değerlerin birer norm olarak çocuğa aktarılması çocuğun dinî sosyalleşmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Onların dini bilgi durumları çocuklar üzerinde etkili olmaktadır²⁶¹.

²⁵⁸ Ebru Aşar, “Keşfedilen Çocuk, İletişim Teknolojileriyle Yitip Giden Çocukluk ve Çocuk Kültürü”, *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 2014, Sayı: 2, <<http://www.iletisimvediplomasi.com/kesfedilen-cocuk-iletisim-teknolojileriyle-yitip-giden-cocukluk-ve-cocuk-kulturu-eburu-asar/#more-441>> (09.01.2016).

²⁵⁹ Rahime Bederşen, “Ailede Anne Baba Roller”, *Diyanet Dergisi*, Sayı: 195, 2007, s. 40.

²⁶⁰ Abdullah İnce, “Modern Dönemde ...”.

²⁶¹ Fazlı Arabacı, “Türkiye’de Dinin Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 16, 2003, s. 50.

Dinî hayata dair yapılan araştırmalarda, yaşın ilerlemesi ile dini pratiklere ilgi ve uygulamalardaki artış arasında doğru bir orantı tespit edilmiştir.²⁶² Bu nedenle geleneksel geniş ailenin yaşlı üyeleri büyükanne ve büyükbabanın, çocuğun eğitimindeki rolü yadsınamayacak kadar büyüktür. Öyle ki çocuk merhametten saygıya, özgüvenden ahlâka kadar çok geniş bir değerler yelpazesini dede ve ninesinin olduğu bir ortamda öğrenmektedir. Çocuklar, duygusal ihtiyaçları anne-babanın disiplini olmadan, sadece sevgiyle dede nine tarafından karşılandığında kendilerini daha sağlıklı ve güçlü hissederler. Ailede güven unsuru olan anne-babalarının arkasında, dimdik yaşlı, tecrübeli bireyleri görmek hem anne babaları hem de çocukları hayata daha sıkı bağlamaktadır.

Günümüzün çekirdek ailelerinde anne ve baba çalıştığı için çocuk tek başına ya da bir bakıcıyla kalmaktadır. Dolayısıyla bu dönemlerde edinmesi gereken davranışlardan mahrum kalmış ve yalnızlığa itilmiş olmaktadır. Çocuğa iyi bir disiplin verilebilmesi için önce sevginin aşılması gerekir. Bunu doldurabilecek kişiler, anne babadan sonra nine dededir. Çocuk, dede ve ninelerin kendilerine gösterdiği sevgiyi, kucaklamayı ömür boyu unutmamaktadır. Küçük yaşlardan itibaren alınan bu sevgi ileriki yaşlarda başkalarına karşı sergilenen davranışlarda ortaya çıkmaktadır.

Çocuğun dede ve ninenin yanında bulunması, anne ve babasına karşı aşırı bağımlılığı azaltmakta, kendine güven ve bağımsızlık gibi duyguları geliştirmektedir. Bu anlamda dede ve nineler çocuk için sığınacak bir liman vazifesi görmektedir. Bu durum çocuğun sosyal, psikolojik ve kültürel yapısının gelişiminde çok önemli etkilere neden olmaktadır²⁶³.

Dede nine ile yaşamak kültürel aktarımın da en büyük dayanağıdır. Günümüz şartlarında anne-babaların zaman ayıramadığı çocuklara, dede ve nineler bolca zaman ayırabilir. Anne-babaların çalışma koşullarının getirdiği iş yükü ve yorgunluktan seveemediği ve eğitim vermeye zaman bulamadığı evlatları dede ve nineler bolca sevebilir ve eğitebilir. Bolca tecrübeleri, geniş zamanları, merhametli yürekleriyle modern aile ve çocuklarının en önemli sorunlarından olan bakıcılardan ve büyük meblağların ödendiği kreşlerden çok daha fazlasını yapabilirler. Çocuklarla oyunlar oynarlar, onlara güzel hikâyeler anlatırlar, onlarla konuşurlar, en önemlisi de onları dinlerler. İşte bunlar çocuğun

²⁶² Mehmet Erkol, "Türkiye'de Dini ...", s. 155.

²⁶³ Tuncay İmamoglu, "Geleneksel Değerlerin Taşıyıcıları Olarak Dede Ve Ninelerin Aile İçi Eğitimdeki Katkıları Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı Bildirileri*, Iğdır 2016, s. 111.

ahlaklı birey olarak yetişmesinde, çevresiyle sağlıklı iletişim kurabilmesinde gerekli olan davranışlardır.

3.3.4. Kadının Çalışması ve İş Hayatı

Modern toplumlarda formal eğitim süresi 25-26 yaşlarına kadar uzanmaktadır. Dil, bilgisayar, müzik, resim, spor gibi pek çok dalda çocuğun eğitimi ailenin gücünün ve uzmanlığını aşmaktadır. Ailenin bu açıdan farklı eğitimcilerle işbirliği içine girmesi kaçınılmazdır. Bu da belli bir gelire sahip olmayı gerektirdiği için aileyi ekonomik gücünü arttıracak çalışmalara zorlamaktadır. Bu zorunluluk ise modern ailenin çocuk sayısını planlamasında ve eğitiminde önemli bir etken olmaktadır. Bu nedenle eşler bir yandan kendi ekonomik olanaklarının elverdiği oranda çocuk yapmayı planlamak zorunda oldukları gibi, diğer yandan da sahip oldukları çocuklarını modern toplumun sahip olduğu tüm olanaklardan yararlandırmak zorundadırlar. Bu değerlendirme; çağdaş toplumlarda “daha az sayıda çocuk, fakat çok sağlıklı çocuk”, “daha az sayıda çocuk fakat çok iyi eğitilmiş çocuk” gibi fikirlerin yaygınlaşmasına ve geçerlilik kazanmasına neden olmuştur²⁶⁴.

Kadının çalışma hayatına girmesiyle anne çocuk ilişkisinde çeşitli sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bu çalışma hayatının bir gereği günün uzun bir bölümünü ev dışında geçirmekte zorunda olan anne çocuğunu bir bakıcıya ya da bir kreşe bırakmak zorunda kalmaktadır. Şartları ne kadar iyi olursa olsun çocukların kreşlerde ev ortamının sıcaklığını bulamayacakları aşikârdır. Araştırmalarda, anne kucağından, aile ocağından uzak; yabancı elinde büyüyen çocuklarda ruh sağlığının ağır yaralar aldığı anlaşılmış bulunmaktadır. Maddî ihtiyaçları en modern anlamda yerine getirilse dahi; çocuk yeterli ruh olgunluğuna ulaşamamakta ve şahsiyet kazanamamaktadır²⁶⁵.

3.3.5. Din Eğitiminin Başka Kurumlara Devredilmesi

Modern aile, pek çok işlevini başka kurumlara devretmiştir. Kreş, okul ve ticari amaçlı boş zaman değerlendirme ve eğlence kurumları ailenin işlevlerinden bazılarını üzerlerine almışlardır. Aile boş zamanlarını çoğu zaman dışarıda geçirmektedir. Bu durumun temelinde, modern konutların elverişsizliği, hızlı yapılaşmayla boş alanların yok olması, var olan bahçeli evlerin bu bahçelerinin araçlar için garaj olarak kullanılması,

²⁶⁴ Kadir Aslan, “Değişen Toplumda ...”, s. 31.

²⁶⁵ Ali Özek, 21. Yüzyılda İslamî Açından Çocuğun Terbiyesi ve Korunması, <http://aliozek.com/kitaplar.php?Makale_id=42&Kat_id=20> (03.01.2017)

toplumdaki güvensizlik ortamı nedeniyle çocukların dört duvar arasında sıkışıp kalması, kadınların bağımsızlığı, aile üyelerini çalışması, vardiya sistemleri, seyirlik sporların ve kitle iletişim araçlarının gelişimi gibi etmenlerin var olduğu söylenebilir²⁶⁶.

Ailede verilen eğitimin yerinin doldurulamayacağı açık olmasına rağmen, ülkemizde ebeveynlerin kendi asli görevlerini çeşitli gerekçelerle kreş, gündüz bakımevi ve anaokulu gibi okullara devretmesi büyük bir hatadır. Okul öncesi eğitimin çocuğun sosyalleşmesi ve eğitim açısından çok önemli olduğu büyük bir gerçekliktir. Ancak özellikle küçük çocukların hiçbir şekilde sıcak aile ortamından tamamen koparılmaması gerektiği de bir gerçekliktir²⁶⁷. Sayılan kurumlar ailenin sosyalleştirme, şahsiyet geliştirme, terbiye gibi fonksiyonlarını yerine getirmede asla ailenin yerini tutamayacaklardır²⁶⁸.

Günümüzde sosyal değişme ve gelişmelere bağlı olarak anne-babalar, görevlerinden bir kısmının sorumluluğunu başka kurumlarla paylaşmaya başladıysa da, özellikle biyolojik, sosyal ve duygusal işlevlerin en sağlıklı biçimde yerine getirilebileceği yer olan aile, yeni yetişen nesilleri eğiterek, ilk ve önemli ölçüde de kalıcı şeklini veren bir kurum olma özelliğini kaybetmeyecektir. Bu kurumların, özellikle kültürel mirasın aktarımı ve sağlıklı bir psikolojik gelişim konusunda, aile içi eğitimin yerini tutabilmelerinden bahsetmek mümkün değildir²⁶⁹.

3.3.6. Zorunlu Eğitim ve Sınav Sistemleri

Çağdaş toplum, çocukları daha erken yaşlarda daha fazla şey yapmaya ve başarılı olmaya zorlamaktadır. Bu nedenle de çocuklardan beklentiler her geçen gün artmaktadır. Çocuklar, okulda, sınavda, sanatta, sporda daha fazla başarı ortaya koymaya koşullandırılmaktadır. Artık çocuklar çocuk olmaya, oyun oynamaya, baskıdan uzak yaşamaya ne zaman bulabilmekte ne de fırsat yakalayabilmektedir²⁷⁰.

Bugün ülkemizde öğrenciler için yapılan çeşitli yerleştirme sınavları, insanlar için yaşamsal öneme sahip olarak görülmektedir. Üst statülü alanlara ve eğitim kurumlarına geçişin en önemli enstrümanlarından biri olarak eğitim bu sınavları önemli kılmaktadır.

²⁶⁶ Mahmut Tezcan, “Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 1979, s. 131.

²⁶⁷ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, Ankara 2005, s. 136.

²⁶⁸ Hayreddin Karaman, “Değişen Şartlar ...”, s. 28.

²⁶⁹ Banu Gürer, “Ailede Din ve Ahlak Eğitimi”, (der. Saim Sakaoğlu, Mehmet Aça, Pervin Ergun), *Aile Yazıları-7*, (içinde), T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2015, s. 66.

²⁷⁰ Ebru Aşar, “Keşfedilen Çocuk ...”.

Ancak bunlar hayatın amacı haline geldiğinde, çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Ailede ve okulda verilen din eğitimi ise, bunların gölgesinde kalmaktadır²⁷¹. Çocukların dersleri ve sınavları konusunda gereken hassasiyeti en üst düzeyde gösteren aileler, aynı duyarlılığı onların dini ve ahlaki eğitimleri konusunda göstermemektedirler. Bu dersler ve sınavlar için ayrılan zaman ve ekonomik harcamalar din eğitimi için yapılmamaktadır.

Yine bu aileler, çocuklarının okul dönemi ve sonraki sınavlarına çalışma konusunda gösterdikleri hassasiyeti dini bilgiler ve Kur'an'ı öğrenme için de göstermiş olsalardı çocuklar bu alanlara da istekli olurdu. Fakat günümüz ailesinde okulların tatil olduğu yaz döneminde çocuğa en iyi Kur'an ve dini eğitimi nasıl verilebilir düşüncesi yerine çocuk için en iyi yaz okulu ya da en iyi tatil hesabı yapılmaktadır.

Doksanlı yılların ortalarına kadar çocuklar ilkokulu bitirdikten sonra bir veya iki yıl Kur'an Kurslarına gider; orada Kur'an öğretimini ve belli başlı dini konuları öğrendikten sonra öğretime devam ederdi. 1997'de sekiz yıllık kesintisiz eğitim ve 2012'de on iki yıllık zorunlu eğitim ile böyle bir imkân ortadan kalktığı için bu eğitim yaz dönemlerinde açılan yaz kurslarında yapılmaya çalışılmaktadır.

3.3.7. Kitle İletişim Araçları

Erken yaşta anne baba ile bağı zayıflayan birey seküler eğitim sistemi içinde gelenek, görenek, örf adet ve ahlak gibi norm koyucu niteliklerden yoksun bırakıldığı için davranışlarını bir değerler sistemine oturtup ortaya koyamamaktadır. Sanal dünyanın pek çok ögesi, değerlerin yaşanarak değil, görsel ve tasarlanmış olarak çıkmaktadır. Çocuğun model olarak seçtiği ve örnek kişilik olarak algıladığı şahıs artık duygusal olarak bir bağ kurup ve birebir canlı bir ilişki geliştirebileceği, yardım isteyebileceği aileden, komşulardan veya öğretmenlerden değil, televizyondaki bir dizi film kahramanı veya gerçek hayatta tanımadığı halde internette arkadaşlık kurduğu bir kişi olabilmektedir. Artık sorulara ve sorunlara cevap aradığı kişiler çevreden değil, allame-i cihan olarak her şeyin cevabını verebilen 'google' ve benzeri arama motorları olmuş durumdadır.

Sanal veri kaynakları kendini her zaman bilginin doğru ve temiz olması, yani saptırmadan, lehte ve aleyhte propagandadan beri olması gibi ilke ve değerlerle kayıtlı hissetmedikleri ve aile büyüklerinin yaslandığı temel değerler ve taşıdığı kaygıyı taşımadıkları için, bilgi verirken hesap sorulamazlığa ve anonimliğe daha da kolay

²⁷¹ Mustafa Tekin, "Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu", *Eskiye Dergisi*, Sayı: 10, 2008, s. 19.

bürünebilmektedir²⁷². İletişim araçlarının bu özellikleri, bizler gibi henüz hazır olmayan ülkelerdeki çocuk ve gençler için çeşitli tehdit oluşturmaktadır. Düşünce, inanç ve hayat tarzının bu kadar hızlı değişim gösterdiği bu dönemde bazı sıkıntıların yaşanması kaçınılmazdır.

Küreselleşmeyi de en yüksek seviyeye çıkaran iletişim araçları, insanları geleneksel değerlerden uzaklaştırıp maddiyata ve tüketime dayanan kitlesel bir kültür ortamına çekmektedir. Cazibesi had safhada olan bu araçlardan çocukları korumak da oldukça zordur. Başta televizyon ve internet olmak üzere medyatik kültürün inanç dünyamızı derinden etkilemesinin en önemli nedeni ise bizlerin bu teknolojiye yeterince hakim olamamasıdır²⁷³. Bu iki yönlü bir durumdur. Birincisi teknolojik olarak bu imkanların sahibi olamamak ikincisi ise anne babalar olarak teknolojiyi kullanmada çocukların gerisinde kalmak.

Anne-baba ve çocuklardan ibaret olan modern çekirdek ailede her ikisi de çalıştıkları için akşamları eve yorgun gelen anne ve baba çocuklarına zaman ayıramamaktadır. Çocuklara faydalı olacak ve onların zamanlarını anlamlı kılacak büyükbaba ve büyükanne olmadığı için, o boşluğu maalesef elektronik araçlar doldurmaktadır. Bu nedenle televizyon bilgisayar ve internet gibi iletişim araçları çocukların hayatına hakim olmuş durumdadır²⁷⁴.

Günümüzde kitle iletişim araçları özellikle televizyon ve internet, boş zaman değerlendirme aracı olmakla birlikte çocukların eğitiminde önemli sorunlar yaratabilmektedir. Özellikle her iki ebeveynin çalıştığı çekirdek ya da parçalanmış ailelerde, çocukla yeteri kadar ilgilenemediği hissine kapılan anne-baba, bu açığını çocuğa abartılı maddi imkânlar sunarak gidermeye çalışmaktadır. Diğer yandan kendilerine vakit ayırabilmek için ebeveynler, çocuklarını televizyonun kontrolsüz dadılığına emanet etmekte ve böylece ailece geçirilen zamanlar azalmaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalarda, verilen din eğitiminin düzeyine ilişkin genel bir talep olan dinin gerçek anlamını öğrenme eğilimi dikkat çekicidir. Bu eğilimin en iyi

²⁷² Bahaddin Acat, "Ahlak Eğitiminde ...", s. 465.

²⁷³ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din ...*, s. 157-159.

²⁷⁴ Sait Çamlıca, *Çocuk Eğitiminde 33 Hata*, Akis Kitap Yayınları, 16. Baskı, İstanbul 2009, s. 37.

karşılık bulabileceği kurumlar arasında, ailenin önemini korumaya devam ettiği görülmektedir²⁷⁵.

Dini ve ahlaki değerler pek çok dizi, film vb. yayınlarla kötü gösterilirken bazılarında da bu değerlerin eskiye ait olduğu gibi bir imaj oluşturulmaya çalışılmaktadır.

²⁷⁵ Celaledin Çelik, “Değişkenler ve Boyutlar ...”, s. 169.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Geleneksel yapıdan modernliğe doğru hızlı bir dönüşümün yaşandığı ülkemizde, ailede değişen dini hayatın ölçülmesi oldukça güç bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığımız çalışmanın alan bilgisine dayalı, belirli sınırları olan bir literatür çalışması olması; deney, gözlem, anket ve mülakat gibi veri kaynaklarına müracaat etmeden insanların inanç, ibadet, dini tutum ve davranışlarının değerlendirilmesini yapmaya çalışmak tezimizin en zorlu yanlarını teşkil etmiştir. Fakat geleneksel aile ile modern aile arasında var olduğunu düşündüğümüz farklılıkları, ulaşabildiğimiz kaynaklardan, çeşitli ritüellerde kendini gösteren belli başlı tutum ve davranışlarda yakalamaya çalıştık.

Üzerinde çalıştığımız problemler çerçevesinde edindiğimiz verilerle, ailede din eğitimi yaklaşımının değişimine dair pek çok hususu elde etme imkanı bulduk. Ortaya koymaya çalıştığımız bu değişim farklılığının ispatı niteliğindeki bu etmenler, bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda küçük bir başlangıç noktası kabul edilebilecek veya üzerinde müstakil ve daha kapsamlı çalışmaların yapılabileceği ana başlıklar olma potansiyelini taşımaktadır.

Geleneksel toplum yapısında din, hayatın her alanında etkin rol oynarken modern toplumlarda bir alan daralması yaşamaktadır. Din, toplumsal bağlamından koparılıp bireyselliğe indirgenmiş, Allah ile birey arasında kalması gereken bir unsur olarak algılanmaya başlamıştır. Ailenin yapısını ve konumunu değiştiren toplumsal gelişmeler, bu şekilde dinin konumlanmasında da değişikliklere sebep olmuştur. Fakat Müslüman anne-babalar buna karşılık, dinin hayatın bütün alanlarını kuşatan bir yapı olduğunu söylem ve eylemleriyle bizzat çocuğun görebileceği ve anlayabileceği şekilde ortaya koyamamışlardır.

Evliliğin kuruluş süreçleri başta olmak üzere, çocuklara isim verilmesi, sünnet ve düğün merasimlerinde geleneksel ailelerde gözetilen hususlar ile modern ailelerde gözetilen hususlar dini referans noktası açısından farklılık arz etmektedir. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle ve kadının iş hayatına girmesiyle namaz ve oruç gibi dini inanç ve pratiklerde düşüş gözlemlenmektedir. Namaz kılma mekânının cami dışı alanlara taşınması, camide kılınıyorsa da çocukların camiye götürülmemesi, kurban kesme konusunda git gide bu işin profesyonel kurumlara havale edilmeye başlanması gibi sebeplerle artık çocuklar, İslam'ın en önemli şiarlarına dahi şahitlik edememektedirler.

Geleneksel aile yapısında çok rahat karşılaşılabilen bu unsurları modern kentli ailelerde görmek pek mümkün olamamaktadır.

İnsanlar, endüstrileşmenin etkisiyle oluşan kentleşme ve modern kültürün içinde yer alma arzusuna kapılmışlardır. Ekonomik kaynaklı bu değişimin yansımaları hayatın diğer alanlarına da yansımıştır. Kadının iş hayatına girmesiyle eşin özgürce seçilebilmesi, kadın haklarının artışı, akraba evliliklerinin azalması ve çocuk haklarının genişletilmesi gibi hak ve özgürlükler alanında değişimler belli başlı etkilenme alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadının iş hayatına girmesinden itibaren aile fertlerinin toplum ve aile içindeki statülerinde de değişimler yaşanmıştır. Günümüz modern ailesinde kadın, yalnız çocuk yetiştiren, sadece ev işleriyle uğraşan anne modelinden çıkmış ve bir meslek kadını haline dönüşmüştür. Erkeklerin üstünlüğü giderek azalmış, eşit fırsatlar gündeme gelmiştir. Geleneksel ailedeki eski yerleşik iş bölümü ve roller sistemi tamamen değişmiştir.

Kadın ve erkeğin çalışma hayatında birlikte yer almaları nedeniyle çocuğun ailedeki eğitimi de dolaylı olarak bundan olumsuz etkilenmektedir. Bu durumu telafi edecek, çocuklara gerekli din eğitimini verebilecek nine-dede, çekirdek ailede kendine yer bulamadığı için, o boşluğu maalesef elektronik araçlar doldurmaktadır. Bu nedenle televizyon, bilgisayar ve internet gibi iletişim araçları çocukların hayatına hakim olmuş durumdadır.

Kitle iletişim araçlarının hızla yaygınlaşması neticesinde her türlü bilgiye ve içeriğe sınırsızca ve kontrolsüzce ulaşılabilmektedir. Çocukların erken yaşlarda, henüz kişiliklerinin oturmadığı, herhangi bir denetim olmadan televizyonun ve internetin uçsuz bucaksız alanlarında uzun zaman geçirmesi onlarda düzeltilmesi güç davranış kalıplarının yerleşmesine sebep olabilmektedir. Çünkü medyanın ve internetin aile gibi çocuklar üzerinde herhangi bir hassasiyetinin olmaması nedeniyle yapılan yayınlar eğitim açısından çocuğun gelişim düzeyine uygun düşmemektedir. Bu tarz yayıncı ve ürünlerinin neredeyse pek çoğu dini ve ahlaki bir nitelik de taşımamaktadır.

Ebeveynler, yerine getirmesi gereken işlevleri, modern zamanların çeşitli dünyevi telaş ve uğraşların getirdiği yoğunluk ve yorgunluk nedeniyle yerine getiremediği için bir çözüm yolu olarak, bu işlevlerin bir kısmını kreş, bakımevi, okul ve ticari amaçlı boş zaman değerlendirme ve eğlence kurumlarına devretmiştir. Özellikle çalışan kadın, kanunların kendisine tanıdığı haklar çerçevesinde, çalışma hayatına ara verip çocuğu ile

ilgilenmekte (doğum ve süt izni gibi), daha sonra ise çocuğunu çalışma saatlerini kapsayacak şekilde sayılan kurumlardan birine veya bir kaçına bırakabilmektedir.

Toplumsal hayatın değişmesiyle ailenin karşılaştığı önemli bir sorun da çocuklarına karşı nasıl davranacakları sorunudur. Geleneksel toplumda aile hep bir arada olduğundan çocuk, daha sonra kendisinin de ulaşacağı yetişkini kendine rahatlıkla model olarak alabiliyordu. Günümüzde ise anne baba dışarıda çalıştığı için çocuğu ile birlikte zaman geçirememekte, birlikte geçirdiği kısıtlı zamanlarda ise kişiliğinden ve rolünden taviz verdiği için çocuk üzerinde herhangi bir etkisi kalmamaktadır. Çocuklara yaklaşım arkadaşlık seviyesine indirildiğinde, çocukta yaramazlık ve ukalalık artma eğilimi göstermekte, çocuğun eğitimi ve geleceği konusunda olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Anne-baba çocuğun arkadaşı değil onun rol modeli olduğu için, geleceğin ailesini kuracak olan çocuklarına karşı rollerin dengesini korumak zorundadır.

Bugün ülkemizde öğrenciler için yapılan çeşitli yerleştirme sınavları, insanlar için hayati öneme sahip olarak görülmektedir. Çünkü eğitim sistemi ve dolayısıyla eğitim kurumları, üst statülü alanlara ve eğitim kurumlarına geçişin en önemli enstrümanlarından biri olarak bu sınavlara büyük önem atfetmektedir. Ancak bunlar hayatın amacı haline geldiğinde, çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Özellikle ilkokul yıllarından itibaren öğrencilerin bir yarış içine sokulması, velilerin de bu konuya gösterdikleri aşırı alaka nedeniyle, ailede verilen din eğitimi ikinci planda kalmakta hatta kimi zaman dikkate alınmamaktadır. Çocuklarına meslek kazandırmak için onların dersleri ve sınavları konusunda gösterdikleri hassasiyeti aileler, onların dini ve ahlaki eğitimleri konusunda göstermemektedirler. Bu dersler ve sınavlar için ayrılan zaman ve ekonomik harcamalar din eğitimi için yapılmamakta, hatta verilmesi gereken din eğitimi söz konusu amaçlar için feda edilebilmektedir. Maalesef genel eğitim-öğretimin değeri artarken din eğitimine gösterilen ilgi azalmıştır.

Genel eğitim sistemi içerisinde ve yapılan çeşitli sınavlar sebebiyle ihmal edilen din eğitimini konusunda açığı kapatmak için her ne kadar örgün eğitim içerisinde zorunlu veya seçmeli olarak dini dersler verilse de, erken yaşlarda başlayan bu yarış ortamı hem örgün eğitimdeki din eğitimini hem de ailede verilmesi gereken din eğitimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Hz. Peygamberin (sav) din eğitiminde öne çıkardığı bazı hususların, günümüzde dikkate alındığını fakat pek çoğunun önemsenmediğini; çocuklara iman esaslarının

öğretimi, ibadet bilinci kazandırma ve Kur'an-ı Kerim'i okuma ve anlama noktasında yeterli hassasiyetin gösterilmediğini söyleyebiliriz. Yaz dönemlerinde cami kurslarında, okul dönemlerinde okuldaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve seçmeli olarak okutulan Temel Dini Bilgiler, Peygamberimizin Hayatı, Kur'an-ı Kerim gibi derslerde aldığı bilgi ile çocuğunun din eğitimi yeterli bulmak sık rastlanan bir yanıştır.

İnsanlara her alanda örnek olarak gönderilen Hz. Peygamberin(sav) uygulamaları çerçevesinde hareket etmek isteyen anne babaların ailede, din eğitiminin ana unsurları olan çocuklara iman, ibadet ve Kur'an-ı Kerim öğretimi konularında daha gayretli olmaları gerekmektedir.

İslami aile modeline dönüş adına günümüz ailesinin, kendi aile çevresinden başlayarak komşularına, akrabalarına, mahallesine ve genişleyerek ulaşabildiği tüm çevreye olumlu örneklik teşkil etmek için çaba sarf etmesi gerekmektedir. Kur'an'da işaret edilen, örnek gösterilen aile modellerini, Hz. Peygamberin (sav) uygulamalarını günümüz koşullarında da yaşatabilmek için imkanlar doğrultusunda gerekli hassasiyet gösterilmelidir. Bu çerçevede İslam'ın çizdiği anne baba profilinin sorumluluk ve model olma eksenli olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Sağlam bireyler yetiştirmek için öncelikle sağlıklı bir aile ortamının kurulması ve aile sıcaklığının yeni nesle eğitim verilmesini kolaylaştıracak en önemli unsur olduğu asla unutulmamalıdır.

Küçüklükten itibaren sevgi ve huzur dolu bir aile ortamında büyütilen çocukların doğru davranış örnekleriyle desteklenmesi, çocukluk ve ergenlik çağlarında daha sonra da yetişkinlik döneminde doğru tutum ve davranışlar sergilemesinde önemli bir etken olacaktır²⁷⁶.

Aile ortamında herhangi bir dini yaşantıyı gözlemleme ve tecrübe etme imkanı bulunmayan ailelere mensup çocukların dini bir kişilik kazanmaları zorlaşır²⁷⁷. Nitekim "fitrat hadisi"nde²⁷⁸ Hz. Peygamber (sav) bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymuştur. Dinî hassasiyetler noktasında ön plana çıkan bir ailenin şekillendirdiği çocuktaki inanç yapısı ömür boyu kişiliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Ailenin dindarlık düzeyi, çocuğun dindarlığının olumlu ya da olumsuz gelişmesiyle yakından ilişkilidir. Çocuklarına

²⁷⁶ İbrahim Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn Çocuk İlişkisi", *OMÜİFD*, Sayı: 35, 2013, s. 102.

²⁷⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 44, Sayı: 2, 2008, s. 26.

²⁷⁸ Buhari, Cenaiz 79.

dinin yaşandığı bir aile ortamı hazırlayan ve onların din eğitimleriyle yakından ilgilenen aileler onların dindar bir kişilik geliştirmesine aracılık etmiş olurlar.

Kıyamete kadar bütün insanlığın hayatına kılavuzluk edecek olan Kur'an-ı Kerim ve onun yaşanmış örneği olan Hz. Peygamberin (sav) uygulamaları gösteriyor ki, dinimiz bazı değerlerin korunmasını ve nesilden nesile aktarılmasını zorunlu görmektedir. Bu değerlerin bir sonraki nesle aktarılmasında en önemli görev yine onu nesli yetiştiren anne babalara düşmektedir. Dini değerlerin aktarılmasında çeşitli dış faktörlerin etkisi altında kalan aile başka hiçbir kurumda olmayan özel yapısıyla bütün zorluklara rağmen bu değerlerin yaşatılması ve aktarılmasında en önemli unsurdur. Bu nedenle dini değerlerin varlığını sürdürebilmeleri noktasında bu konuya özel bir ihtimam gösteren ailelerin varlığı büyük önem arz etmektedir.

Ailelerde çocukların iyi bir din eğitimi alabilmeleri için önce anne ve babaların ve evdeki diğer büyüklerin bu konu ile ilgili bilgilenmesi gerekmektedir. Bu bilgiler ile ortaya konan davranışların çocuklar tarafından dikkatle gözlemlenip modellenmesi söz konusu olduğundan ailede her birey davranışlarına mutlaka dikkat etmelidir. Ailede konuşulan her söz, yaşanan her olay, ailenin önemseydiği ve kutsal kabul ettiği her türlü fikir, davranış çocukları etkileyeceği için anne-babalar mümkün olduğu kadar davranışlarında dikkatli olmak ve çocukları için örneklik teşkil etmek durumundadırlar. Bu nedenle anne-babalar gerek birbirleri ile gerek evdeki diğer ferlerle gerekse dışarıdan gelen kişilerle konuşmalarına dikkat etmelidir.

Evde birlikte televizyon izlerken tercih edilen kanal ve programlarda çocuklar dikkate alınmalı, telefon ile konuşurken bu konuşmaya çocukların şahit olduğu unutulmamalıdır.

Çoğu zaman yetişkinler çocuklarının kişiliğine manevi bir temel oluşturmak için, tam bir inanç ve fikirler sistemiyle hazır bir din sunmak isterler, hatta bu konuda çocuğu zorlarlar. Bu, çoğu zaman büyük bir samimiyet ve yüksek motivasyonla yapılır. Pasif bir şekilde kazanılan bilgiler kolayca unutulacağı için ve yine hazır ortaya konmuş din kolay bir şekilde etkisini kaybedeceği için, bu yöntem çocuğun manevi gelişimini engelleyebilmektedir. Oysa çocukların kendisine öğretilenleri ve görevlerini

kabullenebilmesi için, ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinin neler olduğunun bilinmesi ve eğitim faaliyetlerinde göz önünde bulundurulmaları gerekir²⁷⁹.

Çocuklara verilen din eğitiminde başarı elde edilebilmesi için, çocukla kurulan iletişimin ve sunulan din dilinin çocuğun gelişim seviyesine uygun olması şarttır. İletişim semboliktir ve semboller de insan kaynaklıdır. Buna göre, henüz duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimi tamamlanmamış çocuk, anne babasıyla aynı kavramlara sahip olamaz, olsa bile aynı kavramlara aynı anlamları yüklemeyebilir. Bu durumda, çocuğun seviyesinin üstünde, anlayamayacağı sembollerle dini bilgiler verilmeye kalkılırsa, çocuk söylenmek isteneni ya yanlış anlayacak ya da hiç anlamlandıramayacak ve muhtemelen de anlayamadığı şeye karşı ilgisi azalacaktır. Bu nedenle çocuğun gelişim basamakları iyi bilinmeli ve seviyesinin gerektirdiği yöntem ve miktarda eğitim öğretim yapılmalıdır.

İnançların öğretiminde dikkat edilecek en önemli nokta çocuğun zihni gelişmesinin bilinip, buna göre bilgilendirme yapılmasıdır. Gelişim basamakları bilinmeden yapılacak bir eğitim-öğretim hazırbulunuşluk prensibini göz ardı edildiğinden muvaffak olamayacaktır.

Çocuk eğitiminde, anne-babanın çocuğa rol model olması, ailede verilecek din eğitiminin en önemli noktasını oluşturmaktadır. Bu itibarla anne babanın çocuklara olumlu örnek olabilmeleri için ailede dini hayatın canlı tutulması büyük bir önem arz etmektedir. Değişen toplumsal koşullar içerisinde, anne-babaların ibadet ve dinî bir takım etkinliklere katılımının bariz bir şekilde azaldığı günümüzde, evde veya camiye gidip cemaatle kılınan namazlar, tutulan oruçlar, sofraya otururken çekilen besmele ve yemek sonrası yapılan şükür ve dua ifadeleri, mübarek gün ve geceler, çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen dini törenler, belli zamanlarda yapılan Kur'an-ı Kerim okumaları çocukların dini sosyalleşmelerinde öne çıkan hususlardır.

Mega kentlerin yüksek katlı binalarının eşya yığını olan dairelerine hapsolan çocukların, günün en azından bir vakit namazı, özellikle Cuma günlerinde Cuma namazı, ramazan aylarında teravih namazı, bayram günlerinde bayram namazlarını kılmak için camilere; cami içi veya diğer mekanlardaki dini nitelikli çeşitli programlara götürülmesi onların dini ve sosyal gelişimlerine katkı sağlayacaktır. Özellikle küçük yaşlardan itibaren çocukların camiye götürülmeleri onların dini duygularının geliştirilip, pekiştirilmesine yardımcı olur. Kandil gecelerinde, Ramazan ayında, cumalarda ve Bayram günlerinde,

²⁷⁹ Ayşegül Yiğit, "Çocuğun Gelişim ...", s. 191.

istekleri uyarılmak suretiyle camilere götürülecek çocuklara o manevi havayı teneffüs ettirmek, son derecede olumlu etkiler yapar. Oralarda görüp yaşadıkları her olayı ve duyguyu ilerideki hayatlarında ömür boyu unutamayacakları, değerli ve kutsal birer hatıra olarak zihinlerinde yaşatırlar²⁸⁰.

Çocuğun gelişim ve öğrenme sürecinde kritik bazı dönemler olduğu gibi hayatın akışı içerisinde de belli kritik dönemler mevcuttur. İşte bu şekilde sayılan zaman dilimi ve mekanlarda belli başlı programlara ailecek iştirak etmek, çocuğun zihin dünyasında kalıcı dini izler bırakma açısından oldukça önemlidir.

Ailede verilen din eğitimi güçleştiren bir diğer önemli husus, ailenin çeşitli etmenlerle kapalı durumdan çıkıp dışarıya açık bir konuma gelmesidir. Geniş ailede alanı ve sınırları belli olan komşuları ve çevresi benzer ailelerden oluşan bir toplumdaki, gerek kentleşmeyle gerekse kitle iletişim araçlarıyla, modern ailenin yakınında yabancı komşuların, marketlerin, alışveriş merkezlerinin, farklı dil ve kültürlerin yer aldığı bambaşka bir toplumsal yapıya geçilmiştir. Aile sürekli olarak dış etkenlere maruz kalırken ebeveynin din eğitimi için evde kendi çocuklarına yaptıkları yeterli olmamaktadır.

Çocuğun eğitim ve terbiyesinde etkili olan dış çevrenin, aileye destek olması, en azından ailenin davranışlarına ters düşmeyecek şekilde davranması gerekmektedir. Aile bunu göz önünde bulundurarak yaşadığı çevreyi, arkadaşlık edeceği kişileri doğru belirlemek durumundadır. Evde verdiği eğitime ters düşecek ortamlardan ve kişilerden uzak durmak, çocuklarına vermeye çalıştığı eğitime destek olabilecek bir muhit bulmak veya oluşturmak zorundadır. Aksi halde sağlıklı bir din eğitimi için evde verilen tüm uğraşlar boşa çıkacaktır.

Hızlı bir gelişim ve değişim içerisinde çocuklarının kitle iletişim araçları ile zaman zaman hiç de arzu etmediği şekilde ve yönde etkilendiğini ve başka mecralara doğru sürüklendiğini gören, hisseden aileler, çaresiz kalmanın ve hiçbir şey yapamamanın ıstırabını çekmektedirler. Çünkü gözünün önündeki çocukları, adeta görünmez bazı eller tarafından çekilip, her biri bir başka yöne doğru sürüklenmektedirler²⁸¹. Bu nedenle çocuğun belli bir yaşa ve belli bir bilince ulaşmasına kadar anne babalar çocuklarının dini eğitimlerini vermek için onunla daha fazla zaman geçirebilmenin yolların arayıp bulmalıdır. Ahlaki değerlerin kazanıldığı kritik dönemlerde din eğitiminin bizzat ebeveyn tarafından

²⁸⁰ Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların ...", s. 199.

²⁸¹ Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların ...", s. 187.

çocuğa verilmesi söz konusu dış etkenlerin uzak tutulmasına da katkı sağlayacaktır. Çünkü kitle iletişim araçlarının kontrolü belli bir döneme kadar çocuğu yetiştiren anne babanın elinde olacaktır. Bu kritik dönemler iyi bilinmeli ve buna göre davranış biçimleri geliştirilmelidir.

Ailede verilen din eğitimin yerinin doldurulamayacağı açık olmasına rağmen ülkemizde, çocuklar henüz ilk yıllarda anne-babalar tarafından çeşitli gerekçelerle başka kurumlara verilmektedir. Bu hataya düşmek aile için bir hata olarak değerlendirilmektedir. Bu kurumların vermiş olduğu eğitim her ne kadar uzman eğitimciler eliyle yürütülse de henüz anne-baba sevgisi ve güveniyle yetiştirilmesi gereken çocuk için çok fazla bir anlam ifade etmemektedir.

Bazı ailelerde ise çocuğun gerek bakım gerekse eğitim için ev içerisinde çözüm aranmaktadır. Eğer bir ailede kadın da çalışmak mecburiyetinde ise ve çocuğuna bir mürebbiye tutacaksa, inançlı, ahlaklı ve çocuğu eğitebilecek niteliklere sahip birisini bulmalıdır.

Aileler çocuklarını anaokullarına verirken, verecekleri anaokullarını iyi tetkik ve tahkik etmelidirler. Şayet oralarda çocuklarına gayri dini ve ahlaki şeyler öğretilmeyeceğinden emin olabilirlerse vermelidirler²⁸². Bu güveni sağlayacak olan aslında ailede anne babadan sonra ilk sırada gelen kişiler nine ve dededir.

Modern çekirdek aileye geçiş ile birlikte çocuklarının ve torunlarının yanından ayrılmış olmak hem onlar hem de çocuklar için olumsuz bir durumdur. Her ikisi de çalışan anne-babaların çocuklarıyla ilgilenme ve ev işlerini yürütme gibi konularda bilgisi ve tecrübesiyle kendilerinden istifade edilebilecek en sağlam dayanaklardır. Onların bilgi ve tecrübesi, anne babanın dışında kimsenin veremeyeceği sevgi ve yakınlığı, çocuklar için kıymetlidir. Bu nedenle modern ailenin gelecek nesil olan çocukların hem güvenliği hem de eğitim adına verebileceği şeyler adına bir önceki kuşağı ailesine yeniden katmalıdır.

Eğitim sistemindeki ailede din eğitiminin önünde yer alan mevcut engeller, konu ile ilgili olarak yapılacak düzenlemelerle giderilmelidir. Henüz ilk çocuklukla birlikte ailede vermeye başlanan din eğitimi, okul çağında da ev-okul işbirliği ile sağlıklı ve dengeli bir şekilde yürütülmeye çalışılmalıdır. Bunu destekler mahiyette bir proje olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi okul öncesi eğitim kurumlarından itibaren verilmelidir.

²⁸² Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların ...", s. 201.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Bildiriler

Kur'an-ı Kerim ve Meali, 7. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Acat, Bahaddin. "Ahlak Eğitiminde Rol Model Referansları", *Eğitim ve Ahlak Şurası Bildiriler Kitabı*, 457-478, Ankara 2015.

Akdoğan, Ali. "Geleneksel Geniş Aileden Modern Çekirdek Aileye Geçişte Dini Hayattaki Değişim", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 2002, 27-72.

Akgül, Mehmet. "Modernlik Modernleşme Postmodernlik Sekülerleşme ve Din", (der. Niyazi Akyüz- İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (içinde), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Akın, Abdullah. *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Akın, Mahmut Hakkı. "Türkiye'de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 31, 2012, 3-20.

Akpınar, Ali. "Aile İlişkilerinde Hz. Peygamber'in Örnekliliği", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 45 Sayı: 1, 2009, 7-26.

Akyürek, Süleyman. "Din Eğitimi Gerçekliği ve Din Eğitimi Bilimlerine İlişkin Bir Analiz", *Bilimname Dergisi*, Sayı: 19, 2010, 117-135.

Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam I-IV*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

Altaş, Nurullah; İsmail Arıcı. "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", (der. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş), *Din Eğitimi* (içinde), 1. Baskı, Gündüz Yayınları, Ankara 2012.

Arabacı, Fazlı. "Türkiye'de Dinin Sosyalleşmenin Temel Etkenleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 16, 2003, 39-54.

Armağan, Mustafa. *Gelenek*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992.

Armağan, Mustafa. *Gelenek ve Modernlik Arasında*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Aslan, A. Kadir. "Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar", *Ege Eğitim Dergisi*, Sayı: 2, 2002, 25-33.

Atalay, Talip. "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*, (Ed. Hayati Hökelekli), 185-208, Bursa 2006.

- Ateş, Ali Osman. “Hz. Peygamber Döneminde Aile”, *Küreselleşen Dünyada Aile- 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, 1. Baskı, 65-85, Ankara 2010.
- Ay, Mehmet Emin. *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 5. Baskı, Düşünce Yayınevi, Bursa 2006.
- Ay, Mehmet Emin. “Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”, *İslam’da Çocuk Terbiyesi-2 Sempozyum Bildirileri*, (Ed. İbrahim Canan), Ensar Neşriyat, 361-374, İstanbul 2005.
- Ayan, Dursun. “Aile ve Hukuk”, (ed. Aytül Kasapoğlu-Nadide Karkıner) *Aile Sosyolojisi*, 212-236, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- Aydın, Ali Rıza. “Çocuğun Dini Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 15, 2003, 105-112.
- Aydın, Mehmet Akif. “Dinlerde ve Bazı Kültürlerde Aile Yapısı”, *Din ve Hayat Dergisi*, Sayı: 12, 2011, 10-13.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara 2006.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Açık Toplumda Din Eğitimi*, 1.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara 2011.
- Aydınlı, Abdullah. “Hz. Peygamber’in (sav.) Terbiyesinde Yetişen Çocuklar”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu-1 Tebliğ ve Müzakereleri* (der. İbrahim Canan), 303-313.
- Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*, 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul 1997.
- Bahçekapılı, Mehmet. *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri Araştırma Raporu*, İlke Yayınları, İstanbul 2013.
- Baktır, Mustafa. “İslam Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu-1 Tebliğ ve Müzakereleri* (der. İbrahim Canan), 53-64.
- Bayer, Ali. “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2013, 101-129.
- Bayraklı, Bayraktar. “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam’da Çocuk Terbiyesi-2 Sempozyum Bildirileri*, (Ed. İbrahim Canan), 179-188, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Bederşen, Rahime. “Ailede Anne Baba Rollerini”, *Diyanet Dergisi*, Sayı: 195, 2007, 39-41.

- Bilgili, Fatih Menderes. *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, Ankara 2005.
- Bilgin, Beyza Bilgin. “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, 1981, 469-483.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2001.
- Bilgin, Vejdi. “Gündelik Hayatta Din”, (Ed. Talip Küçükcan) *Din Sosyolojisi*, 170-193, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- Çamlıca, Sait. *Çocuk Eğitiminde 33 Hata*, 16. Baskı, Akis Kitap Yayınları, İstanbul 2009.
- Çelik, Celeleddin. *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, 1. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Çelik, Celeleddin. “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 8, 2010, 25-35.
- Çelik, Celeleddin. “Kentleşme ve Dini Hayat”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 209-220, Ankara 2009.
- Çelik, Celeleddin. “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi”, *Bilimname Dergisi*, Sayı: 1, 2003, 153-174.
- Çelik, Celeleddin. “Kentleşme Sürecinde Dini Hayat”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2001, 131-150.
- Çelik, Ömer. “İslamcı Gelenek ve Gelenekçi İslam”, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Sayı: 9, 1995, 37-45.
- Çelikel, Bülent. “Din Eğitiminin Psikolojik Temeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 58, 2014, 537-550.
- Çetin, Abdurrahman. *Örneklerle Peygamberimiz*, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 2006.
- Çiftçi Adil; Peter L. Berger; Robert J. Wuthnow. *Din ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Demir, Ömer; Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 2002.
- Dilmen, Necmi Emel; Sertaç Öğüt. “Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları”, *Marmara Üniversitesi Yeni Medya ve Etkileşim Konferansı Bildiri Kitapçığı*, 1-3 Kasım İstanbul 2010, 237-242.
- Dündar, Mahmut. “Erken Dönem İslâmi Eğitim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 32, 2014, 289-299.

- Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *Sahîh 'l- Buhârî*, I-VI, Dâru's-Sahnûn, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992.
- Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî. *Sünenü 'n-Nesâî*, I-VIII, Daru's-Sahnûn, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebû Davud Süleyman b. Es'as es-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvud*, I-V, Daru's-Sahnûn, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *Sünenü 't-Tirmizî*, I-V, Daru's-Sahnûn, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmiu 's-Sahîh*, I-III, Daru's-Sahnûn, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Er, İzzet. *Din Sosyolojisi*, 1.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Erkol, Mehmet. "Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2015, 131-161.
- Eşsizoglu, Altan. "Aile ile İlgili Temel Kavramlar", (Ed. Çınar Yenilmez) *Aile Yapısı ve İlişkileri*, 2-19, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- Eyce, Berrin. "Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 4, 2000, 223-243.
- Güçlü, Nezahat; Ekrem Tuğrul Şehitoğlu. "Örgütsel Değişim Yönetimi", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2006, 240-254.
- Gümüş, Musa. "Türk Ailesi ve Modernleşme", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 24, 1993, 85-90.
- Gümüşoğlu, Hasan. "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 57, 2013, 295-310.
- Günay, Ünver. "Modern Sanayi Toplumlarında Din I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, 1986, 41-88.
- Günindi, Yunus; Songül Yaşa Giren. "Aile Kavramının Değişim Süreci ve Okul Öncesi Dönemde Ailenin Önemi" *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, 2011, 349-361.
- Gürer, Banu. "Ailede Din ve Ahlak Eğitimi", (Ed. Saim Sakaoğlu, Mehmet Aça, Pervin Ergun), *Aile Yazıları-7*, 65-78, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2015.

- Hökelekli, Hayati. *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an*, Gereçeli Meal-Tefsir, 11. Baskı, Düşün Yayınları, İstanbul 2010.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan Aile Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
- Karaman, Hayrettin. “Değişen Şartlar Karşısında İslam Aile Yapısı”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 27, Sayı: 2, 1991, 25-36.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 44, Sayı: 2, 2008, 7-26.
- Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 2, 2013, 103-126.
- Kılıç, Ahmet Faruk; Sıddık Ağçoban. “Gelenek ve Modernizm Bağlamında İslam”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 28, 2013, 223-242.
- Kırca, Celal. “Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Prensipleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 1987, s. 11-30.
- Kıyık, Mustafa Harun. “Aile İçi Eğitim Açısından İslâm Hukuku'nda "Hidâne", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı Bildirileri*, (der. Mehmet Emin Yurt, Osman Bayraktutan), 143-178, İğdır 2016.
- Kirman, M. Ali. “Modernleşme Süreci ve Din”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 112-122, Ankara 2009.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *AÜİFD*, Cilt: 45, Sayı: 2, 2004, 137-154.
- Köylü, Mustafa. “Ailede Din Eğitimi”, (der. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş), *Din Eğitimi*, 243-269, 1. Baskı, Gündüz Yayınları, Ankara 2012.
- Köylü, Mustafa; Ayşegül Gün. “Atasözleri Işığında Aile Hayatı ve Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, 2015, 5-38.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa 2011.
- Kurt, Abdurrahman. “Aile ve Din”, (der. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, 387-399, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Macit, Nadim. “Din Gelenek ve Tecdid”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 157, 2000, 39-49.

- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Martı, Huriye. “İdeal Bir Eş Olarak Hazreti Peygamber”, *Küreselleşen Dünyada Aile- 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 1. Baskı, TDV Yayınları, 38-46, Ankara 2010.
- Memduhoğlu, Adnan. “İslam Hukuku'na Göre Çocuğun Bakım ve Terbiyesi”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Sayı: 9-10, 2010, 71-83.
- Meriç, Ümit. “İslam Ailesi”, (der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem), *Aile Yazıları-2: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, 422-435, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Northbourne, Lord. *Modern Dünyada Din*, (çev. Şehabettin Yalçın), 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Okumuş, Ejder. “Toplumsal Değişim ve Din”, (der. Talip Küçükcan), *Din Sosyolojisi*, (içinde), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, 71-83.
- Okumuşlar, Muhiddin. *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, Yediveren Yayınları, Konya 2013.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, 2. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2014.
- Oruç, Cemil. “Din Eğitiminin Hedefleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13-1, 2008, 259-269.
- Öcal, Mustafa. “Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2008, 399-430.
- Öcal, Mustafa. Öcal, “Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 1996, 187-206.
- Özbek, Abdullah. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, *İslam'da Çocuk Terbiyesi- 2 Sempozyum Bildirileri*, 57-74, (ed. İbrahim Canan), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Özdemir, M. Çağatay. “Toplumsal Değişme Karsısında Aile ve Okul”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 5, 2007, 185-198.
- Sağlam, İsmail. “Anne Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi”, *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*, 163-180, (ed. Hayati Hökelekli), Kurav Yayınları, Bursa 2006.

- Sağlam, İsmail. “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:2, 2002, 167-190
- Subaşı, Necdet. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Suğur, Serap; Nadir Suğur. “Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş”, (Ed. Gürhan Can), *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, 19-30, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998.
- Şimşek, Eyüp. “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, 207-220.
- Şişman, Nazife. “Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın”, *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 587-612, (Ed. Ömer Çaha), İstanbul 2007.
- Taş, Kemaleddin. *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Tekin, Mustafa. “Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu”, *Eskiye Dergisi*, Sayı: 10, 2008, 14-20.
- Tezcan, Mahmut. “Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 1979, 127-135.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 2. Baskı, Pegema Yayınları, Ankara 2002.
- Tosun, Cemal. “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış”, *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 94-111, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- Tosun, Cemal. “Küreselleşme ve Din Öğretimi: Neler Değişti?”, *Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı*, 50-54, (der. Mizrap Polat) 2013.
- Turan, İbrahim. “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn Çocuk İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, 2013, 71-104.
- Ulusal, Şemsettin. “Din Eğitiminde Ebeveyn ve Çocuğun Hak ve Özgürlüğü: Hukuki Bir Tahlil”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 48, Sayı: 1, 67-92.
- Ünal, İsmail Hakkı. “İslam Düşüncesinde Ailenin Dinî Temelleri”, *Küreselleşen Dünyada Aile: 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 116-123, 1. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2010.
- Ünal, Vehbi. “Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 26, 2003, 588-602.

- Yavuz, Sutay; M. Murat Yüceşahin. “Türkiye’de Hanehalkı Kompozisyonlarında Değişimler ve Bölgesel Farklılaşmalar”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2012, 75-118.
- Yılmaz, Hüseyin. “Gelenek Gelenekçilik Gelenekselcilik”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 3, 2005, 39-54.
- Yılmaz, Hüseyin. “Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2, 2001, 329-356.
- Yiğit, Ayşegül. “Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, 2006, 179-203.

Araştırma ve İnternet Kaynakları

- Aşar, Ebru Aşar. “Keşfedilen Çocuk, İletişim Teknolojileriyle Yitip Giden Çocukluk ve Çocuk Kültürü”, *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, Sayı: 2, 2014.
<<http://www.iletisimvediplomasi.com/kesfedilen-cocuk-iletisim-teknolojileriyle-yitip-giden-cocukluk-ve-cocuk-kulturu-eburu-asar/#more-441>> (09.01.2016).
- Çocuk Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 20 Kasım 1989,
<https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html> (02.02.2017)
- Ekici, Fatma Yaşar. “Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi”, *The Journal Of Academic Sosyal Science Studies Elektronik Dergisi*, Sayı: 30, 2014.
<http://www.jasstudies.com/Makaleler/1577589038_12-Yrd.%20Do%C3%A7.%20Dr.%20Fatma%20YA%C5%9EAR%20EK%C4%B0%C4%B0.pdf> (02.02.2016)
- İnce, Abdullah. “Modern Dönemde Yaşlanma ve Din”, *The Journal of Academic Social Science Studies Elektronik Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2012, 743-759.
<http://www.jasstudies.com/Makaleler/761195956_inceabdullah_TT.pdf> (02.02.2016)
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ye Ek Protokol, Avrupa Konseyi, 1 Kasım 1998,
<<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/127a3--Insan-Haklari-ve-Temel-Ozgurluklerin-Korunmasina-Iliskin-Sozlesme%E2%80%99ye-Ek-Protokol.pdf>> (18.02.2017)
- Karazöhreoğlu, Abidin. "Aile Kurumu: Modernleşme Sürecinde Türk Aile Yapısının Kısa Bir Değerlendirmesi ve Değişen Dini Tutumları"
<<http://www.edebiyatdefteri.com/yazioku.asp?id=83137>> (08.01.2016)

Özek, Ali. “21. Yüzyılda İslamî Açından Çocuğun Terbiyesi ve Korunması”,
<http://aliozek.com/kitaplar.php?Makale_id=42&Kat_id=20> (03.01.2017)

RTÜK Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı, Türkiye’de Çocukların Medya Kullanma Alışkanlıkları Araştırması, Bizim Matbaa, Ankara 1993.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, 1993.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması 1992-1993, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1995.
<http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54293dab369dc32358ee2b0f/kutuphane_18_aile_cocuk_egitimi_arastirmasi.pdf> (08.09.2016).

T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, 1993.

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması, 2010.

Türk Medeni Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20 Kasım 2001.
<<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>> (10.02.2017)

Tezler

Ağdemir, Zeliha. Gelenek-Modernlik Arasında Günümüz Türkiye’inde Başörtülü Kadının Kamuda Çalışma Sorunu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa 2015.

Araz, Hacer. Türk Aile Yapısında Aile İçi Dini İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimine Etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2007.

Bulut, Ramazan. Din Eğitiminin Toplumsal Temeli ve Fonksiyonları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2010.

Daşkiran, İbrahim. Gençliğin Kimlik Oluşumunda Din, Aile ve Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2009.

Paşa, Hilal. Gelenek ve Değişim Açısından Develi’de Halk İnanış ve Uygulamaları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2006.

Sevinç, Murat. Gelenek Değişim ve Din (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2008.

Soyyiğit, Rahime. Sanayileşmenin Türk Ailesi Üzerine Sosyal Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2002.

Tözluyurt, Mehmet. Kur'an'da Gelenek Kavramı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.

Tuna, Meryem. İlköğretim Çağındaki Çocukların Sosyalleşmesinde Popüler Kültürün Rolü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2008.

Yılmaz, Sinan. Türk Ailesin Dönüşümü ve Din (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008.

